

TÜDEV
DENGE
Ekim 2020/10

TÜDEV DENGE

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
Journal of Turkish World Studies
TÜDEV Yayınıdır/Published by TÜDEV
ISSN: 2667-8926

Sahibi ve Sorumlusu/Owner and Managing Editor
Yıldırım Tuğrul TÜRKEŞ

Editör/Editor
Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK

Yayın Kurulu/Editorial Board
Prof. Dr. Abdulhaluk M. ÇAY (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Prof. Dr. Adil DAĞISTANLI (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet B. ERCİLASUN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Enis ÖKSÜZ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Firidun CELİLOV (Azerbaycan Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Galibe HACIYEVA (Nahçıvan Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülbanu KASIMOVA (Abay Üniversitesi)
Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. İliya V. ZAITSEV (Moskova Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Kadirali KONKABAYEV (Uluslararası Türk Akademisi)
Prof. Dr. Lindita XHANARİ LATİFİ (Universiteti i Tirane)
Prof. Dr. Kürşat ZORLU (Bozok Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Neslihan DURAK (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Rafael MUHAMEDTİNOV (Kazan Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman KAYIPOV (Sincan Pedagoji Üniversitesi)
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU (Michigan State University)
Prof. Dr. Tohid MELİKZADE (İslamic Azad Üniversitesi)
Prof. Dr. Uli SCHAMILOGLU (University of Wisconsin)
Prof. Dr. Umay GÜNAY (Girne Amerikan Üniversitesi)
Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA (Giresun Üniversitesi)
Doç. Dr. Marufcan YOLDAŞOV (Taşkent Ali Şir Nevai Üniversitesi)
Doç. Dr. Talip DOĞAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Dr. Nazım MURADOV (Lefke Avrupa Üniversitesi)

Danışma Kurulu/Advisory Board

- Prof. Dr. Abdulvahap KARA (Mimar Sinan Üniversitesi)
Prof. Dr. Atilla JORMA (University of Turku)
Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülay MİRZAOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülzura CUMAKUNOVA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Harun GÜNGÖR (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin KARADAĞ (100. Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU (Mimar Sinan Üniversitesi)
Prof. Dr. Kamil Veli NERİMANOĞLU (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Prof. Dr. Leyla KARAHAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman KARATAY (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Sadettin GÖMEÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Şenol KANTARCI (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz AKPINAR (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Ergin JABLE (Priştine Üniversitesi)
Doç. Dr. Mahmut SARIKAYA (Ahi Evran Üniversitesi)
Doç. Dr. Seyfettin ALTAYLI (Bakü Avrasya Üniversitesi)
Doç. Dr. Tahir KAHHAR (Taşkent Cihan Diller Üniversitesi)
Dr. Oles KULÇINSKIY (V. İ. Vernadskiy Tavriya Milli Üniversitesi)

İdare Merkezi/Address

Beytepe Mahallesi 5699. Sokak No: 7/6
Anhira Villaları, 06800
Çankaya/ANKARA
Tel: (0312) 219 30 40/41
www.tudev.org.tr
bilgi@tudev.org.tr

Yayın Türü/Types of Periodicals

4 aylık, Uluslararası/3 Issues Per Year, International

Baskı/Printed by

Vega Basım Hizmetleri
Sertifika No. 43714
03122300723
ANKARA

Kapak tasarımında kullanılan resim araştırmacı - yazar Nuray Bilgili tarafından yapılmıştır.

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Kozmolojik Bir Kağan, Oğuz Kağan
1-21

Nuray BİLGİLİ

Türk Tarihi Nasıl Yazılmalıdır?
23-47

Prof. Dr. Sait YILMAZ

NATO VE SSCB İlişkileri Kapsamında Türk Dış Politikası
47-68

Prof. Dr. Cem KARADERELİ

Azerbaycan'ın Doğal Kaynakları
69-87

Dr. Füsün KOROĞLU ÇORAPÇIOĞLU

Atatürk ve Antiemperyalizm
89-98

Prof. Dr. Barış DOSTER

Batı Trakya'nın Geleceğini Orada Yaşanan Halk Belirlemelidir
99-116

Prof. Dr. Orhan DERMAN

AB Ütopyası

117-135

Prof. Dr. Sait YILMAZ

Suriye Gerçeği ve Türkmenler
137-151

Prof. Dr. Orhan DERMAN

Ülkemizde Tatarlar ve Kökenleri
153-168

Cahit ALPTEKİN

EDİTÖRDEN

Dergimizin yeni sayısı bir önceki sayı gibi, ülkemizin ve dünyanın başına bela olan Covid-19 Virüsü'nün yarattığı sıkıntılar içinde hazırlanmıştır. Dünyamız ve ülkemiz çok sıkıntılı bir dönemden geçmektedir. İlk okuldan üniversiteye kadar okullar kapatılmış, ticari faaliyetler gibi, basın yayın faaliyetleri de sekteye uğramış ve daralmıştır. Ama bizler TÜDEV Vakfı olarak çok önem verdiğimiz, Türk Dünyasına ve Türklüğe yönelik bilimsel nitelik taşıyan “DENGİ” dergimizi çıkartmaya devam ediyoruz. Amacımız, coğrafya ve konu sınırlaması getirmeden hangi coğrafyada yaşarsa yaşasın Türklüğe dair bütün sanat, edebiyat, eğitim, kültür, tarih, mitoloji, bilim, politika, ekonomi ve Türkler arası işbirliği konularındaki makale, inceleme, hatırat ve notları yayınlamaya devam etmektir.

Bu sayımızda da, dokuz farklı konuda makale yayınlanmaktadır. Yazarların görüşleri Vakfımızı bağlamamaktadır. Her yazar kendi görüşünü özgürce, bilimsel ve etik kuralları çerçevesinde dile getirmektedir. Amacımız, Türk coğrafyasını tanıtmak, sorunlarını dile getirmek, çözüm yolları önermek, Türkler arası işbirliğini teşvik etmek ve dünya milletler ailesi arasın da onurlu yerini almasını desteklemektir. Barış ve iş birliğini teşvik etmek, kalkınmış ve medeni bir ülkeler grubu olması yolunda düşünsel destek vermektir. Bu amaç ve dileklerimizi dergimizde çıkan makaleler bütünlüğü içinde bulabilirsiniz.

Dergi çıkarmak zor bir iştir. Makalelerin hazırlanması, tasnifi, kapağı, derginin basımı ve dağıtımı zorlu bir süreçtir. Dergilerin özel bir durum olmadığı müddetçe en büyük zorlukları ise finansmanlarıdır. Bu nedenle çok az dergi uzun soluklu olabilir. Bilimsel dergilerin yaşayabilmesi için ya devlet ya da büyük şirketlerin maddi destekleri zorunludur. Bütün bu zorluklara rağmen bu derginin hazırlanması ve basılıp dağıtılması için her safhada katkılarını esirgemeyen, yazılarını veren değerli yazarlarımızdan, kapağını hazırlayan grafik tasarım atölyesine, basımından dağıtımına her safhasında emeği geçen arkadaşlarımıza ve Vakfımızın yönetimine maddi-manevi katkıları için teşekkür ederiz.

Yararlı olması dileğiyle...

Ekim 2020, Ankara
Prof. Dr. Haydar Çakmak
Editör

TÜDEV DENGİ

BİLGİLİ, Nuray “Kozmolojik Bir Kağan, Oğuz Kağan”
TÜDEV Denge. 2020/10: 1-22.

KOZMOLOJİK BİR KAĞAN, OĞUZ KAĞAN

Gen Yerden Kopup Gelen Oğuz....

Nuray BİLGİLİ

Bahaeddin Ögel, Oğuz Kağan için şöyle der.
“Oğuz Destanı Türk Kozmolojisinin bir parçasıdır.
Savaşları ve maceraları göklerde geçer.
Oğuz Kağanda göklerde yaşayan bir kahraman idi.
Efsanenin ortaya konuş şekli ve anlatımı bunu gösteriyor.”

Oğuz, ister yaşamış bir kişi olsun, isterse simgeler aracılığıyla anlatılan bir kozmoloji miti, Türk milletinin en derin duygu merkezlerine dokunur ve onu harekete geçirir. Emile Durkheim’a göre güneş, ay ya da yıldızlar, çoğunlukla dönemin ataları ile özdeşleştirilir ve söylenceler, semboller, simgeler bunlara göre yaratılır.¹ Fakat mitolojilerde bunlar gizli örtülü bir biçimde anlatılır. İnsan daima kendisini ve evreni anlamlandırma çabası içinde olmuştur. Bu süreçte çevresindeki ve gökyüzündeki varlıklara insan vizyonlu, fakat tanrısal ve gerçeküstü özellikler yüklemiştir. Göğün kendisi insan ruhunda aşkınlık, güç ve kutsallık olarak şekillenir. Ünlü filozof Aristo’ya göre, yıldızlar insanüstü akli bir mahiyete sahiptir. Bunların yeryüzüne bir takım tesirleri vardır. Platon’un öğrencisi Philippos, gezegenlerin tanrının bir parçası olduğunu öne sürerek, gezegenlere tanrı isimleri vermiştir.

Mitsel unsurların baş aktörü olan tanrı ve tanrıçaların sıfatları ile gezegenlerin fonksiyonelliği arasında bir örtüşme söz konusudur. Gezegenler ile tanrılar arasında ilişki kurulurken, burçlar ile yersel kahramanlar denkleştirilmiştir. Jung’a göre; “anima”, (tanrıça) ve “animus”, (tanrı) arketiplerinin göksel karşılıkları, eril ve dişil nitelik verilen gezegenlerdir.²

¹ Emile Durkheim, Dini Hayatın İlk Biçimler, İstanbul: Ataç Yayınları, 2005, s.102

² Carl Gustav Jung, Analitik Psikoloji, İstanbul: Payel Yayınları, 1997, s.80

Mitolojilerin önemli bir bölümünün ay, güneş, gezegen ve burç döngüleriyle bağlantılı olduğu, Jung tarafından da ifade edilir. Jung mitolojik imgeleri arketipler olarak niteler ve bu mistik sembollerin bilinçaltında şekillendiklerini ileri sürerek, metafizik alandan yansıyan mitolojik imgeleri, bilimsel bir çerçeve içine alır ve yorumlar. Ona göre; gezegenlerle ilişkilendirilen tanrı ve tanrıçalar, kolektif bilinç dışından yansıyan simgelerle ifade edilir. Ay, güneş ve diğer gezegenlere tanrı ve tanrıça isimleri verilmiştir. Buna göre; “ilk imgeler” (arketipler) tanrı ve tanrıçaların gezegensel sembolleridir

Kadim kültürlerle ait mitolojilerdeki tanrı ve tanrıça karakterlerinin göksel yani gezegensel karşılıkları pek çok mitoloji araştırmacısı tarafından ortaya konmuştur. Örneğin yunan mitolojisinde, Kronos Satürn’ün, Zeus Jüpiter’in, Ares Mars’ın, Afrodite Venüs’ün, Hermes Merkür’ün yersel izdüşümleri ve tanrı-tanrıça arketipleridir. Aynı şekilde Sümer mitlerinde adı geçen tanrı ve tanrıçaların da gezegensel sembolleri vardır. Ninurta-Satürn, Marduk-Jüpiter, Nergal-Mars, Şamaş-Güneş, İştâr (inanna)-Venüs, Nebo-Merkür ve Sin-Ay ile sembolize edilir. Bunların yanına Sami mitolojisini de ekleyebiliriz.

Musevilikte Mikail Güneş, Cebrail Ay, Samael Mars, Raphael Merkür, Sachiel Jüpiter, Anael Venüs, Cassiel Satürn gezegeninin izdüşümüdür. İbn Arabî’ye göre, islam mistisizminde meleklerin gezegensel karşılıkları şöyledir: Güneş Rukyail, Ay Cebrail, Venüs Anyail, Merkür Mikail, Satürn Kesyafil, Jüpiter İsrafil, Mars Azrail. Türk mitolojisinde başrol oynayan tanrı ve tanrıçaların sıfatları, işlevleri ve isimlerinin etimolojik anlamları, yukarıdaki gezegen ve gezegensel sıralamaya uygunluk göstermektedir. Buna göre; Satürn Kara-Han, Jüpiter Ülgen, Mars Kızagan Tanrı, Umay (ayızıt) Venüs-Ay, Merkür Mergen Tanrı’yı karşılamaktadır.

Araştırmalara göre Oğuz Kağan Destanı, M.Ö. II. yüzyılda oluşmaya başlamıştır. Fakat mitolojilerin ne zaman ortaya çıktığını ancak tanrı bilir. Oğuz Kağan Destanı’nı incelediğimizde bir çok simge ve sembol ile örülmüş gizemli bir anlatı ile karşı karşıya kalırız. Acaba Oğuz Kağan gerçek bir kişilik midir? Yoksa evrenin nasıl oluştuğunu anlatan kozmolojik bir mitoloji mi vardır karşımızda? Mircea Eliade’ya göre tarihsel bir olay ya da gerçek bir kişiliğin anısı halkın belleğinde en fazla 200 ya da 300 yıl varlığını sürdürür.³ Daha sonra efsaneleşerek mitlerin şiirsel anlatımına dahil olur. Kolektif bilincin belleği tarih dışıdır. Ölen birinin Ata’ya dönüştürülmesi, arketipik

³ Mircea Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu*, Ankara: İmge Kitapevi, 1994, s.54

bir kahraman ile kaynaştırılması demektir. Kahramanlık anlatısının zaman ve mekan dışına çekilmesi tarihsel kişiliklerin de mitleştirilmesi anlamına gelir. Her mit ve anlatının kozmogoni ile ilgisi mitologlar ve psikanalistler tarafından ortaya konmuştur.

Çok eski çağlardan bu yana insanlar, Orion Takımyıldızı'nı göklerin koruyucusu ve baş tanrısı olarak görmüşler, mitolojileri onun üzerine kurgulamışlardır. Göksel avcı, savaşçı, hayvanların güçlü efendisi, çoban, “Kahraman Arketipinin” en önemli sembollerinden biridir. Kahraman arketipinin göksel karşılığı çağlar boyunca “Orion Takımyıldızı” olmuştur. Tammuz, Dumuzi, Osiris, Attis, Adonis, Dionysos, Thor, Odin'in gökyüzündeki karşılıkları Orion Takımyıldızıdır. Bu tanrılar daima “Ay” ve “Boğa” ile özdeşleştirilmiş ve boynuzlu olarak tasvir edilmiştir.

Resim 1: Sümer mitolojisindeki Gilgamesh, ikonografilerde boynuzlu olarak tasvir edilmiştir. Göksel arketipi Orion Takımyıldızı'dır. En yakın arkadaşı Enkidu ile birlikte Humbaba'yı öldürür. Enkidu'nun göksel karşılığı, elinde baltası ya da kılıcı olan, Perseus Takımyıldızı'dır. Tek boynuzlu olarak gösterilen Humbaba'nın arketipik izdüşümü ise The Unicorn yani Monoceros Takımyıldızı'dır.

Oğuz Kağan kozmik nitelikli bir kahramandır ve göksel arketipi Orion Takımyıldızı'dır. Gezegensel arketipi ise Ay'dır. Mircea Eliade'ya göre, bilinçaltındaki arketiplerin ilk örnekleri, eril ve dişil nitelik verilen gezegenler ve takımyıldızlardır.⁴

⁴ Mircea Eliade, Ebedi Dönüş Mitosu, Ankara: İmge Kitapevi, 1994, s.23

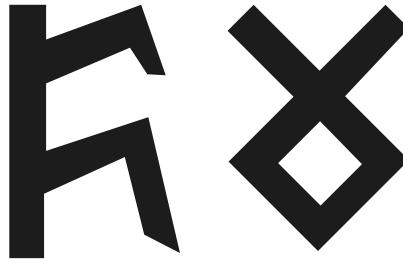
Oğuz Kağan'ın en eski görsel tasvirleri boynuzlu olarak resimlenmiştir. Öküz kelimesi ile de bir bağlantısı olduğu kesindir. Alplerin ve hakanların amblemi, üzerinde “Yaban Öküzü” resmi olan bir bayraktı. Ölen alplerin mezarlarına öküz cinsinden “KOTUZ” kuyruğu bağlanmış ve üzerinde boğa sembolü olan bayrak dikilirdi. Ölen alpin ruhu bu bayrağa sabitlenir ve geçici ikametgahı olduğu varsayıldı. Kadim dünyanın tanrıları hayvan biçimlidir. Tanrı ve tanrıçaların tasvirleri daima boynuzludur ve ay ile ilişkilendirilmektedir. Boğanın boynuzları, en eski zamanlardan beri hilale benzetilmektedir. Bu sembollerin hemen her zaman kozmolojik bir bağlantısı vardır. Kadim tanrılar daima boğa ile özdeşleştirilir.

Resim 2: Hindistan Türk Şahiler dönemi parası üzerindeki hilal ve boğa boynuzu tamgası. Ön yüzünde ise Kağan'ın başında yine hilal ve boğa resmi görülür. Aynı ikonografi camii alemlerinde de devam eder. Boğa ve boynuzları, ay ve hilal ile ilişkilendirilir. Bu sembol ve tamgaların Oğuz Kağan'ın ata sayılması ile de bağlantısı vardır.

Ziya Gökalp'e göre Kotuz 'kut' ve 'uz' kelimelerinden oluşur. Kut, mukaddes ruh, uz ise öküz anlamına gelir, yani Kutsal Boğa. 'Oğ' kelimesi "oğul, oğlak ve oğuş" gibi kelimelerinde kökenini oluşturur. Bu bağlamda Oğ-uz kelimesi 'uz'un 'oğlu' anlamı da verir. Yani öküzün-boğanın oğlu. Ayrıca Tsinler senenin ortasında Oğ-Han'a öküz kurban edilirdi. Tsinlerin ongun hayvanı ve 4 unsurun atası Oğ Han'dır ve sembolleri öküzdür. Türklerin takviminde mayıs ve kasım ayları yılı ikiye bölen özel aylardır. Bu aylarda gece ve gündüz göğünde Orion Takımyıldızı yükselmeye başlar. Oğ-Han'ın da Oğuz Kağan mitleri ile yakından ilgisi vardır. Orta Asya'da Türkler öküzü kutsal sayar ve bu hayvanı avlardı. Ziya Gökalp'e göre Tsin kelimesi tosun kelimesi ile aynıdır ve tosun türkçe "öküz" anlamına gelir.

Türkler bu hayvanın simge ya da tamgasını çeşitli şekillerde soyutlayarak da kullanmıştır. "ÖK" olarak okunan Türk runik harf, öküzün stilize edilmiş çizimidir. "Öksüz Kalmak" tabiri de "Atasız Kalmak" ile eşdeğer olabilir. Çünkü Türklerin köken mitlerinde ve elbette Oğuz Kağan Destanı'nda da öküz önemli bir rol oynar ve ata-baba olarak kabul edilir. Yine Göktürk runik harflerinden "B" sesi veren tamga boğanın başı ve boynuzlarını çağırıştırır. Boğa'nın "B"si ile de sesdeştir. Günümüzde kullanılan boğa burcu sembolüne de çok benzer.

Resim 3: "ÖK" ve "EB" okunan Göktürk runik harfleri.

Bu bağlamda Göktürk Anıtları'ndaki bizim dağ tekesi olarak bildiğimiz tamga da kotuz yani öküz tamgası olabilir.

Raddloff'a göre, Altay Türklerinde yine 4 unsur, 4 yön ve 4 takımyıldız ile ilişkilendirilen 4 Han vardır. Demir Han, Su Han, Maden Han ve Ağaç Han. Merkezde olan Han ise Ugan Han olarak bilinir. Diğer 4 unsur ile ilişkilendirilen Han'lar Ugan Han'ın oğullarıdır.

Türk İslam kozmolojisinde de devam eden bu düşünce, minyatürlerde öküzün boynuzları üzerinde duran dünya şeklindedir. Çünkü Türk kozmoloji düşüncesinde, boğa-öküz dünyanın merkezindedir ve bu merkez dünyayı yerinde tutar. Öküz-boğa eski Türk kozmolojisinde merkez sembolizmi ile alakalıdır ve unsuru topraktır. Türkler Ülgen'e beyaz at Yer'e ise kara boğa kurban ederler. Balık ise Türk mitlerinde yer altı ve sular ile ilişkilidir. Altay, Yakut yaratılış mitlerinde evren yaratılırken sular ile birlikte dünyaya destek olması için balıklar da yaratılır. Minyatürlerdeki kanatlı melek tasviri ise, binlerce yıldır süregelen bu söylence geleneğinin yansıması olan Oğ-Han'ın ya da Ugan Han'ın antropomorfik görüntüsü olabilir. Türkçe de Oğan ve Ugan Tanrı anlamına da gelir. Bağlamı unutulsa da ikonografler asla değişmez.

Resim 4: Kazvini'ye ait bir minyatür.
Melek, meleğin kanatları üzerinde
balık, balığın üzerinde boğa ve boğanın
boynuzları üzerinde duran yer-dünya..

Türkçe “alp” kelimesi Semitik dilde “boğa” anlamına gelir ve en arkaik dönemde “boğa başı” sembolizmi ile ifade edilirdi.

Phan. Value	Schematic Forms	Early North- west Semitic	Early South Semitic	Early Let- ter Names	Meaning of Names
ʾ		𐤀 (ʾ) 𐤁 (ʾ)	𐤁 (ʾ) 𐤂 (ʾ)	ʾalp- bêt-	ox-head house
b		𐤂 (b) 𐤃 (b)	𐤃 (b) 𐤄 (b)		
g		𐤄 (g) 𐤅 (g)	𐤅 (g) 𐤆 (g)		

Resim 5: Arapça alef, ıbranice aleph ve yunanca alpha okunan harfin göksel arketipi Boğa Takımyıldızıdır ve bu harf “boğa” anlamına gelir. Kanımca Türkçe “alp” kelimesi de aynı anlamı karşılar.

Eski çağlardan beri “Boğa Takımıyıldızı” mevsim döngüsü ve baharın başlangıcı ile alakalı görülmüştür. Türklerde de Hidrellez Dönemi olarak kutlanmıştır. Yeniden doğuş mitolojilerinde boğa tanrısal bir özellik kazanmıştır. Oğuz Kağan Destanı’nda ay, Oğuz’u doğuran tanrı olarak sunulur. Ay burada dişil özelliktedir. Oğuz’a adını veren ata da bir boğadır. Bazın, eski Türklerde biri ata kurt, diğeri de ata boğa üzerine kurulu “ikili kökeni” yansıtan farklı iki gelenek olduğunu söylemiştir.⁵

Resim 5: Ak-Hun parası üzerindeki Türk-Hun kağanın omuz başlarındaki sembol boğa boynuzlarını simgeler. Diğlerinin başının üzerinde bir boğa kafası resimlenmiştir. M.S. 6.yy.

Roux, Türklerin kökeniyle ilgili hayvanlardan kurt ile birlikte en az onun kadar önemli olan boğanın öneminden ısrarla bahseder.⁶ Kırgızların atalarının bir boğa olduğu ve bir mağaradan türedikleri efsanesi ve boğanın Oğuz Destanı’nda da önemli rol oynadığının önemini belirtir. Ona göre Oğuznamede Oğuz Kağan’ın anne ya da babasının resmi bir boğa resmi çizilerek betimlenmiştir. Ayrıca, Oğuz kelimesi osmanlıca iki yaşında “boğa” anlamında kullanılması ve Dede Korkut hikayelerindeki kahramanların boğayla olan mücadeleleri de, arkaik Türk boğa kültürünün yansımasıdır.

Dinler tarihi uzmanı Eliade’ya göre, tüm eski kadim tanrıların kozmik boyutlarda boğa ve ay arketipleriyle bir bağlantısı vardır ve bunlar dölleyici

⁵ Jean Paul Roux, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001, s.190

⁶ Jean Paul Roux, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001, s.191

yani yaratıcı özelliğe sahiptirler.⁷ Bu tür tanrıların en arkaik prototipleri sürüngen ya da bir canavarı öldürür. (Marduk-Tiamat, Orion-Akrep, Odin-Ymir). Kahraman olabilmek için bu tür bir erginlenme sınavından geçmek gerekir. Ejderhayı ya da canavarı yenemeyen ölümsüzlüğe ve tanrıça ya da sevdiği kıza ulaşamaz. Ejderha, yılan ya da canavar insanın ölümsüzlük yolundaki en büyük rakibidir.

Oğuz Kağan Destanı'nda buna benzer bir canavar ile mücadele sahnesi vardır. Oğuz kılıcıyla gergedan benzeri “tek boynuzlu” bir canavarı öldürür. Bu sınavı geçtikten sonra sevdiği kız ile karşılaşır. Eliade'ya göre yaratılış ejderha benzeri bir hayvanın parçalanmasıyla yaratılır. Marduk'un Tiamatı parçalaması ve dünyanın yaratılması gibi.⁸ Oğuz Kağan Destanı da kozmolojik bir mittir ve evrenin yaratılışını anlatır. Orion Takımyıldızı ve Akrep Takımyıldızı mücadelesi olabilir. Çünkü kış gecelerinde Orion gökyüzü'nde tepede iken, akrep yeraltına iner ve Orion tarafından öldürüldüğü varsayılır. Ya da Orion Takımyıldızının hemen yanında duran “tek boynuzlu” bir at olarak çizilen Monoceros Takımyıldızı ile mücadelesi de olabilir.

Resim 6: Orion Takımyıldızı ve Tek Boynuz yani Unicorn Takımyıldızı, gökyüzünde karşılıklıdır. Oğuz Kağan Destanı'nda geçen ve Oğuz'un öldürdüğü tek boynuzlu yaratık Unicorn olarak bilinen, Monoceros Takımyıldızı ile örtüşür.

⁷ Mircea Eliade, Dinler Tarihine Giriş, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003, s.94

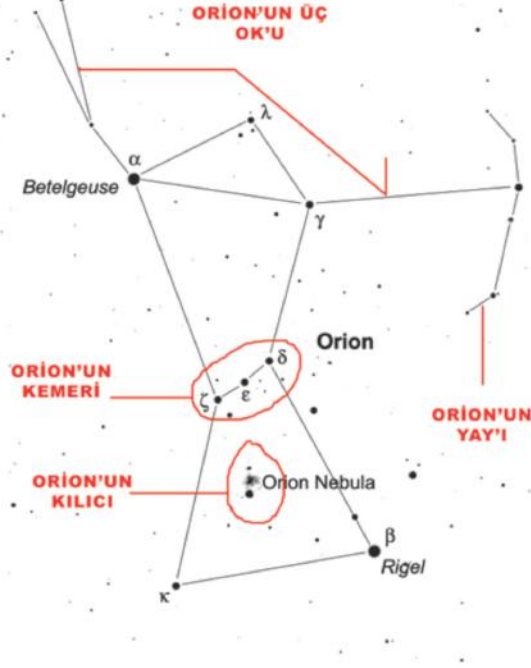
⁸ Mircea Eliade, Ebedi Dönüş Mitosu, Ankara: İmge Kitapevi, 1994, s.64

Oğuz Kağan ile ilgili mitolojide Oğuz yaz ve kış tanrılarının kızları ile evlenir. Raddloff'a göre, Altay Türklerinde yine 4 unsur, 4 yön ve 4 takımyıldız ile ilişkilendirilen 4 Han vardır. Demir Han, Su Han, Maden Han ve Ağaç Han. Merkezde olan Han ise Ugan Han olarak bilinir. Diğer 4 unsur ile ilişkilendirilen Han'lar Ugan Han'ın oğullarıdır. Bu 4 Han'ın atası ve yerin yani toprağın sahibi Ugan Han'dır. Ugan Han muhtemelen öküz ile bağlantılıdır Boğa Takımyıldızını sembolize eder. Çünkü Altay Türklerinde Ülgen yaz tanrısı, Ugan kış tanrısıdır.

Yaz ya da Yay Tanrısı Ülgen, Jüpiter gezegeni, doğu yönü ve Yay, yani Ejderha Takımyıldızı ile, Kış Tanrısı Ugan Han, batı yönü ve Pars yani Boğa Takımyıldızı ile ilişkilendirilir. Türkler için Yaz ve Kış Tanrısı Hıdrellez ve Kasım aylarını belirleyen ve yılı ikiye bölen Takımyıldızlardır. Oğuz Kağan da işte bu Yaz ve Kış Tanrılarının kızları ile evlenir. Günümüzde Yaz Tanrısı Akrep Kış Tanrısı Boğa Takımyıldızlarıdır. Bu takımyıldızlar gece ve gündüz göğünde Mayıs ve Kasım aylarında ufuk çizgisinden yükselmeye başlar.

Oğuz destanı kozmoloji miti olarak okunduğunda kadim Türk düşüncesindeki Gök ve Yer-Su Oğuz'un oğulları olarak şekillenir. Gök; Günhan, Yıldızhan ve Ayhan. Yer; Dağhan, Denizhan ve Gökhan şeklindedir.

Orion Takımyıldızı ile ilgili ikonografileri incelediğimizde, Orion'un kahraman-avcı arketipi olacak şekilde, elinde kılıç-kalkan, kargı bazen de ok-yay tutar vaziyette tasvir edildiğini görürüz. Bu motifler Oğuz Kağan Destanı'nda da vardır. Oğuz Kağan üç ok ve yayını oğulları arasında bölüştürür. Orionun arketip çizimlerinde, Orion, biri yayına takılı üç ok ile tasvir edilir. Dolayısıyla Oğuz Kağan'ın tamgalarından biri de stilize edilmiş üç ok ve yay simgesidir.

Resim 7: Orion Takımyıldızındaki üç ok ve bir yay diagram çizimi, Oğuz Kağan Destanı'nda, Oğuz'un üç ok ve bir yay'ını ifade eder. Orion'un kılıcı ve kemeri ise Oğuz Kağanı'n kemeri ve kılıcını karşılar.

Resim 8: Türk boy tamgalarında da üç ok ve yay ikonografisi görülür. Kayı Boyu Tamgası, biri yay'a geçirilmiş üç ok ile simgelenir. Üregir boy tamgası da üç ok ve yaydan oluşur.

Mitolojiler, söylenceler, masallar ve plastik sanatların ilk örneği yani arketipleri gökyüzündedir. Gökyüzündeki takımyıldızlar, mevsim döngüleri, gezegenler ve gezegen döngüleri, insan bilinçaltında şekillenir, biçimini yeniler ve yeni bir sanat eseri olarak açığa çıkar. Yüzlerce yıl aynı sembol ve simgeler değişerek ve gelişerek sanat eserlerinde kullanılır. Fakat gökyüzündeki asıl arketipik anlamı yitirilir. Yani bunları ortaya çıkaran sanatçılar, içgüdüsel, fakat gerçek bağlamını bilmeden yaratırlar sanat eserlerini. Fakat yüzlerce yıl sonra bile bu sanat eserlerini ortaya çıkaran sanatçılar neyi yarattıklarını bilmeden ama, çok eski gökyüzü arketiplerini kullanarak, yeni sanat eserleri üretmeye devam ederler. Yunanlılara ait bir sanat eserinde bu gökyüzü arketipleri, çok güzel bir sanat eserine dönüşmüş. Türklerde de buna benzer ikonografik sanat eserleri mevcuttur.

Resim 9: Mitolog, Joseph Campbell'a göre, Orion Takımyıldızı'nın sembolü, Seramik vazodaki işarettir. Yani iki ayrı kontur çizgisi ile yapılmış (artı) sembolü. Orion Takımyıldızı'nın etrafında, hangi takımyıldızlar varsa, hepsi bu sanat eserinde mevcuttur.⁹

⁹ Joseph Campbell, Ankara: İmge Kitapevi, 2002, s.33

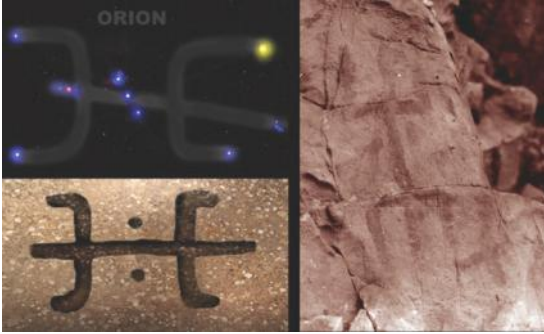

Resim 10: 12. yy. Selçuklu Madalyonu. Türk “Atlı Avcı İkonografisi”, kahraman avcı Orion Takımyıldızı’nı ifade eder. Altındaki hayvanlar ise sırasıyla Canis Major (Büyük Köpek ya da Kurt Takımyıldızı), Lepus Takımyıldızı (Tavşan Takımyıldızı), ve avcının elindeki kartal, Aquila Takımyıldızını (Kartal Takımyıldızı) karşılar.

Resim 11: Bulgaristan’da bulunan kurşun mühür. Orion’u, yani Oğuz Kağan’ı sembolize eden üç ok ve yay sembolü, Kayı Boyu’nun da tamgasıdır. Bu sembolün üzerindeki artı (+) işareti mitolog Campbell’a göre, Orion Takımyıldızı’nın ikonografisidir.

Orion’un daima altın ya da sihirli bir kemeri vardır. Bu kemer takımyıldızdaki üç yıldız Alnitak, Alnilam ve Mintaka’dır. Oğuz Kağan’ın da altın bir kemeri vardır ve bir ayıyı bu hanlık altın kuşağı ile ağaca asar. Gergedandan kendini kalkaniyle savunur, kargısıyla öldürür ve kılıcıyla başını keser. Ava çıktığı bir gün, ok ve yay kullanarak sungur avlar. Türkler için savaşçı Alpelerin kuşak kurşanma yani kemer kuşanma törenleri önemli bir erginlenme ritüelidir. Kemer Türklerde “erlik” simgesidir. İskandinav mitolojisinde adı geçen ve Orion Takımyıldızı ile eşleştirilen Tanrı Thor’un da kendisine güç veren sihirli bir kemeri vardır.

Resim 12: Afrikadaki Dogon Kabilesi'ne ait, Orion Takımyıldızı diyagramı ve Hakasya'daki Türklerin "Ediz" okunan ve Orion Takımyıldızı izdüşümü olarak çizilen tamga.

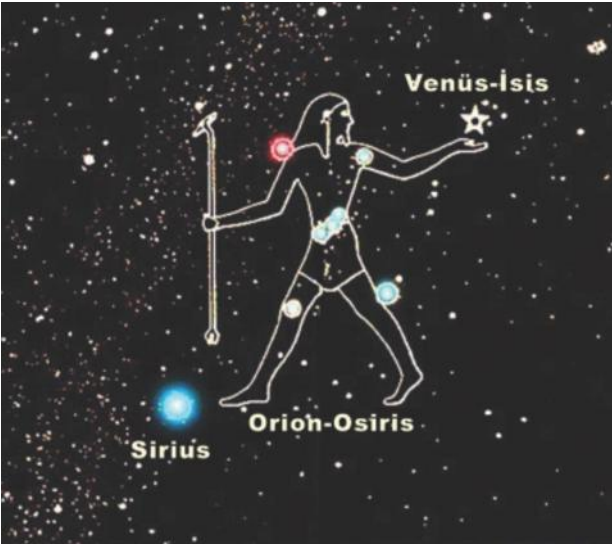
Oğuz Kağan canavarı öldürüp, erlik kemeriyle ayıyı ağaca asar. Oğuz Kağan destanı, kozmolojik ve evrenin yaratılışı mit'i olarak okunduğunda, "ağaç" ve "ayı" motifleri ayrıca bir önem kazanır. "ağaç" ikonografisi Türk anlatı ve görsel sanat eserlerinde, yer altı, yeryüzü ve gökyüzünü birbirine bağlayan ve ruhların gelip gittiği yol olarak düşünülür. M. Eliade'ya göre gökyüzünde "Tanrının Kapısı" olarak düşünülen, yıldızların ve evrenin etrafında döndüğü, "Kutup Yıldızı" Axis Mundi yani merkezdir.¹⁰ Bu ağacın tepesi "Kutup Yıldızı" ile sabitlenmiştir. Kutup Yıldızı Türk anlatı ve söylencelerinde "Demir Ağaç" olarak da bilinir. Ursa Minor yani Küçükayı Takımyıldızı Kutup Yıldızına bağlıdır. Ayı, Kuyruğu ile bu ağaca bağlı olarak sürekli dönmektedir.

Resim 13: Kutup Yıldızı yani Demir Ağaca kuyruğundan bağlanmış Küçükayı.

¹⁰ Mircea Eliade, Şamanizm, Ankara: İmge Kitapevi, 1999, s.293

Oğuz, önündeki engelleri aşıp, “Er” olduktan sonra, gökyüzünden düşen parlak bir ışığın içinde güzel bir kız görür. Destanda “Kutup Yıldızı” olarak bahsedilse de, bu yıldız “Venüs” de olabilir. Venüs eski kadim çağlardan bu yana tanrıça arketipi olmuştur ve Orion Takımyıldızı’nın zevcesi olarak düşünülmüştür. Kadim toplumların yaratılış ile ilgili mitolojilerinde, Orion ve Venüs bir araya gelir ve evren bu şekilde yaratılır. (Venüs’ün Orion ile aynı hizaya geldiği dönem, bahar mevsimidir. Baharda, evren yeniden yaratılır.) Mısır mitolojisinde Osiris Orion, İsis, Venüs ile simgelenir. Osiris ile İsis söylencesi bir yaratılış mitolojisidir. Aynı şekilde Sümer mitlerinde Dumuzi ve İnanna da Orion Takımyıldızı ve Venüs ile ilişkilendirilir.¹¹

Resim 14: Göksel arketipi Orion Takımyıldızı olan Mısır Tanrısı Osiris ve göksel eşi Venüs ile özdeşleştirilen İsis.

Oğuz Kağan ve bu göksel kızın evliliğinden Ay, Gün ve Yıldız doğar, yani bir anlamda evren yaratılır. Türklerde Çoban Yıldızı Venüs’tür. Çoban yıldızı denmesinin sebebi Orion’un eşi olmasındandır. Yani Çoban Dumuzinin (Orion) eşi sayılan İnanna (Venüs) gibi.. Çoban yıldızı kamların davullarının üzerinde yıldız tutan bir “Avcı Binici” (Orion) olarak tasvir edilir. Venüs, “Tan Çolpanı” ve “Akşam Yıldızı” olarak tabir edilir. Venüs, gökyüzünde sabah ve akşam yıldızı olarak görülür. Kadim uygarlıklar tarafından Orion Takımyıldızı sembolü olarak kullanılan bir başka simge ise çift taraflı balta sembolüdür.

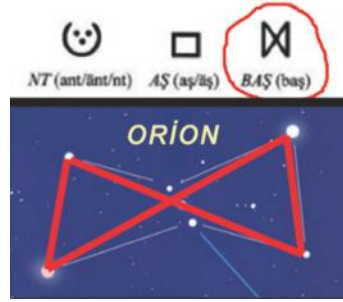
¹¹ Joseph Campbell, Ankara: İmge Kitapevi, 2002, s.33

Resim 15: 12.yy. Selçuklu parası üzerindeki yıldız tutan binici ikonografisi. Resim 14'deki yıldız (Venüs) Tutan Osiris ikonografisine benzer.

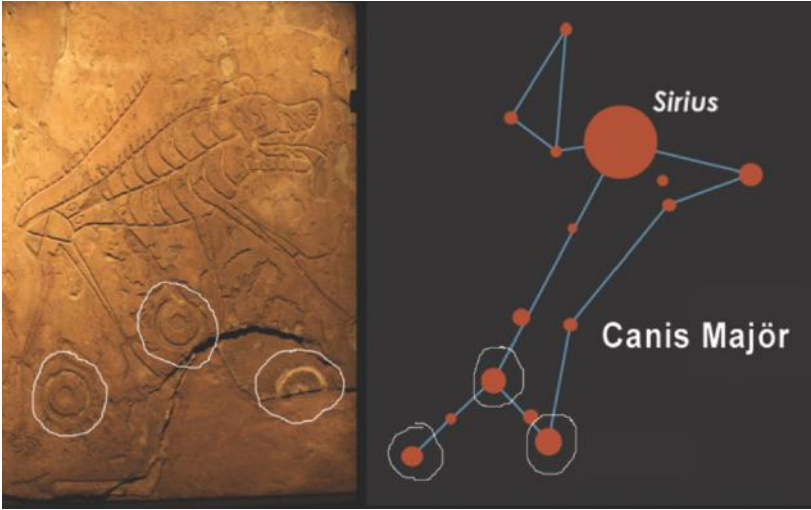
Bu sembol Türk damgalarında da sıkça kullanılmıştır. Türk runik harflerinden bir tanesidir ve “Baş” olarak okunur. “Baş” baharın başlangıcı ve Baş Tanrı Orion Takımyıldızı’nın yükselmeye başladığı dönem olan bahar mevsimini ifade ediyor olabilir. Ayrıca “oz” okunan Türkçe runik harf de Orion diagram çizimine çok benzer ve “Oğuz” okunan sesi çağırıştır.

Resim 16: Türk runik yazısında, “baş” okunan harfin göksel izdüşümü Orion Takımyıldızıdır.

Resim 17: Türk runik alfabesinde “z” sesi veren ve “oz” olarak okunan harfin, göksel izdüşümü Orion Takımyıldızı’dır. oz, ox, okuz ve oğuz kelimeleri ses olarak birbirine çok yakındır ve anlam olarak da aynı şeyi ifade eder.

Türkler için bir başka önemli göksel cismi Sirius ve Canis Majör Takımyıldızıdır. Kurt, Türklere ait Yenisey'deki bir petroglifte açık şekilde, Canis Major Takımyıldızı ve bu takımyıldızdaki Sirius Yıldızı'nın göksel izdüşümü olarak çizilmiştir. (Büyük Köpek Takımyıldızı) Bu yıldız grubu, Türkler ve çinliler tarafından "Göksel Kurt" olarak düşünülmüş ve Kurt Takımyıldızı olarak isimlendirilmiştir. Canis Major konum itibariyle Orion Takımyıldızı'nın yanında yer alır. Yunan mitolojisinde Orion'un köpeği olan bu takımyıldız, Türk mitolojisinde Oğuz Kağan'ın kurduna dönüşür. Bu erkek kurt Oğuz'a daima yardım etmiş ve yol göstermiştir.

Resim 18: Canis Major köpek ya da Kurt Takımyıldızı. Takımyıldızdaki en parlak yıldız "Sirius"’tur. Yenisey’deki bu petroglif Canis Major Takımyıldızı çizimidir.

Arkaik insan düşüncesine göre dünya bu dönemde yaratılmıştır. Oğuz Kağan Destanı’nda işlenen anlatılar aslında tamamiyle kozmolojiktir. Evrenin ve dünyanın yaratılışını simgesel bir dil ile anlatır. Oğuz Kağan’ın göksel eşinden doğan oğulları, Gün, Ay ve Yıldız göklerin yaratılışını, yersel eşinden doğan çocukları, Gök, Dağ ve Deniz, dünyanın yaratılışını sembolize eder. Orion Takımyıldızı ve Ay ile özdeşleştirilen kahramanlar Dumuzi, Tammuz, Attis, Adonis, Dionysos, Osiris, Odin yaratıcı ve dölleyici tanrılardır.

Oğuz Kağan’ın görünüşleri ya da bu destanın devamı niteliğinde olan ikonografik yansımalar, çeşitli sanat eserlerinde işlenmiştir. Türk kağanlar ölüme atları ile birlikte giderdi. Ay ile ilişkilendirilen ve yer altı hayvanı olan

At, Kağan'ı tanrının makamı sayılan Kutup Yıldızına taşırdı. Fakat atlara geyik benzeri, boynuzlu hayvan maskeleri takılırdı. Boynuzlu hayvanlar gökyüzü ile ilişkilendirilen, kutsal varlıklardı. Bu ikonografik düşünce, 1000 yıl sonra Türk Hun paralarında da görülür.

Resim 19: *Türk-Hun parasının üzerindeki Kağan portresinin başındaki boğa başı ikonografisi.*

Oğuz Kağan Destanı'nda, yaratılış yukarıdan aşağıya ve merkezden periferie doğru yayılır. Kutup Yıldızı Kuluçka Yıldızı olarak bilinir ve evrenin oluşumu, Oğuz Kağan'ın Kutup Yıldızı'na benzetilen eşiyle evliliğinden doğan Gün-Ay ve Yıldız ile başlar. Daha sonra yersel eşinden doğan Gök-Dağ ve Deniz ile bu oluşum tamamlanır. Orion ışığını vikinglere Odin, mısırlılara Osiris, sümerlere Dumuzi Türk Milleti'ne ise Oğuz Kağan olarak göndermiştir. Gen yerden yani Uzaydan kopup gelen Oğuz....

KAYNAKÇA

- And M., *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*, YKY, İstanbul, 2007
- And M., *Osmanlı Tasvir Sanatları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004
- Anohin, A. V. , *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, Kömen Yayınları, Konya, 2006
- Ateş, Mehmet, *Mitolojiler Semboller ve Halılar*, Symbol Yayıncılık, İstanbul, 1996
- Bachofen, J. Jakob, *Söylence Din ve Anaerki*, Payel Yayınevi, İstanbul, 1997
- Beydili, Celal, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 2003
- Campbell, Joseph, *Yaratıcı Mitoloji (Tanrının Maskeleri)*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994
- Campbell, Joseph, *Doğu Mitolojisi (Tanrının Maskeleri)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003
- Campbell, Joseph, *İlkel Mitoloji (Tanrının Maskeleri)*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992
- Campbell, Joseph, *Batı Mitolojisi (Tanrının Maskeleri)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003
- Campbell, Joseph, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000
- Çaycı, Ahmet, *Anadolu Selçuklu Sanatı 'nda Gezegen ve Burç Tasvirleri*, T. C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002
- Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002
- Çoruhlu, Yaşar, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Seyran Kitap, İstanbul, 1995

- Durkheim, Emile, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Ataç Yayınları, İstanbul, 2005
- Eberhard, Wolfram, *Çin Simgeleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000
- Eberhard, Wolfram, *Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1942
- Eberhard, Wolfram, *Çinin Şimal Komşuları*, İdeal Matbaası, Ankara, 1942
- Eberhard, Wolfram, *Birkaç Eski Türk Ünvanı Hakkında*, T. T. K. Basımevi, Ankara, 1945
- Eliade, Mircea, *Kutsal ve Dindışı*, Gece Yayınları, Ankara, 1991
- Eliade, Mircea, *Demirciler ve Simyacılar*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000
- Eliade, Mircea, *Şamanizm*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999
- Eliade, Mircea, *Ebedi Dönüş Mitosu*, İmge Kitabevi, Ankara 2002,
- Eliade, Mircea, *Babil Simyası ve Kozmolojisi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1994
- Eliade, Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003
- Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003
- Eliade, Mircea, *İmgeler Simgeler*, Gece Yayınları, Ankara, 1992
- Esin, Emel, *Türk Mitolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001
- Esin, Emel, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003
- Esin, Emel, *Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004
- Esin, Emel, *Katun (Türk Kadınına Dair)*, Cilt 7, Sayı 20, A. K. M. Ankara, 1991

- Frazer, James G., *Altın Dal 1*, Payel Yayınevi, İstanbul, 1991
- Frazer, James G., *Altın Dal 2*, Payel Yayınevi, İstanbul, 1992
- Fromm, Erich, *Rüyalar Masallar Mitoslar*, Arıtan Yayınevi, İstanbul, 2003
- İnan, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, T. T. K. Basımevi, Ankara, 2000
- Jung, Carl Gustav, *İnsan Ruhuna Yöneliş*, Say Yayınları, İstanbul, 2004
- Jung, Carl Gustav, *Analitik Psikoloji*, Payel Yayınevi, İstanbul, 1997
- Jung, Carl Gustav, *Dört Arketip*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003
- Jung, Carl Gustav, *Psikoloji ve Din*, Oluş Yayınevi, İstanbul, 1965
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş 5*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1978
- Ögel, Bahaeddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, T. T. K. Basımevi, Ankara, 2003
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi 1*, T. T. K. Basımevi, Ankara, 2003
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi 2*, T. T. K. Basımevi, Ankara, 2002
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları 1*, M. E. B. Basımevi, İstanbul, 2001
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi 2*, M. E. B. Basımevi, İstanbul, 2001
- Roux, Jean-Paul, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005
- Roux, Jean-Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002
- Uraz, Murat, *Türk Mitolojisi*, Mitologya Yayınları, İstanbul, 1992

TÜDEV DENGİ

YILMAZ, Prof. Dr. Sait (2020)“Türk Tarihi Nasıl Yazılmalıdır?”

TÜDEV Denge. 2020/10: 23-47.

TÜRK TARİHİ NASIL YAZILMALIDIR?

Prof. Dr. Sait Yılmaz*

“Her on yılda bir küçük
her 30 yılda bir büyük Türk ihtilali olur.”

Çin atasözü.

Giriş

Günümüzde mevcut tarih bilgileri insanlarımızı tatmin etmiyor. Mevcut Türk tarih yazımında, Avrupa’nın Türk tarihi ile ilgili teşhisleri ya aynen kabul edilmiş, ya da gururumuzu kıran bölümleri reddedilmiştir. Hâlbuki Avrupa için Türkler, barbar ve savaşmaktan başka şey bilmeyen bir toplumdur. Moğolların ve Türklerin tarihi; hızlı işgallerin yerkürenin yüzeyini karıştırdığı tarih öncesi barbar enerjisi ve arayışı olarak takdim edilir. 1893 yılına kadar Orhun Anıtları üzerindeki yazıtlar Hint-Ari dil yazımı olarak kabul görüyordu. Ancak, Vilhelm L.P. Thomsen’in (1842-1927) bu yazıtların Göktürklerle ait olduğunu ortaya koyması, “Türk Budunu” yazısını okuması ile Avrupa büyük şaşkınlık geçirdi ve Türklerle bakış değişti. Ancak, Türk tarihi yazıcıları ikinci, üçüncü ve hatta daha sonraki ellerde yazılmış yabancı kaynakları kullanmakla kalmışlardır. Tarihimiz ile ilgili pek çok boşluk hala çalışılmayı beklemektedir. Örneğin, Türk tarihi ile ilgili eser yazarlar, tarihimizin başlangıcı ile ilgili olarak bugüne kadar elde edilen ve sürekli gelişen kanıtlara göre bir hüküm vermek ya da çeşitli yorumlar içinde en makul olanını seçmek zorundalar. Asıl mesele ise, Türklerin tarih çalışmalarında kendine has bir metodoloji ve yeni bir bakışa ihtiyacı var. Bu bölümde, Türk tarihi çalışmalarının sorunlarını ve metodoloji konusunu ele alacağız. Amacımız, bir bilim dalı olarak Türk

* Esenyurt Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Öğretim Üyesi,
saiyilmaz@esenyurt.edu.tr

tarihinin en doğru şekilde çalışılması ve anlaşılmasıdır.

Dünya tarihi, Türk tarihi bilinmeden anlaşılamaz..

Türk tarihi bilinmeden, dünya tarihi anlaşılamaz. Dünya tarihi içinde Eski (Kadim) Türklere ve onların kurdukları devletlere baktığımızda kendi torunları olan pek çok millete isimlerini verdiklerini ve tarihten silindiklerini görmekteyiz.

- Türklerin tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. M.Ö. 15.000’de Türkçe konuşan ilk grupların ortaya çıkması ile başlayan Türk tarihi Çin’den bugünkü Rusya ve Avrupa’ya, Ortadoğu’dan Avrupa’ya hatta Bering boğazından ABD’ye yayılmış köklere sahiptir. Maddî buluntular ve Türk mitolojisi, Türklerin tarih sahnesine çıktığı yer ve zaman hususunda tamamen uygunluk arz etmektedir. Türklerin ata yurdu Orta Asya bozkırlarıdır, bu coğrafyanın, bütün dünya tarafından kabul edilmiş siyasî adı ise Türkistan’dır.

- Türkistan, konar-göçer bozkır medeniyeti M.Ö. devirlere giden pek çok kültür çevresi içinde yer alır. Bu durum Türk kültür çevrelerinin zenginliği kanıtlar. Proto (Ön) Türklere ait olduğu bilinen ve bulundukları coğrafyalardaki yer adları ile anılan başlıca kültür çevreleri arasında; Anav Kültürü (M.Ö.4000-1000), Afanaseyevo Kültürü (M.Ö.3000-1700), Kelteminar Kültürü (M.Ö.3000), Andronovo Kültürü (M.Ö.1700-1200), Karasuk Kültürü (M.Ö.1200-700), Tagar ve Taştık Kültürü (M.Ö.700-100) bulunmaktadır¹.

- Sovyet arkeologlarına göre; ön Türk kültürü M.Ö. 1700-2000 yılları arasında Altay Dağları’nın kuzeybatısındaki Andronovo kültürü içinde görülmüştü. Bu kültür ise M.Ö. 2500-1700 tarihleri arasındaki Afanasyevo kültüründen doğmuştu². M.Ö. 2000’den öncesine ait olduğu tespit edilen Afanasyevo ve devamını temsil eden Androvo kültürlerinin temsilcilerinin Brekisefal, savaşçı Türk ırkının ön tipi olduğu kabul edilmektedir³.

- Başka bir teoriye göre; islam kaynaklarında yer alan İran menşeli “Zend-Avesta” rivayetleri ve İsrail menşeli “Tevrat” rivayetlerinde Nuh

¹ Umay Türkeş Günay, *Türklerin Tarihi*, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, (Ankara, 2007), 37-38.

² Süleyman Seydi, *An Outline of 2000 Years of Turkish History*, Ministry of Culture and Tourism, (Ankara, 2007), 7.

³ Salim Koca, *Türklerin Soy Kütüğü*, Türkler Cilt 1, Yeni Türkiye Yayınevi, (Ankara, 2002), 260-265.

Peygamberin torunu olan “Türk” ile İran’ın rivayetlerindeki Feridun’un oğlu “Türac” veya “Tur”un soyu, Türk adını taşıyan ilk kavim olarak gösterilmek istenmiştir. Tevrat rivayetlerinde Nuh tufanından sonra Nuh Peygamber dünyayı üç oğlu arasında pay etmiş, Yafes’e Orta Asya ve Çin ülkeleri düşmüş, Yafes ölürken tahtını sekiz oğlundan biri olan “Türk”e bırakmıştır. Özetle, Hz.Adem devrine yakın zamanlarda Turak’tan (Türk), İran-Turan savaşlarında Alp Er Tunga gibi büyük bir Türk başbuğundan ve Saka (İskit) İmparatorluğu kağanından bahsedilmektedir⁴.

- Çin kaynakları, kuzey Çin’de yaşayan Rung-Di’lerin ve onların devamı olan Ti’lerin (Tie-le, Tu-kiu) Türklerin ataları olduğunu kaydetmektedir. Rung-Di’ler M.Ö. 4.-3. bin yıllarda Orta Asya, Kazakistan, Moğolistan ve Kuzey Çin’de çok geniş bir alanda yaşamışlardır. M.Ö. 14. yüzyılda yer alan “Tik”ler ile dünyada mevcut olan medeniyetlerin en eskisi olan M.Ö. 7. yüzyılda Orta Asya’da kurulan “Anav” medeniyeti de Türkler tarafından kurulmuştur. Türk kelimesinin yazılı olarak kullanılması ilk defa M.Ö. 1328 yılında Çin tarihinde “Tiu-Kiu” şeklinde görülmektedir. M.Ö. 1. yüzyılda Romalı yazarlardan biri olan Pompeius Meala’nın Azak Denizi kuzeyinde yaşayan halktan “Turcae” olarak bahsettiğini görüyoruz.

- Çin baskısı ve kuraklık nedeni ile Batıya kayan Hun kitleleri IV. yüzyılın ortalarına doğru siyasî bir birlik kurarak, Alanlara ait toprakları ele geçirmiş ve İtil (Volga) kıyılarına ulaşmışlardır. Başlarında Balamir’in olduğu Hunlar, önce Don-Dinyeper nehirleri arasında yaşayan Ostrogotlar’ı ağır bir yenilgiye uğrattılar (374) ve ardından ileri hareketlerine devam ederek, daha batıda yer alan Vizigotlar’a ağır bir darbe vurdular (375). Hunların harekete geçirdiği İran, Slâv, Germen menşeli çeşitli kavimlerin birbirlerini yerlerinden atmak suretiyle, batıya doğru hızla akan büyük bir Kavimler Göçü’nü başlattılar.

Bir yüzyıl kadar devam eden Kavimler Göçü, Avrupa ve dünya tarihi açısından çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu göçler neticesinde Roma İmparatorluğu, 395 yılında ikiye ayrılmış, 495’te ise Batı Roma yıkılmıştır. Bu olaylar Orta Çağ’ın başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Çünkü bu dönemde beraber, Avrupa’da “feodalite” merkezî imparatorlukların yerini almış, bugünkü Avrupa’nın siyasî ve etnik yapısı bu dönemde şekillenmiştir. Hunların gelmesiyle Avrupa’da atlı birlikler önem kazanmış, süvari silâh ve kıyafetleri Hunlardan esinlenmiş ve belki de Orta Çağ Avrupa’sının şövalye

⁴ İsmail Arabacı, *Türklerin ve Türkiye’nin Toplum Yapısı*, B Yayını, (İstanbul, 2009), 14.

tipi, Hun Alpleri'ne öykünülerek oluşturulmuştur.

Attila, Büyük Çekmece'ye ulaştığında Bizans'a barışı çok ağır şartlar karşılığında kabul ettirdi (447). Attila, Galya (bugünkü Fransa) üzerine yürüyüp karşısına çıkan çok kalabalık Roma ordusu ile ilk çağın en büyük meydan savaşlarından birini yapmıştır (451). Papa Büyük Leon idaresindeki Roma elçilik heyetinin ricaları üzerine Po ovasından geri dönen Attila, 453 yılında anı olarak vefat etti. Attila'nın oğulları arasında çıkan taht kavgalarıyla zayıflayan devlet kısa bir süre sonra parçalandı. Hunların bir kısmı Karadeniz'in kuzeyine çekilmişler, bir kısmı ise yabancı kavimler arasında eriyip gitmişlerdir. Cermen Nibelungen efsanesinde Atilla'ya dayalı olarak Türk gruplar ile İskandinav halkları, İskoç ve İzlanda ile bağlar kurulabilir. Finlandiya'da Mişer Türkleri var. Fin destanlarında Attila anılır.

- Modern Avrupa devletleri Şarlman İmparatorluğu sonrası ancak 10. yüzyılda belirgin hale gelmeye başladılar; Türk tehdidi karşısında şekillendiler. Hunlar dışında Peçenekler, Kumanlar (Kıpçaklar) ve Oğuzların kuzey veya güney yolu ile Balkanlara geçtikleri görülmektedir. Bu kapsamda, Bulgarlar (1187-1257; Asen hanedanı yani İvan ve Peter Asen), Macarlar (6. Macar Kralı Ladislaus; 1272-1290), Moldova ve Ulahistan'ı kuranların Kuman olduğunu bilinmektedir.

Moğol diye bir millet yoktur, ağırlıklı Türkler olmak üzere pek çok kabilenin karışımıdır. Moğol ismi Cengiz Han ile birlikte ortaya çıktı. Şato Türkleri, 9. yüzyılda Çin'de arka arkaya üç hanedanlık kurdular. Bunlar Cengiz Han'ın akrabalarıdır ve bugün Mançurya'da hala yaşıyorlar. Arap literatürü Cengiz Han'ı Müslüman olmadığı için düşman kabul etmiştir. Aynı şey, Özbekistan'ın Atatürk'ü kabul edilen Timur için de geçerlidir.

İkinci binyıla girerken yaşanan gelişmeler, Türklerin 1000 ile 2000 yılları arasındaki jeopolitik çerçevelerini belirlemiştir. İkinci bin yıl başlarında Türkistan'dan gelen Türk kavimleri, merkezdeki Selçuklu Oğuz Türkleri gibi kenar bölgelerde, Hindistan ve Doğu Avrupa'da da devletler kurmuşlardır⁵. Oğuz Türklerinin önemli bir bölümü için hedef batıya, Avrupa'ya ilerleyerek, Avrupa kıtası üzerinde hâkimiyet kurmak olmuştur. Öte yandan, Asya'da kalan Türkler için doğuda Çin, batıda Osmanlı, güneyde Hint ve kuzeyde Sibirya tundralarının çevirdiği ve tıkadığı ölü bir jeopolitiğin hâkim olduğu

⁵ Halil İnalcık: *İkinci Binde Türkler*, Doğu Batı Makaleler I, Doğu Batı Yayınları, 2. Baskı, (Ankara, 2005), 325.

dönem başlamıştır.

Türk Çağı denilen 1000-2000 arası yüzyıllarda dünya iki büyük Türk imparatorluğuna sahne olmuştur. İlki, 1100-1245 arasında Orta Asya'dan Bizans sınırlarına, Akdeniz'e kadar uzanan Selçuklu İmparatorluğu (1040-1157); ikincisi 1300'lerde ortaya çıkarak Anadolu ve Balkanlarla beraber tüm Orta Doğu ve Kuzey Afrika'yı 500 yüzyıl idaresi altında tutan Osmanlı İmparatorluğu'dur.

Uzun süren bir ret döneminden sonra Macarlar Türklüklerini kabul ettiler ve Türk Kongrelerine katılma kararı aldılar. Bulgarlar ise redde devam ediyorlar. Ancak, 2006 yılında Bulgaristan'da yayınlanan oniki hayvanlı Bulgar takvimi Oğuzlarda kullanılıyordu. Son dönemde, Ukrayna'da kökenlerinin Türk olduğuna ilişkin görüşler ortaya çıkmaya başladı. Ayrıca, İskoçyalıların köklerinin İskitler olduğuna dair önemli kanıtlar yayınlanmaya başladı.

Japon ve Korelilerin de köklerinin Türklere dayandığı son dönemlerde bazı bilim adamları tarafından ortaya çıkarıldı.

Türk Devletleri..

Türkler coğrafyaya ve zamana meydan okuyan bir millettir; zamanın bilinen bütün coğrafyalarında devletler kurarak yaşadılar⁶. Bu devletler yıkılmamıştır, vatanları değişse de yeni şekilleri ile devam etmiştir.

Bütün Türk devletleri, bulundukları coğrafyalarda birbirlerinin ardılları, aynı kökün, aynı kültürün siyasi birimleridir. 14 kavim (boy) halinde göç eden Türkler tarihte 14 imparatorluk, 38 devlet, 42 beylik, 16 Hanlık ve 12 Cumhuriyet kurdular. Türk devleti sayısının bir ayırımı göre 120, bir başka ayırımı göre ise 160 civarında olduğu görülür⁷.

⁶Cumhurbaşkanlığı forsun da yer alan tarihte 16 Türk Devleti'ni sırası ile; büyük Hun İmparatorluğu (M.Ö.220-M.S.48), Batı Hun Devleti (48-216), Avrupa Hun Devleti (375-454), Ak Hun Devleti (450-562), Göktürk Devleti (552-743), Avar İmparatorluğu (565-803), Hazar İmparatorluğu (651-983), Uygur Devleti (744-1209), Karahanlılar Devleti (940-1040), Gazneliler (983-1183), Büyük Selçuklu İmparatorluğu (1040-1157), Harzemşahlar (1157-1231), Altınordu Devleti (1236-1502), Büyük Timur İmparatorluğu (1368-1501), Babür İmparatorluğu (1526-1858), Osmanlı İmparatorluğu (1299-1922), Türkiye Cumhuriyeti (1923-) oluşturmaktadır.

⁷ Anıl Çeçen: *Türk Devletleri*, İnkılap Yayınevi, (İstanbul, 1998), 14.

Türk tarihi savaş, göç ve kültür tarihidir⁸. Türk göçleri, tarih boyunca doğudan batıya doğru gerçekleşmiştir. Bu istikamet içerisinde bazı Türk kavimleri Hazar'ın kuzeyinden Avrupa'nın içlerine kadar yönelirken-Bulgar-Kuman-Kıpçak ve Çağatay dil grubu-, bir kısmı da İran üzerinden Anadolu ve Orta Doğu'ya göç etmişlerdir. Bu iki göç yolu üzerinde değişik dil, din ve medeniyetten topluluklarla temasa geçen Türk kavimleri yüzyıllar boyu bu coğrafyalarda varlığını sürdürmüştür. Göç yönlerine ve coğrafi konumlarına göre Türk imparatorluk ve devletlerini altı bölüme ayırmak mümkündür.

İlk Müslüman Türk devleti Karahanlılar'dır. İtil (Volga) Bulgarlarının onlardan önce Müslüman olduğu tartışmaları da vardır. Kıpçak Türklerinin, Altay Türkleri hariç hepsi Müslüman'dır. Altay Türkleri ve Sibirya Türkleri tamamen Gök Tanrı'ya'dır. Çuvaş Türkleri Hristiyanlaşmıştır. Kaşgar Türkleri Müslüman'dır. Oğuz Türkleri, Gagavuz Türkleri hariç Müslüman'dır. Gagavuz Türkleri Hristiyan'dır. Türk Dünyası tartışmaları arasında Türk

Tablo 1: Türk Devletleri

Göç Yönü	Devletler
Birden Fazla Yöne Göç Ederek Devlet Kuranlar	Hun İmparatorluğu (M.Ö.319-M.S.215) Ak Hunlar (367-557), Batı Hunları (374-469), Tabgaçlar (315-556), Timur İmparatorluğu (1370-1507)
Orta Asya Merkezli Olarak Asya'da Kurulan Devletler	Göktürkler (535-745), 1. Göktürk İmp. (582-682), Batı Göktürk Devleti (582-659), 2. Göktürk İmp. (681-745), Uygurlar (745-1226), Karahanlılar (840-1212), Harzemşahlar (1097-1221), Türkistan Hanlıkları (1227-1924),
Hazar Denizi Kuzeyinden Göç Eden Ve Devlet Kuranlar	Avarlar (567-769), Bulgarlar (630-1237), Uzlar (860-1054), Kıpçaklar (11-15. Yüzyıl), Peçenekler, Altın Ordu (1241-1502), Kazan Hanlığı (1437-1552), Kırım Hanlığı (1430-1789), Astrahan Hanlığı (1466-1557), Hazar İmparatorluğu (558-1030),
Hindistan'a Akın Düzenleyen ve Devlet Kuranlar	Türk Mümlukları (1176-1206), Delhi Türk Sultanlığı (1206-1451), Çağataylar (1277-1328), Timur (1370-1507), Babür Hint-Türk İmparatorluğu (1504-1857)
Orta Asya Güneyine Göç Eden ve Devlet Kuranlar	Gazneliler (963-1186), İlhanlılar (1256-1336), Safevi İmparatorluğu (1501-1736)
Hazar Denizi Güneyinden Göç Eden ve Devlet Kuranlar	Tolunoğulları (868-905), Sacoğulları (890-929), Akkoyunlular (1340-1508), Karakoyunlular (1370-1469), Büyük Selçuk İmparatorluğu (1040-1152), Anadolu Beylikleri, Osmanlı İmparatorluğu (1299-1922), Türkiye Cumhuriyeti (1923).

Kaynak: Suat İlhan, *Türk Olmak Zordur, Kimliğimizin Kaynakları*, Alfa Yayınları, (İstanbul, 2009), s. 630-631'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

⁸ Suat İlhan, *Türk Olmak Zordur, Kimliğimizin Kaynakları*, Alfa Yayınları, (İstanbul, 2009),304.

Ortodoks Kilisesi birliği kurularak, inisiyatifin Ruslardan alınması da vardır.

Türk bünyesine uymayan inanç sistemlerinin, hayat tarzlarının benimsendiği ya da zaman içerisinde nüfus bakımından beslenemediği yerlerde bulunan bazı Türk kavim ve boyları tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Çin'deki Tabgaç'lar, Orta Avrupa'daki Hunlar ve Balkanlardaki Bulgarlar buna örnektir. Ancak bu olumsuzluklardan etkilenmeyen Türk toplulukları büyük bir coğrafyada varlıklarını devam ettirmektedirler.

Kafkasya'ya Ogurlardan sonra gelen Peçenek ve Kuman Türklerinin öncekilerle karışımından bugünkü Kafkasya ortaya çıktı. Hazar hanedanı 6-11. yüzyıllar arasında yaşadı. Bir yandan Hristiyan Bizans saldırıları, güneyden ise Arap saldırıları karşısında Museviliği seçtiler. Hazar Türk İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Musevi Türkler Doğu ve muhtemelen Orta Avrupa'ya, Müslüman Türkler Güneydoğu Anadolu'ya göç etmişlerdir.

890'da Hazar-Oğuz ittifakına yenilen Peçenekler bugünkü Ukrayna topraklarında bağımsız bir devlet kurmuşlar, Peçenekler, diğer bir Türk boyu olan Kıpçaklar ile ittifak yapan Doğu Roma/Bizans'a yenilerek bağımsızlıklarını kaybettikten sonra Bulgarlar, Kumanlar ve Macarlar içinde erimişlerdir⁹.

11. yüzyıldan sonra Kafkasya'ya Oğuzlar hâkim olmaya başladı ve yeni gelenler bölge halkına karışmaya devam etti. Bu dönemde, Anadolu'da Bizans tarafından iki büyük kıyım yapılır. İlki Ermenilere yöneliktir ve Bizans tarafından Kayseri bölgesine gönderilirler. İkincisi Karadeniz bölgesinde yaşayan diğer bir Hristiyan mezhep olan Bogomolistlerdir. Bogomolistler, İsa'yı Tanrının oğlu olarak kabul etmeyenlerdir. Bunlar da Bulgaristan üzerinden Balkanlara sürülür. Bizans tarafından çoğu yok edilen Bogomillerinden kaçabilenler Balkanlar üzerinden Peçenekler'e sığındı, daha sonra bir kısmı Bosna-Hersek'e bir kısmı Fransa'ya kaçtı.

Altınordu hâkimiyetinden 1480 yılında çıkan Ruslar, 1552'den itibaren Türk bölgelerinden genişlemeye başladı ve 1593-1604 yılları arasında Sibirya'yı işgal etti¹⁰. 1559'da Rus Kazakları ilk defa Azak ve Kırım

⁹Omeljan Pritsak, *Türk-Slav ortak Yaşamı: Güneydoğu Avrupa'nın Türk Göçebeleri*, C.II, 512-514.

¹⁰Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, (Ankara, 1987), 23.

sahillerine saldırıp, Orta Asya'dan Rus girişimlerine karşı şikâyetler gelmeye başladığında Kanuni Rus tehlikesini görebildi¹¹.

Pontuslar, büyük ölçüde Türk kökenlidir¹². Mübadele esnasında Türk Pontusluların çoğu Hristiyan olduklarından Yunanistan'a gittiler ve tıpkı Karamanlılar gibi orada Türk muhaciri muamelesi görüp, dışlandılar. Tonya'da hala Pontusça konuşulur. Of'un (Trabzon) bazı bölgelerinde Ermenice konuşulur. Türklerin kabul ettiği Hristiyanlık olan Gregoryan Ermenilerin bir kısmı Türklüğe geçtiler. Bunların bir kısmı bugün Of ile Çaykara arasındaki bölgede yaşamaktadırlar.

Türk tarih yazımı..

Türk tarihi yazımı; Avrupa'nın 19. yüzyılda ortaya çıkan tarih metodolojisine dayanır ve Avrupa'nın dünya tarihi ile ilgili değerlendirmeleri, Türk tarihine nasıl baktığının bir kopyasıdır. Avrupa'nın tarih anlayışı; kendilerinin Hint-Avrupa dili konuşan, beyaz ırk ya da Ari ırka ait oldukları iddiasını esas alır. Bunlar dışında kalanlar Türkler de dâhil sarı ırk ve ikinci sınıf görülür. Afrikalılar ise köle ırktır. Bir bütün olarak bakıldığında aslında insanlık tarihi de henüz bütün yönleriyle incelenmiş değildir. Avrupa ve Yakın Doğu'daki hadiseler zinciri ve toplum şekillenmeleri 19.yüzyıl sonlarına doğru çeşitli değerlendirmelere göre ele alınmıştır. Bazı Batı Avrupalı araştırmacılar, Orta Asya'dan gelen göçebeleri 'insanlığın parazitleri' olarak gördüler¹³.

Avrupalılar için kendi tarihleri; 19. yüzyıldan itibaren dünyanın geri kalanı üzerinde hâkimiyet kurdukları ve teknolojik, siyasi ve askeri güçlerine dayanan 'kazananlar'ın tarihidir. Diğerlerinin tarihi ise 'kaybedenler'in tarihi yaklaşımı ile ele alınmıştır. Bu yaklaşım kendine özgü bir tarihi anlatım terminolojisi ortaya çıkarmış; Avrupalı-Avrupalı Olmayan, Doğu (Oryantalist)-Batı imajları yaratılmıştır. Bu imajlar içinde Avrupalı; özel bir dinamizme sahip (kapitalizm), akılcı (rasyonel; laik, dini dogmalardan uzak), liberal anayasacı, demokratik olarak tarif edilmiştir. Avrupalı olmayanlar ise;

¹¹Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Mayıs, 2009), 176.

¹²Mahmut Goloğlu, *Anadolu'nun Milli Devleti Pontos*, Kalite Matbaası, (Ankara, 1973), 71

¹³Lev Nikolayeviçen Gumilov, *Eski Türkler*, Rusçadan Çev.: D.Ahsen Batur, Birleşik Yayıncılık, (İstanbul, 1999), 14..

durgun (ekonomik rekabet, kapitalizm eksikliği), irrasyonel (dinsel inançların hâkim olması) ve despotik otoriter yönetim (oryantal despotizm) biçimleri ile açıklanmıştır¹⁴. Anlatılan Avrupa tarihi aynı zamanda Doğu üzerindeki Batı hâkimiyetini mazur göstermek için gayret ederken, Avrupalı için hep ideal olan imajı çizmektedir.

Türk tarihi, çağdaş tarih biliminin geri kalmış dallarından biridir. Bunun başlıca sebeplerinden birisi, Türk tarihinin başka hiçbir milletin tarihi ile mukayese edilemeyecek ölçüde çeşitli kaynakların tetkiki ile birlikte yazılma zorunluluğudur. Bu kaynaklar, M.Ö. yazılmış Çin vakayinamelerinden İtalyancanın Venedik lehçesi ile yazılmış vesikalarına kadar en az 15-20 dilde ve düzinelerce lehçede kalem alınmış, birçoğu yayınlanmamış yüzlerce ve binlerce yıllık eserlerdir¹⁵.

Türklerin tarihi ile ilgili bu kadar çok çelişki ve saptırma yaşanmasının altında siyasi, dinsel ve ideolojik yaklaşımlar yanında; Türk tarihi ile ilgili gerçek çalışmaların ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve Batılı hatta Rus yazarların öncülüğünde çok geç bir dönemde başlamış olması yatmaktadır.

Türkoloji ve Türk filolojisinin kurucuları oryantalistlerdir. Türkler ve Türk tarihi en çok Fransızlara egzotik geldiğinden Çin kaynaklarını ilk inceleyenler Fransızlar olmuştur. 18. yüzyılda Fransız misyonerleri pek çok Çin külliyatını tercüme ettiler. Prof. J. Deguignes, bu tercümelerden faydalanarak ‘Hun, Türk ve Moğol Tarihi’ni yazmıştır. 19. yüzyılda S. Julien’in Bizans tarihiyle ilgili çevirileri ve 20. yüzyılın başlarında E. Chavannes’in Batı Türk Hakanlığı ile ilgili incelemesi önemli boşlukları doldurdu.

Fransızlar gibi onları takip eden Almanlar da Orta Asya Türk tarihine Çinli gözü ile bakmak hatasına düşmüşler, hayal mahsulü bilgiler yanında pek çok kişi ve yer ismini birbirine karıştırmışlardır¹⁶. Bu hataların oluşumunda çeviri ve fonetik sorunları da etkili olmuştur. Nitekim Eski Türk tarihi ile ilgili bilgilerin çoğu Çin hanedanlarının genellikle taraflı Salnamelerine (yıllıklar), biraz da Arap, İran ve Grek kaynaklarına dayanır. Çin kroniklerinde olaylar günü gününe ama Çin anlayışı ile verilir. Çinliler hep zafer kazanan olarak gösterilmiş, belirli yer ve halk isimleri değiştirilerek yazılmıştır. Bizans,

¹⁴Huri İslamoğlu, *Otoman History As World History*, The ISIS Press, (İstanbul, 2007), 109. ¹²Mahmut Goloğlu, *Anadolu'nun Milli Devleti Pontos*, Kalite Matbaası, (Ankara, 1973), 71.

¹⁵Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*, Cilt 1, Hayat Yayınları, (İstanbul, 1963), v.

¹⁶Gumilov, a.g.e., (1999), 20-21.

Ermeni, Arap ve Fars kaynaklarında Türklerle ilgili bilgiler bölük pörçük, bazen anlaşılmayacak şekilde yazılmış, Türk isimleri doğru olarak verilmemiş, birbirine karıştırılmıştır.

Diğer bir kaynak grubu ise 6. yüzyıldan itibaren dikilmeye başlanan ve 8. yüzyılda zirveye ulaşan kitabe şeklindeki yazılı tarihi (Orhun) anıtlardır. 8. yüzyıl Kök-Türk (Gök Türk) abidelerini keşfeden, bu yazıtlarda eski Türk runik alfabe ile yazılmış en eski Türkçe metni ilk defa çözen V. Thomsen¹⁷, Türk lehçeleri lügatini yazan W. Radloff ve Orta Asya Türk kavimleri üzerinde en yetkili eserleri yayımlayan V. Barthold, oryantalist okulundan yetişmiş Batılı ilim adamlarıdır. Orhun Anıtları'nın keşfi 1900'lerde Türkler arasında heyecan uyandırmış, Türk milliyetçiliği ve Türkçülüğün gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Osmanlı Devleti'ne sığınmış ve yüksek devlet basamaklarına çıkmış Lehli ve Macar asıllı milliyetçi ve liberal devrimciler (Celaleddin ve Ömer Paşalar), Osmanlı'da Türklük bilincini uyandırmaya çalışmışlardır. Türklük bilincinin milli fikir kaynakları ise şaşılabacak bir biçimde Fransız, İngiliz ve Macar Türkolojisi içinde çıkmıştır. Leon Cahun'un Asya Tarihine Giriş (Paris 1896) kitabı 1900 tarihinde Necib Asım tarafından ilavelerle Türkçe'ye çevrilmiş (Türk Tarihi, İstanbul, 1900) ve Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır¹⁸.

Türk tarih araştırmalarının geri kalmasının diğer bir nedeni ise Batılı anlamda tarihçilerimizin çok geç yetişmesidir. Türk tarihinin boşluklarını doldurmaktan hala uzağız. Bugün bile Türk tarihinin kaynaklarının önemli bir kısmı ne derlenmiş ne de basılmıştır. Türk tarihi ile ilgili kaynak bolluğu özellikle İstanbul'un fethinden sonraki dönemde başlamış olmakla birlikte, birkaç yüz milyonu bulan bu arşiv vesikalarının pek çoğu tarih çalışmalarında kullanılmamıştır.

Türk tarih metodolojisi için ilk tercümelemler 1930-1933 yıllarında yapıldı. Zeki Velidi Togan'ın *“Umumi Türk Tarihine Giriş ve Tarihte Usul”*

¹⁷Orhon ve Yenisey Yazıtları'nın dilini ilk çözen Danimarkalı dil bilgini V.L.P.Thomsen (1842-1927), bu keşfini Danimarka Bilimler Akademisi'nin 15 Aralık 1893'teki toplantısında açıklamış ve tam metnini yayımlamış, bu konudaki çalışmalarını 1925'e kadar sürdürmüştür.

¹⁸Halil İnalcık, *Hermenötik, Oryantalizm, Türkoloji, Doğu Batı Makaleler I*, Doğu Batı Yayınları, 2. Baskı, (Ankara, 2005), 54.

başlıklı iki kitabı, bu kapsamda bir başlangıç sayılabilir. Türkiye’de tarih metodolojisi tartışmaları gerçek anlamda 1945 sonrasında yapılmaya başlandı. Bu dönemde, Avrupa’da da tarih metodolojisi ile ilgili tartışmalar devam ediyordu. Örneğin, Fransa’da yayınlanan “*Histoire et Metot*” adlı kitap ülke tarihinin yeniden ele alınması için önemli bir kaynak teşkil etti. Bu kapsamda, onomastik (isim bilgisi) ve tamga (sembol) bilgisi (heraldik) uzmanlığına önem verildi. Tarih yazımında başvurulan bir diğer yöntem de etimoloji (kelime bilgisi) oldu. Ancak, kelime benzerliklerine bakarak bağlantı kurma merakı, Türk tarihini Mayalara bağlayan tezler ortaya çıkardı.

Türk Tarih Tezinin Sorunları..

Atatürkçü tarih tezi Türk tarihini Arap tarihi bağından kurtararak Orta Asya’dan başlatır. Gerçekten de Orta Asya’dan günümüze kurulan devletlerin birbirinin ardılı olması nedeni ile Türk tarihi bir bütündür ve süreklidir. Ancak, tarihçiliğimiz bugün de tehlike altındadır. Son yıllarda Türk kültürüne özelde Türk tarihi ve tarihçilerine yönelik sinsi bir karalama kampanyası içinde bulunmaktayız. Tarihimizle ilgili güzel ve doğru olan ne varsa ‘Resmi tarih’ söylemi ile Türk insanının kafası karıştırılmaya ve tarihi değerlerimiz yozlaştırılmaya çalışılmaktadır. Kendi ideolojik doğrularını tarihi çarpıtarak yaymaya çalışan pek çok maksatlı yayın ile de karşı karşıyayız.

Türk tarihinin başlangıcı konusundaki çelişkiler hatta bazen maksatlı yorumlar içinde Batılı pek çok tarihçinin Türk tarihini mümkün olduğu kadar öne alma yaklaşımı görülür¹⁹. Batılı tarihçiler Göktürklerden önceki Türk tarihini yok sayma, Hunların bile Türk olmadıklarını söyleme eğilimindedir. Bunun temel nedeni İranlıların, Ari ırktan, Hint-Avrupa dil grubundan bir topluluk oldukları, yani köken itibarıyla Batılı oldukları kabul edildiği için Asya’daki topluluklarına ne kadarına İrani derlerse, Asyalıların da o kadar Avrupalı olduğunu kanıtlamış olacakları hesabıdır. Böylece kendi tarihlerini daha geçmişe ve Orta Asya’ya götürürken, Türklerin kökenini barbar akınlarına indirgeme yanılgısına düşerler. Osmanlı’dan başlattıkları Türk tarihi ile ilgili en genel yaklaşım ise Türklerin bir devlet değil, denge nedir bilmeyen despot imparatorluklar kurduğu anlayışı sergiler²⁰.

¹⁹Erol Göka, *Türklerin Psikolojisi*, Timaş Yayınları, 3. Baskı, (İstanbul, 2008), 43.

²⁰Jeremy Black, *Savaş ve Dünya, Askeri Güç ve Dünyanın Kaderi 1450-2000*, Dost Yayınları, (Ankara, 2009), 14.

Öte yandan pek çok Türk tarihçisi, İslami bakışın etkisi altında bilinçli ya da bilinçsiz olarak Türk tarihini Arap tarihi, özelde İslam tarihi ile özdeşleştirme çelişkisine düşmüştür. Osmanlı postuna bürünmüş İslamcı zihniyet; Türk tarihini sadece din temelinde ve din birliği amacına uygun şekilde açıklamaktadır²¹. Hâlbuki Türk kimliği, Türk tarihi çerçevesinde analiz edilmelidir. Kimlik arayışında, Turan’a dönmek yerine İslam’a ya da Batı ile tam özdeşleşmeye zorlanıyoruz. Bu yüzden, Dünyada olduğu kadar Türkiye’de de Türk olmak zorlaşıyor.

Araplaştırılmaya çalışıldıkça kendi içimizde yabancılaşıyoruz. Bu yüzden, Alevileri olduğu kadar Suriye ve Irak’taki Türkmenleri de kendinden görmeyen bir zihniyet ortaya çıktı. Kimlik ya da var olma sorunumuz buradadır²². Tarih çalışmalarında esas Türk kimliği olmalı, Türk tarihi ile ilgili çalışmalar dini ideoloji kapsamından çıkarılmalıdır.

Cumhuriyet döneminde bazı sol görüşlü yazarlar ise ‘Türk tarihi yoktur’ diye işe başlayarak²³, Türklerin 19. yüzyıldan itibaren Marksizm’e olan ilgisizliğinin acısını tarih sahnesi içinde çıkarmaya çalıştılar. Türk tarihini Marksizm’in gelişimi ile ilgili ilişkilendirdiler. Bunların arkasında ise kendi milliyetini inkâr eden ve sadece Sovyet kontrolünde bir dünya işçi devleti kurabileceklerini sanan kör Komünizm ideolojisi vardı.

1990’lı yıllardan beri ortaya atılan Avrasyacılık düşüncesi Rusların Türklere bakışında yeni bir açılım getirdi. Rusların Avrasyacılık içinde yer verdiği Turan anlayışı, Rus hâkimiyetinde bir Avrasya için Çin’e karşı Türkleri din esası altında kendine alet edinmeyi amaçlamaktadır. Bunu Afganistan’da Amerikalıların Talibanı kendisine karşı kullanmasından aldıkları dersle yapmaktadırlar. Rus coğrafyasında Kafkasya ile Yakutistan arasındaki hat kolayca arka arkaya çökebilir. Köprübaşı Kırım’dır. Bu yüzden Ruslar, Ukrayna’dan ilhak edip, köprübaşı yaptılar.

²¹Yılmaz Çolak, *1990’lı Yıllar Türkiye’inde Yeni Osmanlıcılık ve Kültürel Çoğulculuk Tartışmaları*, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl 9, Sayı 38, Ağustos-Eylül-Ekim, (2006), 132.

²²Halil İnalcık, Bilimler Akademisi. *Tarihte ve Türkiye’de, Doğu Batı Makaleleri I*, Doğu Batı Yayınları, 2. Baskı, (Ankara, 2005), 20. Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği, Kültür Tarihinin Kaynakları*, (Ankara, 1993).

²³Örneğin Halil Berktaş’a göre “Orta Asya’dan Balkan’lara kadar uzanan bir Türk Milleti yoktur... Türkler ancak 19. yüzyıl sonlarından itibaren Türk adıyla millet haline geldiler.” Berktaş’a göre Türk tarihini Orta Asya’ya götüren gerici ve ırkçı tarih anlayışıdır. Halil Berktaş, Ümit Hassan, Ayla Ödekan, *Türkiye Tarihi*, Cilt 1, Cem Yayınevi, (İstanbul, 2008), 68-72.

Günümüzde yayınlanan bazı gen çalışmaları ile ortaya atılan; ‘Türk yoktur’ ya da ‘Anadolu’da Türk kalmamış ya da çok azdır’ gibi iddialar, içlerinde bazı Türklerin de katıldığı yabancı ülkeler tarafından yaptırılan maksatlı araştırmalara dayanmaktadır. Böylece, Türk kimliği ve tarihine zarar veren üstelik tarihçi kimliği takınmış kişiler de ortaya çıkmıştır. Gen çalışmaları ile Türk tarihine ilişkin yapılmaya çalışılan saptırmaların amaçları şunlardır;

- Türk geni kalmadığı iddiası,
- Türk geni ile oynamak,
- Gen haritası ile Anadolu’yu Kürtlere ait gibi gösterme,
- Yörüklerin Türk olmadığı iddiası.

Bu tür çalışmaları yapan Alman ve Amerikalıların arkasında modern haçlı merkezi olan Alman Kiliseler Birliği, Volkswagen gibi özel şirketler vardır. Anadolu’da Kızılbaşlık ve Türklük hedef seçilmiştir. Kürt sorunundan sonra Alevilik, Yörüklük üzerinden oyunlar oynanmaya çalışılmaktadır. Bazı çalışmaların arkasında Ermeniler de var.

Türkolojide yazım sorunları..

Türkoloji’de iki akım vardır;

(1) Rus Türkolojisi; Volga boyu Kuzey Kafkasları ve Orta Asya’nın kuzeyini inceler. Bunlar, Osmanlı ve Akdeniz Bölgesine ilgi duymazlar. Sovyet Türkolojisi, etimoloji (dil) üzerinden bir köken araştırmasına yönelmiştir.

(2) Daha çok Avrupalı çalışmalara dayanan kronolojik tarih yazımıdır. Türk tarihini kronolojik yazım metodu ile beş ana döneme²⁴ ayırdığını ve bunun genel kabul gördüğünü söyleyebiliriz;

- (a) Ön Türkler dönemi.
- (b) İslamiyet öncesi dönem.
- (c) İslamiyet’e geçiş ve ilk İslamiyet dönemi.
- (d) Osmanlı İmparatorluğu dönemi.
- (e) Türkiye Cumhuriyeti dönemi.

²⁴Suat İlhan, *Türk Olmak Zordur*, Kimliğimizin Kaynakları, Alfa Yayınları, (İstanbul, 2009), 49.

Yukarıda Türk devletleri bölümünde de açıkladığımız gibi Türkler, birbiri ile aynı dönemde devlet ve devlet benzeri yapı (beylik, hanlık vb.) kurmuşlardır. Türk tarihi bir bütün olsa da bu devletler doğrusal bir sıra izlememektedir. **Türk tarihinde devlet ve imparatorluk sayısının çokluğu iktidar değişikliği ile ilgilidir. Bu yüzden, Türk tarihinin yazımında kronoloji kadar coğrafya da esas alınmalıdır.**

Türk tarihini İslam öncesi ve sonrası diye kategorilendirmek de doğru değildir. Türkler, dün olduğu gibi bugün de, Müslüman olsun-olmasın pek çok coğrafyada aynı dönemde farklı devletler içinde yaşamaya devam etmişlerdir. Onları tanımlayan Müslüman kimliği değil, Türklüktür. Bugün Müslüman olmayan pek çok Türkü göz ardı edemeyiz.

Türk tarihi, Türkiye Cumhuriyeti ile de bir son noktaya gelmemiş ve Türk dünyası için nihai bir devlet değildir. Günümüzün 270 milyonluk Türk dünyasında pek çok bağımsız devlet yanında çeşitli özerklik seviyeleri içinde yaşayan Türk kardeşlerimiz de vardır. Türk tarihinin çetelesini tutanların sorumluluğu hangi devlette ya da dinde olursa olsun tüm Türk dünyasına karşıdır.

Son yıllarda maksatlı olarak sürekli gündemde tutulan Osmanlılık ve Osmanlı tarihi ile ilgili de bazı gerçekleri yazmak zorundayız.

- Osmanlı kendi tarihini kronikçi veya vaka yazarlığı denilen gelenek içinde ele almıştır. Bu resmi tarihçiliğin asıl amacı, merkezin eylemlerinin methiyelerini yapmaktan ibarettir²⁵.

- Osmanlı, öncelikle Türkmen beyliklerinin düşmanı, yok edicisi olmuştur ve kendi içinde otantik Türkmen kültürünün tahribatından sorumludur. Osmanlı tarihi, diğer halklardan daha da ağır bir şekilde Türkmenlere karşı saldırı ve sömürgeleştirme tarihi olmuştur²⁶.

Nitekim Osmanlı döneminde Anadolu'daki Türk milletin asıl kitlesi, "Osmanlılık" vasfını üzerine almamıştır. Anadolu halkı, her zaman sarayla onun etrafındaki zümreye "Osmanlı" demiş ve kendini onun dışında tutmuştur.

²⁵M. Ali Kılıçbay, *Düşünen Siyaset*, Esin Sanat ve Felsefe, (Eylül 99), 46.

²⁶Erdoğan Aydın, *Osmanlı Gerçeği*, Literatür Yayınları, (İstanbul, 2018), (2018), 18.

- Osmanlı Devleti'nin kurucularından Çandarlı ailesinin Fatih döneminde yok edilmesi ve Oğuz boyları liderlerinin katli, Osmanlının Türk vasfına büyük zarar vermiştir. Osmanlı, Türklüğü sadece geçmişi olarak anmış ama kendini asla Türklükle özdeşleştirmemiş, Türklüğü dışlamış ve küçümsemiştir. Osmanlı için Türkler reayadır (sürüdür), yönetilen, vergiye bağlanan ve savaşa Tımar askeri olarak çağrılan. Ama yönetim mekanizmasından ve hassa ordusundan ısrarla ve sistematik olarak uzak tutulandır²⁷.

- Bu yüzden, Osmanlı döneminde Türklerin tarihi, Osmanlı tarihinden çok daha fazla Akkoyunluların, Karamanoğullarının, Safevilerin, Saruhanogullarının vb. tarihi olabilir çünkü Türk halkını toplumsal temel yapmışlardır. Anadolu Türkmenleri, kendilerini kültürel olarak bu devletlerin doğal bir parçası görüyorlardı²⁸. Osmanlının beklentisi ise halkı tebaalaştırmak, yönetimin her türden savaş, vergi, iskân gibi keyfiliklerine kayıtsız şartsız boyun eğmesini sağlamak, onların ruhlarını teslim almak.

Ancak, 1800'lerden itibaren, bir Osmanlı toplumu yaratmak ideali ile her vilayette pozitif bilimleri öğreten idadilerin (lise) açılması, aydın bir kuşak yetişmesini sağladı. 1834 yılında Harp Okulu'nun kurulması ile Anadolu Türk gençleri ilk defa askeri okullara alınmaya başlanacak ve zamanla ordunun tamamına hâkim olacaklardır. Böylece Türkçülüğün ve Türk milliyetçiliğinin mimarı olan Süleyman (Uslu) Paşa gibi devlet adamları buradan yetişecektir. Atatürk nesli, bu temelde kurulan yeni askeri mekteplerde yetişti²⁹. Eğer Türkiye, kendi kimliği ve milli kültürünü geliştirerek modern dünyada bağımsız bir milli devlet olarak ortaya çıktıysa, bu başlıca eğitim, gazete ve bu kuşak içinde sivrilen aydın liderlerin çabaları sayesinde olmuştur.

İlber Ortaylı'nın sözleri ile; "*Türklük, bir şuur olarak ortaya çıkmıştır. Yani Osmanlılık ve İslamlık değil, ön planda Türklük vardır*"³⁰. 19. yüzyılda Türklük kimlik ve şuurunu yerleştiren yayınlar başlamış olsa da bu şuur asıl yerleştiren Balkan Savaşları, Çanakkale ve Yemen'dir, Kurtuluş Savaşı'dır.

²⁷ Aydın, a.g.e., (2018), 33.

²⁸ İ. Metin Kunt, Sina Akşin vd., *Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti*, Cem Yayınevi, (İstanbul, 1988), 107.

²⁹ Halil İnalcık, *İkinci Binde Türkler, Doğu Batı Makaleler I*, Doğu Batı Yayınları, (Ankara, 2005), 338

³⁰ İlber Ortaylı, *Türklerin Tarihi*, Timaş Yayınları, (İstanbul, 2015), Ortaylı, a.g.e., (2015), 28.

Diğer yandan, Osmanlı Devleti monarşi ile yönetilen çok uluslu bir imparatorluktu. Türkiye Cumhuriyeti ise bir ulus-devlettir. Atatürk, Türklüğü kabul eden herkesi kendi vatandaşı gören ama ırk esasına dayanmayan bir ülke kurdu. Ulus-devlette egemenliğin kaynağı, milletin hür ve serbest iradesidir. Bu irade milletin serbestçe seçtiği milletvekillerinin oluşturduğu TBMM’nde kendini gösterir: egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir. Osmanlı Devleti’nde ise egemenlik, Osmanlı hanedanının tekelindedir, babadan oğula bir mülk gibi algılanır. Osmanlı Devleti’nde bireyler tebaadır, kuldur, Türkiye Cumhuriyeti’nde ise bireyler eşit hakka sahip vatandaşdır. Özetle, Osmanlı Devleti ve onun dayandığı prensipler Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ile birlikte tarihe mal olmuştur³¹. Devam eden sadece toplumsal kültür ile ilgili sorunlardır. Bugün Türkiye her zamankinden daha ağır bir kültür ve kimlik sorunu yaşamaktadır³².

Türk Tarih Tezi Nasıl Yazılmalıdır?

Sovyet İmparatorluğu’nun dağılmasıyla istiklâllerini kazanan Türkistan’daki Türk Cumhuriyetleri ve topluluklarına ait topraklarda yapılacak incelemeler Türklerin tarih sahnesine çıkışlarına dair yeni belge ve bulguları, elbette ki, gün yüzüne çıkaracaktır. Ancak, Türk ana yurdunu Orta Asya’da dar bir bölgeye sıkıştırmak hem tarih ve kültür birliğini muhafaza etmek hem de ilmî gerçekler açısından doğru değildir.

Türk tarihi, coğrafya ve kronoloji esasına göre yazılmalıdır. Türk tarihini zaman kronolojisi içinde doğrusal olarak ele almak yerine coğrafyaya göre bölümlendirmek daha doğru olur. Türk tarihi bir bütün olmakla beraber, tarih çalışmaları ve yazımı için Türk coğrafyası aşağıdaki ana bölümlere ayrılabilir;

- (1) Türkistan (Orta Asya) Türklüğü,
- (2) Doğu Avrupa Türklüğü (Kafkasya dâhil),
- (3) Hindistan Türklüğü,
- (4) Anadolu Türklüğü,
- (5) Ortadoğu Türk tarihi, şeklinde sıralayabiliriz.

³¹ Halil İnalçık, *Osmanlı Tarihi Üzerinde Kamuoyunu İlgilendiren Bazı Sorunlar*, Doğu Batı Makaleler I, Doğu Batı Yayınları, 2. Baskı, (Ankara, 2005), 208-209.

³² Halil İnalçık, *Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı*, Doğu Batı Makaleler I, Doğu Batı Yayınları, (Ankara, 2005), 389.

Şimdi alt bölümlerde neler var, açıklayalım;

(1) Türkistan (Orta Asya) Türklüğü;

-Türkistan coğrafyası tarihi (Karadeniz'in doğusundan Mançurya'ya kadar olan coğrafyada tüm Türk oluşumları (Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Doğu Türkistan vd.),

- Geleneksel olarak Türk tarihine Hunlar ile başlanırdı ancak onlardan önce Chou ve İskitlerin Türk kavimleri olarak hareketleri kanıtlandı. Dolayısı ile sıralamada, Orta Asya Türklüğü içinde, önce Sovyet Türkolojisinde Ön Türkler diye anılan Çin kaynaklarında ismi yakın zamanda keşfedilen;

- Chou Türkleri ile

- İskit (Saka) Türkleri başta yer alır. Onları;

- Hunlar ve

- Göktürkler, daha sonra

- Uygurlar ve

- Kırgızlar izler.

Bu coğrafyadaki Yakutistan gibi diğer Türk bölgeleri de ilave edilmelidir.

(2) Doğu Avrupa Türk tarihi (Kazakistan, Tataristan, Çuvaşistan, Gagavuzlar, Sekel Türkleri, Macarlar, Bulgarlar, Fin-Ogur vd.).

- Doğu Avrupa Türklüğü içinde ilk bahsetmemiz gereken M.S.350'li yıllarda Avrupa'ya uzanan Atilla'nın başında olduğu ve Doğu Avrupa-Kafkasya dahil büyük bir devlet kuran; Batı Hun Devleti'dir.

- Onu İskandinav ülkeleri ve diğer Avrupa halklar ile karışan Ogur Grupları izler. Bunlar içinde yer alan;

- Bulgarlar iki kola ayrılır;

* İdil Volga Bulgarları; 9. yüzyılda İslamiyet'i kabul ettikten sonra Hazarların kontrolüne girdiler.

* Tuna Bulgarları ise 10. yüzyılda Hristiyanlaşma ile birlikte Slavlaşmaya başladılar ve 14. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine girdiler.

- Avarlar içinden Macar grupları çıkar. Macarları grupları içinde Fin, Ogur ve Sekel Türkleri bulunmaktadır.

- Hazar Devleti (6.-11. yüzyıl) kurulmadan önce bölgeye Hunlar gelmeye devam etmektedir. Gök-Türkler'e bağlı olarak yaşıyorlardı. 630 yılında Batı Gök-Türkleri Çin hâkimiyetine girince kendi devletlerini ilan ettiler. Daha sonra gelen Peçenek ve Kıpçaklar da Hazar Devleti'ne katılır ve yöneticileri Museviliği kabul eder. Museviliği tercihte o dönemde bir yandan Bizans ülkesinden kovulan Yahudilerin gelmeleri diğer yandan Araplar ile sürekli savaş halinde olmaları etkili olur. Ancak, Hazar ülkesinde Gök Tanrı inancı, İslamiyet ve Hristiyanlık yanında Musevi oranı yüzde beş'ten fazla olmamıştır.

Türklerin Müslüman olmasına kadar olan dönemde:

Orta Asya'da Cengiz Han dönemi; Japon Denizi'nden Doğu Avrupa'ya kadar hâkim imparatorluk 30-40 yıl kadar sürdü. Bu imparatorluğun yıkılmasından dört devlet ortaya çıktı;

- Altın Orda (1227-1502; Doğu Avrupa),

- Çağatay (1227-1370; Özbekistan-Türkmenistan),

- İlhanlılar (1256-1336; İran, Anadolu ve Türkmenistan'ın bir kısmı),

- Kubilay Hanlığı (1280-1368; Türk-Moğol Devleti; Kubilay'ın Moğolistan ağırlıklı ve bir kısmı Çin içinde).

- Nogay Hanlığı (1259-1557).

- Kasım Hanlığı (1445-1681).

Yukarıdaki yapı Orta Asya'da 15. yüzyıla kadar devam eder. Bu dört devlet gücünü kaybedince;

- Çağatay Devleti'nin bulunduğu yerde Timur Hanedanı ortaya çıktı. 1390'larda Altın Ordu Devleti'ni yıktı ve onun yerine hanlıklar dönemi başladı;

- Kazan Hanlığı (1437-1552); Bugünkü Tataristan ata babaları olup, 1552'de Ruslar ele geçirdi.

- Kırım Hanlığı (1441-1783); Fatih Sultan Mehmet zamanında Osmanlı hâkimiyetine girdikten (1475) sonra 1774'deki Küçük Kaynarca Anlaşması ile bağımsız oldu, 10 sene sonra Ruslar ele geçirdi.

- Sibir Hanlığı (-1598); Sibir (Sabirler) coğrafyasında Kazakistan şekillendi.

Cengiz Han'ın 1206'daki Moğol İmparatorluğu'ndan önce ilk Müslüman Türk devletleri olan şu devletler vardı;

- Karahanlı Devleti (10.11. Yüzyıl; kendi içinde yıkıldı),

- Harzemşahlar (Aral güneyinde, Moğollar yıktı),

- Hindistan Gazneli Devleti (Selçuklu Tuğrul Bey yok etti).

Timur İmparatorluğu (1370-1507) ve Harzemşahlar'ın yıkılmasından sonra bazı mahalli/şehir devletleri ortaya çıktı;

- Özbek Hanlığı (Şibaniler; 1428-1599)

- Hive Hanlığı (1512-1873),

- Buhara Hanlığı (1599-1868),

- Hokand Hanlığı (1710-1876).

Kendi aralarında ve içlerinde güç mücadeleleri yaşayan bu hanlıklar 19. yüzyılda Ruslar tarafından işgal ve ilhak edildiler. Ayrıca şu devlet ve hanlıkları da saymalıyız;

- Yaka Türkmenleri (Türkmenistan),
- Azerbaycan Hanlıkları,
- Kazak Hanlığı ve Yüzler (Cüzler),
- Kırgızlar,
- Doğu Türkistan (Kaşgar Hanlığı),
- Safeviler (1502-1732).

(3) Güney Asya Türk tarihi (Hindistan'dan doğuya uzanan coğrafya); Güney Asya Türklüğü içinde sırası ile şu devletler çıkar;

- Akhunlar; Hun Devleti parçalanınca göç edenlerden Afganistan-Hindistan arasında kurulur.
- Gazneliler (Müslümanlığı kabul etmiştir.),
- Delhi Türk Sultanlığı,
- Babür İmparatorluğu; Hindistan'da 1858 yılına kadar yaşayan Türk-Moğol Devleti, bu devletten bugüne gelen ve hala Türkçe konuşan insanlar olduğu bilinmektedir.

(4) Anadolu Türk tarihi (Oğuz ağırlıklı);

Anadolu Türklüğü; M.S. 375'de Hun orduları Anadolu'ya gelmeye başlar. Selçuklu döneminde ise Oğuz Akınları başlar. Kurulan devletleri sıra ile şöyle sıralayabiliriz;

- Büyük Selçuklu Devleti (Ortadoğu),

- Türkiye’de ilk kurulan devletler (Danişmentliler, Saltuklular, Mengücekler, Artuklular, Sökmenliler, İnanoğulları, Çubukoğulları, Çaka Bey vd.).
- Anadolu Selçuklu Devleti,
- Beylikler/Atabeylikler (Karamanoğulları, Germiyanogulları, Saruhanogulları, Aydinoğulları, Karesioğulları, Hamitoğulları vd.)
- Türk Memlûklü Devleti (Mısır),
- Osmanlı Devleti,
- Türkiye Cumhuriyeti.

(5) Ortadoğu Türk tarihi;

- Suriye ve Irak (Oğuz) Türkleri,
- Kafkasya’dan gelen Kuman/Kıpçaklar (Eyyubiler ve Memlûkler),
- Afrika Türkleri (Mısır ve Fas arasında dağılmış Koloğlu/Kuloğlu ailesi mensupları).

Türk tarihin yazılması ile ilgili esasları özetleyecek olursak;

- Türk tarihi coğrafyaya dayalı kronolojik esaslara göre yazılmalıdır.
- Onomastik, Tamga, Etimoloji ve Dil gibi tarih çalışması yöntemleri kullanılması ve bu alanlarda uzmanlar yetiştirilmelidir. (Örneğin Çor, Tuva, Hakas, Yakut gibi Sibirya Türkleri bir boya bağlanmasa da ortak Türkçe kullanıyorlar.)
- Saha çalışmaları yapılmalıdır.
- Milli kapsamda gen çalışmaları yapılmalı, Batı istismarına bırakılmamalı, kendi gen çalışmalarımızı yapmalıyız. Bugüne kadar yapılan nazir alan çalışmaları kısa vadeli olmaktan ve akademik kariyer amaçlı çalışmalardan öteye geçmedi. Önce

kavim, boy, aşiret, oymak çalışmaları ile işe başlanmalı, onomastik (yer, kişi, millet adları) üzerinde uzmanlaşılmalı, diğer yandan gen çalışmalarına ağırlık verilmelidir.

Türk tarihini incelemek için evrensel tarihin bütün dallarında, bir dizi kavmin dili ve tarihi üzerinde uzman yetiştirmek ve söz sahibi olmak gerekmektedir³³. Türk tarihçiliğine ilişkin Gürcü, Ermeni, Bizans, İran, Rus ve o asırların İtalyan kaynaklarını, özellikle de Papalık arşivlerini bilmiyoruz. Türk tarih yazıcısı Çince, Moğolca, Farsça, Rusça, Macarca, Latince başta olmak üzere Türk tarihin uzandığı her coğrafyadaki eski dilleri bilmelidir. Türk tarihçiliği konusunda Zeki Velidi Togan seviyesinde on tane tarih coğrafyacısı, Rus doğu bilimci Wilhelm Radloff gibi dil bilen yirmi tane bilim insanı lazımdır³⁴.

Türk tarihi yazabilmek için Avrupa tarihi, Rus tarihi, Macar tarihi, sömürge tarihi gibi pek çok alanda uzmanlarımız olmalı, bu uzmanlar ilgili tarih çalışmalarından Türk tarihine köprü sağlamalıdır. Tarih alanında bilim insanı olacak kişi diğer bilim alanları kadar çok zeki olmalıdır ve çok disiplinli çalışabilmelidir. Türkiye’deki tarih bölümleri ise çok düşük puanlar ile öğrenci almakta ve buralarda tarih uzmanı yetişmemektedir.

Türk tarihi sadece olan biteni kronolojik olarak anlatacak bir tarih yazımı ile kalmamalı, tarihin tüm alanlarında uzmanlar yetiştirilmeli ve eserler verilmelidir. Örneğin “Batı edebiyatında Türk imajının nasıl kötü bir şekilde algılatıldığı” üzerinde çalışılmalıdır. Türk tarihi sadece savaş tarihi değildir; edebiyatımız, müzik tarihimiz gibi kültürel tarih alanlarında da eserler verecek uzmanlar yetiştirilmelidir. Türklerin yaşam tarzı, mimarisi, toplumda kadının yeri gibi toplumsal konular da bu çalışmalara ilave edilmelidir.

Sonuç..

Türkçülüğün en önemli savunucularından olan Mustafa Kemal Atatürk, yeni Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan altı ay sonra Türk Tarih Kurumu’nu teşkil etmiş ve bu kuruluş Türkoloji’nin bir bilim dalı olarak ülkemize yerleşmesinde önemli rol oynamıştır. Türk Tarih Kurumları kuruldu ama Atatürk’ten sonra aktif çalışmadı. Atatürk’ten beri saha çalışması yapılmadı. Atatürk döneminde

³³Ortaylı, a.g.e., (2015), 16.

³⁴Ortaylı, a.g.e., (2015),36-37.

onun desteđi ile Toros'tan Erzurum'a kadar gezerek bazı alıřmalar yapıldı ve "Halk Bilgisi" dergisinde yayınladı. Tarih alıřmalarımızda en önemli sorun devletin milli politikası olmamasıdır. Tarih alıřmaları Türk Tarih Kurumu liderliđinde olmalı, kurum aktif hale getirilmelidir. Türk devleti Türkiyat alıřmalarını desteklese, dünya tarihi deđiřir.

Diđer yandan Türk tarihi alıřmaları için iki üniversite pilot seilmeli, politika belirleme, saha ve akademik alıřmalar için merkez görevi görmelidirler. Söz konusu alıřmalar tarih alanında gerçek bilim adamları olan bir beyin takımı önderliđinde olmalıdır³⁵. Günümüzde Türkistan (Orta Asya) Türklerin atayurdu; Anadolu, Kafkaslar ve Balkanlar anayurdu oldu. Yüzyıllardır üstü örtölen Türk Dünyası, kendi kültürünün bütün özellikleriyle gün ışığına ıkarken, bu kültürü külleri arasında, baskılar altında uzun süre koruyanlara, yaratıcılarına ve bütün dünyada ezilen Türk kuřaklarına karřı aydınlarımızın borları, sorumlulukları vardır. Tarih alıřmaları ile öncelikle onları yeniden bulmalı, kültürel olarak Türk dünyasına kazandırmalıyız.

³⁵Bu kapsamda; Yusuf Hallaođlu, M. Abdölhaluk ay, Ahmet Yařar Ocaklı, Yunus Ko (Tarih ve Dil uzmanı), Mehmet Öz, Bayram Kodaman, Haydar akmak, Ahmet Bican Ercilasun (Dil uzmanı) gibi bilim adalarımızdan öncelikle istifade edilmelidir.

TÜDEV DENGİ

KARADERELİ, Prof. Dr. Cem (2020)
“NATO VE SSCB İlişkileri Kapsamında Türk Dış Politikası”
TÜDEV Denge. 2020/10: 47-68.

NATO ve SSCB İLİŞKİLERİ KAPSAMINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Prof. Dr. Cem KARADERELİ

Giriş

1940ların ortalarında başlayan Amerikan – Sovyet ideolojik rekabeti, 1948 Berlin Hava Aktarma Harekatı ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB / Sovyetler Birliği) ve bu iki ‘süper gücü’ takip eden diğer ülkeler arasında jeopolitik, askeri ve tüm dünyaya yansiyacak bir gerilim ve rekabete dönüşmüştü. Soğuk Savaş olarak adlandırılan bu iki kutuplu düzenin dünya siyasetine yansımaları, her ülkenin kendi ideallerini, bundan da önemli olarak bekasını ABD’nin önderlik ettiği Batı Bloğuna veya SSCB’nin önderlik ettiği Doğu Bloğuna endekslemesiydi. 1950ler boyunca ABD’de Truman ve Eisenhower’ın başkanlık dönemlerinde ve SSCB’de de Stalin ve Stalin’in ölümü sonrası bir komite ve sonunda Khrushchev’in liderliğinde yeni yöntemler ile diğer bloğun ilerlemesini durdurma ve dünya üzerinde kendi kontrol ettikleri bloğun etkinliğini arttırma amacıyla pek çok politika oluşturulup uygulanmıştı. Bir tarafta ABD liderliğindeki Batı Bloğu Avrupa güvenliği için Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü NATO’yu kurmuş, bunun yanında da Çevreleme Politikası ile Sovyetler Birliği ile komşu ülkeleri kendi tarafında tutarak Sovyet etki bölgesinin sınırlandırılmasına çalışmaktaydı. Diğer tarafta ise SSCB, Varşova Paktı Örgütü’nü kurarak Doğu Avrupa’daki yönetimleri elinde tutarak kendi güvenliğini sağlamlaştırmaya ve özellikle yeni bağımsız ülkeleri kendi bloğuna çekmek amacıyla çalışmalar yapmaktaydı.

Sovyetler, 1950li yıllarda ABD’yi savaş teknolojisi açısından yakalamış ve dış uzay uydusu teknolojisi açısından da geçmişti. Kore Savaşı ile Çin Halk Cumhuriyeti de Soğuk Savaşta yerini almış, bunun sonucunda Batı Bloğu ve Doğu Bloğu içindeki dengeler de yeniden belirlenmişti.

1950li yıllarda Türkiye de yeni dünya düzeni içinde kendi yerini aramaktaydı. NATO’ya üyelik Sovyetler’in Türkiye üzerindeki toprak istekleri, Türkiye’nin Batılılaşmasını sürdürme isteği, ülkenin Batı Dünyası içinde kalma arzusu ve bir taraf seçilmezse sonuçlarının problemli olacağı düşüncesi sebepleriyle Türkiye’nin gündeminin ilk sırasındaydı. Bu amaç Türkiye’nin Kore Savaşına aktif katılımıyla mümkün oldu. Böylece Türkiye Cumhuriyeti, hem toplumsal, hem siyasal, hem de stratejik açılardan Batı İttifakına tamamıyla dahil oldu. Hali hazırda devam etmekte olan Marshall Yardımı etkisiyle ülkede gelişen Amerikan yaşam tarzının kabul edilmesi fikri Demokrat Parti hükümeti tarafından memnuniyetle ve ısrarla desteklendi. Bunun sonucunda Türkiye, hem iç siyaset ve toplum yapılanması, hem de dış politika açılarından ABD ve Batı Bloğu etkisinde bir dönem geçirdi. Kıbrıs Sorunu ortaya çıktığında Kıbrıs Adası’nda Britanya’dan daha fazla Britanya yönetimi istenmesinin bir nedeni de bu Amerikan odaklı Batılılaşma süreciydi.

1950’ler ve 1960’larda ortaya çıkan bir başka husus, Soğuk Savaş döneminin keskin ayrıştırmasıyla Dünya tarihinde daha önce olmadığı kadar iki başat ülkenin diğer ülkeler üzerinde siyasetten kültüre, ekonomiden eğitime kadar etkili olduğu bir düzenin ortaya çıkmasıydı. ABD ve SSCB kendileri birer süpergüç olarak ortaya çıkarken, ideolojik, ekonomik, askeri, kültürel açılardan bu iki süpergüçten derinden etkilenen ülkeler de bu süpergüçler tarafından etkilenen uydu devletler olarak karşımıza çıkıyordu. Süpergüç – uydu devlet (superpower – satellite state) ilişkisi, bir hami-mehmi ilişkisinin ötesinde bir karşılıklı bağlılık ve bağımlılık getiriyordu. Nitekim, Türkiye’de 1950ler boyunca demiryolundan vaz geçilip karayollarının desteklenmesinden İngilizce ve Amerikan ders programıyla eğitim verecek Ortadoğu Teknik Üniversitesinin kurulmasına kadar pek çok yönetim seçimi Türkiye ile ABD arasında da böyle bir ilişki olduğunu göstermektedir. Arjantin, Brezilya, İtalya, Macaristan, Çekoslovakya gibi pek çok diğer gelişmekte olan devlet de, yeni bağımsızlığını kazanmış Afrika ve Asya ülkeleri gibi bu ilişki ağının içinde yer almıştır.

Ancak, 1960larda yaşanacak olaylar, özellikle Kıbrıs Türk Toplumunun hayatta kalma mücadelesi ve ABD’nin Türkiye çıkarlarına hareket ettiği ve Türkiye ile SSCB’yi karşı karşıya getiren ve aşağıda açıklanacak birtakım olaylar Türkiye’nin 1960ların ikinci yarısında bu süpergüç – uydu

devlet ilişkisinden ayrılıp yeni, daha bağımsız dış politikaya dayalı bir rota belirlemesine yol açacaktı. Dolayısıyla, 1960'ların başından itibaren yaşanan gelişmeler, Türkiye için bağımsız bir dış politika izlencesinin başlamasına işaret eder. Öte yandan, bu tür bir farklı seçimin olası hale gelmesinde SSCB'nin yeni politikasının, özellikle de Nikolay Podgorny'nin oluşturduğu yeni Sovyet dış politika modelinin etkisi de yadsınamaz.

Darbe Hükümeti Dönemi Türk Dış Politikası

1949'da kurulan NATO'nun kurumsal kimliği 1950'lerde ortaya çıkıp şekillenirken değerlendirmeler hep Üçüncü Dünya Savaşı'nda Avrupa'da ancak bu kez Batı Alman - Doğu Alman sınırında Batı Bloğu ile Doğu Bloğu arasındaki çatışmalarla başlayacağı yönündeydi. NATO kurulduğunda sahip olduğu İleri Stratejisi (Forward Strategy), Sovyetler Birliği ve müttefiklerinin Elbe Nehri üzerinden bir saldırısıyla savaşın başlayacağı üzerineydi. NATO üyelerinin birine saldırılması halinde diğerlerinin bu üyeye askeri destek vermesini amaçlayan antlaşma 5. Maddesinin özünde bu bakış açısı yatmaktaydı.

Ancak, daha 1949 yılında SSCB'nin kendi atom bombasını imal edip test etmesi, Kore Savaşı, ardından 1951'de yine Sovyetler'in hidrojen bombası denemeleri, Üçüncü Dünya Savaşı'nın bir nükleer savaş olacağı fikrini ortaya çıkarttı. Bunun sonucunda ABD ve NATO yeni stratejiler geliştirerek SSCB'yi çevrelemeye ve farklı şekillerde geri çekilmeye yönlendirmeye odaklandı. Türkiye, 1950'lerde bir NATO üyesi olarak bu değişikliği bizzat tecrübe etti. Yine de, Sovyetler Birliği'nin bir sınırdaşı olarak, Türkiye'nin odak noktası kendi reel güvenliğini sağlamak olmuştur.

1960'larda Türkiye'nin ABD ve NATO ile ilişkilerine baktığımızda, bu ilişkiler U-2 Casus Uçağı Skandalı ile başlar, 27 Mayıs 1960 ihtilali ile ülkenin farklı bir yöne dönmesiyle şekil değiştirir, 1962 Küba Füze Krizi ile yine farklı bir mecraya girer ve 1960'ların ikinci yarısında Kıbrıs odaklı olarak dalgalanmalarla sürer.

27 Mayıs Darbesi gerçekleştiğinde yeni yönetimin yaptığı ilk işlerden biri NATO'ya ve CENTO'ya (Central Treaty Organization / Bağdat Paketi) bağlı kalınacağını bildirmek olmuş, bu konuda ABD'nin Ankara Büyükelçisine de bilgi verilmişti. ABD'de Başkan Eisenhower'ın yönetimi de buna karşılık olarak Türkiye'nin Batı'ya bağlılığından ve yakın zamanda serbest seçim sözü vermesinden memnuniyetini dile getirerek 30 Mayıs 1960'da yeni yönetimi tanıdığını ilan etmişti.

Türkiye’de 1960 ihtilalinin Türk dış politikasına herhangi bir değişiklik getirmediği öne sürülebilir. Türkiye, bu dönemde de NATO ve Batı Bloğu ile olumlu ilişkileri ve gönüllü işbirliğini sürdürme, dış borç alarak büyüme, dış kaynak arayışına devam etme şeklinde bir rota izlemiştir (Sönmezoğlu, 2006: 59-60).

1962 yılında ABD ve NATO 1950lerde benimsenmiş olan Kitlesele Karşılık stratejisini bir yana bırakarak Esnek Karşılık stratejisini benimsemiştir. Kitlesele Karşılık, bir Sovyet nükleer saldırısına karşı topyekun bir nükleer tepkiyi içermekteydi. Bunun sonuçları tüm gezegenin yok olmasına sebep olacak bir çatışma sonrası durumu içermekteydi. Bunun yerine benimsenen Esnek Karşılık stratejisi ise, NATO’nun Doğu Bloğundan gelecek saldırının tarzına, yoğunluğuna, gücüne ve niteliğine göre bir karşılık verilmesini benimsiyordu. Yani, eğer SSCB ve müttefikleri konvansiyonel silahlarla saldırıda bulunacaksa bu saldırının karşılığının verilmesi yine konvansiyonel silahlar kullanılarak olacaktı. Bu tür bir stratejinin uygulamaya konulması demek, Batı Avrupa’nın ve/veya Türkiye’nin belli kısımlarının veya tamamının Sovyet Kızıl Ordusu tarafından ele geçirilmesi durumunda NATO’nun bu işgali bekleyip ona göre bir çatışma düzeni belirlemesi demektir; dolayısıyla, hangi Avrupa ülkesi işgale uğrarsa bu ülkeye verilen zarar kalıcı olabilecekti.

NATO içerisinde bu duruma öncelikli olarak Fransa itiraz etti. Türkiye de uzun süre boyunca Esnek Karşılık Stratejisinin uygulamaya geçirilmemesi için çaba harcamıştır. Türkiye Esnek Karşılığı, ancak başka bir yol kalmayınca zoraki olarak kabul etme yoluna gitmiştir. Burada ortaya çıkan sorun, 1962 Füze Krizinde net biçimde ortaya konulan ABD’ye bağımlı savunma düzeniydi: Türkiye, bir NATO üyesi olarak başta ABD olmak üzere Batı Almanya, Britanya ve Fransa’dan gelecek silah yardımlarıyla ordusunu donatmaktaydı. Bunun yanı sıra ülkede yer alan nükleer caydırıcı unsurlar, yani nükleer Jupiter füze sistemlerinin kullanımı da Amerikalı NATO subaylarının yetkisinde idi. Dolayısıyla bir Sovyet saldırısında Türkiye’nin güvenliği NATO’nun, dolayısıyla da ABD’nin vereceği kararların doğruluğuna dayanmaktaydı. Yanlış bir seçim Türkiye’yi savunmasız bırakabileceği gibi bir nükleer savaşın başlamasına da yol açabilecekti (Sönmezoğlu, 2006: 62).

Tüm bu strateji açmazlarına ve yarattıkları olası ve gerçek sorunlara karşın, Türkiye’nin muhtemel bir Sovyet saldırısından korunması açısından nükleer başlıklı Jupiter füzeleri önemli bir güvence sağlamaktaydı, ya da en azından Türk hükümetlerinin görüşleri bu yöndeydi. İlerleyen dönemlerde bu füzelerle ilgili yaşanacak sorun, Türkiye’nin ABD’ye ve NATO’ya güven kaybını da daha ileriye taşıyacaktı.

Cezayir Politikası

1960 Eylül ayında Fransa'dan bağımsızlığını kazanma savaşı veren Cezayir Türk dış politika gündeminde yerini almıştı. Daha önceden Türkiye'nin Birleşmiş Milletler nezdinde temsilciliğini de yapmış bulunan yeni Dışişleri Bakanı Selim Sarper, New York'ta Birleşmiş Milletler toplantısına katılmasından önce Milliyet gazetesinden Sami Kohen'e "Türkiye Asya - Afrika bloğuna mensuptur" şeklinde bir açıklama yapmış ve daima taahhütleri dahilinde Asya – Afrika milletlerin kozunu destekleyeceğini belirtmiştir (Kohen, 1960: 2). Aynı mülakatta Sarper, ülkedeki rejim değişikliği sonrasında Türkiye'nin tarafsızlığa kayacağı endişelerinin yersiz olduğunu, NATO içerisindeki yerini ve işlevini koruyacağını, SSCB ve Yugoslavya ile ilişkilerde yakınlaşma amaçlandığını ve Orta Doğu'da da herhangi bir tercih yapmadan tarihi bağlarının olduğu ülkelerle iyi ilişkiler kurması gerektiğini bildirmekteydi. Burada gündeme getirilen konular genelde Türkiye'nin yeni kurulan devletlerle iyi ilişkiler kurma hatta bu devletlere kendi devlet geleneğinden gelen tecrübeyle hamilik yapmak isteğini kapsamaktaydı. Cezayir'in bağımsızlık savaşı Türkiye'yi NATO müttefiki Fransa ile Türkiye'nin eski denizaşırı vilayeti olan Cezayir arasında bırakacaktı.

Türkiye'nin tarihi bağları olduğunu dışişleri bakanının belirttiği Asya - Afrika coğrafyasında 1960 yılındaki en önemli sorunlardan biri Cezayir'in bağımsızlık isteği ve Fransa'nın sömürgesinin bağımsızlığına karşı çıkması idi. Devlet Başkanı Cemal Gürsel nadiren dış politika konusunda fikir beyan eden bir lider olmasına karşın, bu konuda açıklamalar yapmıştı. 18 Eylül 1960 tarihinde Milliyet gazetesinde yayımlanan açıklamalara göre, Gürsel Fransa'nın Ankara Büyükelçisiyle bir görüşme yaparak Cezayir'le Fransa arasında Türkiye'nin arabulucu olarak görev yapabileceğini iletti. Gürsel'in daha sonra basına yaptığı açıklama "Biz Fransızlarla dostuz, Cezayir'le aralarındaki gerginliği hal için her türlü arabuluculuğu yaparız. Biz bağımsızlığı için mücadele eden milletlere sempati duymaktayız. Tabii ki fiili olarak müdahaleyi düşünmüyoruz. Ama aralarında anlaşmazlık bulunan devletlerin arasını bulmaya çalışacağız.... Cezayirlilerin arabuluculuk için bir talebi yok. Bunu biz ileri sürdük, Cezayirlilere bir fayda umar mısınız, teşebbüs edelim dedik" şeklindedir (Milliyet, 1960: 1 ve 5). Ancak Fransa bu arabuluculuk teklifini reddedecektir.

Nitekim Türkiye Delegasyonu 19 Aralık 1960'taki BM Genel Kurulu oylamasında, 1573 Sayılı Karar için Cezayir'in kendi geleceğini tayin hakkını destekler yönde oy kullanmıştır. Öte yandan, bu yapılırken Fransa ile ilişkileri zedelememek adına Türk delegasyonu, Cezayir'de uluslararası gözetimle

bir referandum yapılması oylamasında çekimser oy kullanmış ve tek bir oyla referanduma onay çıkmamıştır (Ersoy, 2012: 689-690). Burada Türk delegasyonunun kaygısı bir yandan kendini Asya – Afrika’da tanımlamaya çalışan Türkiye’nin öte yandan NATO müttefiki Fransa’yla arasında sorun yaşamama arzusudur. Böyle bir ikircikli durum, sonuçta Türk dış politikası açısından ne Cezayirlileri ne de Fransızları memnun eden bir yaklaşıma yol açmıştır. Türkiye, bir yandan desteklemek istediği yeni bağımsız ülkeler gözünde prestij kaybetmiş, ancak NATO müttefikinden de yeterli olumlu dönüş alamamıştır. Yine de, Cezayir konusunda izlenen politika Türkiye’de Ortadoğu – Kuzey Afrika coğrafyasına yönelik siyasette bir değişim ve dönüşümün yaşanmaya başlanıldığını ve Türkiye’nin uluslararası siyasette kendini yeniden konumlandırma isteğini net bir şekilde göstermektedir.

1960 U-2 Krizi

1960 yılında, ABD ile SSCB arasında oluşan U-2 Casus Uçağı Krizi Türkiye’yi de yakından ilgilendiren bir kriz haline geldi. 28 Nisan 1960’da İncirlik Hava Üssü’nden havalanan bir Amerikan U-2/C casus uçağı Pakistan’da Peşaver’e gitmişti. 1 Mayıs 1960 günü, Yüzbaşı Francis Gary Powers yönetimindeki aynı uçak SSCB üzerinde casusluk amaçlı fotoğraflama çalışmaları yapmaya başladı. Plan, uçağın Peşaver’den yola çıkarak Batı SSCB’yi boydan boya kat etmesi ve Norveç’te Bodø kentine çektiği fotoğraflarla inmesiydi. Bu U-2/C uçağı, Urallar’daki Sverdlovsk Oblast’ında yerden havaya füze ile düşürüldü ve pilot Powers yakalanarak tutuklandı (Office of the Historian, 2016, Washington Post, 2015).

Türkiye U-2 casus uçağının İncirlik’ten havalandığını Sovyet lideri Khrushchev’in açıklamalarından öğrendi. Bu diplomatik açıdan önemli bir sorundu. Mayıs ayı sona ermeden, birkaç gün içerisinde Moskova’ya bir resmi ziyarette bulunacak olan Başbakan Adnan Menderes, 27 Mayıs 1960 Darbesi ile devrildi. Menderes, U-2 uçaklarının İncirlik Üssünde konuşlandırılmasına ve başka ABD – Türkiye işbirliği konularına gizlice müsaade etmişti. Darbe ile devrilmesi, ABD ve NATO ile Türkiye ilişkilerini bilinmez hale getirmekteydi. Dışişleri Bakanı Christian Herter’e giden bilgi Türkiye ile tüm iletişimin kopma tehlikesi olduğu yönündeydi; bunun üzerine ABD’nin Ankara büyükelçisine yeni rejimle güçlü ilişkiler kurması bildirildi. Bunun temel amacı, artık U-2 uçaklarıyla casusluk yapılamayacağı için, Türkiye’de kurulmakta olan ve SSCB’ye yönelik casuslukta kullanılacak dinleme merkezlerinin kurulumunun devam etmesini sağlamaktı. Yeni Türk yönetimi ABD’nin önerilerini kabul etti ve yeni bir gerginlik önlenmiş oldu (Beschloss, 1988: 275-276).

U-2 casus uçağı olayının Türkiye açısından bir diğer çatışma alanı Türk – Sovyet gerginliği açısından karşımıza çıkmaktadır. Sovyet lideri Khrushchev'in özellikle Mayıs 1960 Paris Konferansındaki konuyla ilgili çok sert tutumuna karşı Türkiye'nin tezi Sovyetler tarafından düşürülen uçağı Türkiye'de İncirlik Üssünden değil, Pakistan'da Peşaver'den havalandığı, dolayısıyla Türkiye'nin herhangi bir şekilde sorumlu tutulamayacağı yönündeydi. Türk Hükümeti, uçakla ilgili herhangi bir izin de vermemiştir. Dolayısıyla, sorumluluğu olamazdı (Karabulut, 2012: 92).

1962 Küba Füze Krizi ve Türkiye

ABD, 1957'de Türkiye'ye, İtalya'da konuşlandırdıkları 30 füzeye benzer şekilde 15 adet orta menzilli balistik Jupiter füzesi sözü vermişti. Bu füzeler, Sovyetler'in kendi topraklarının batısında konuşlandırdıkları ve Batı Avrupa'yı tehdit eden füzelere karşı bir sigorta işlevi görecek. Jupiterler, sadece hem Amerikalı NATO komutanının hem Türk yetkililerin ortak onayıyla ateşlenebileceklerdi. Her bir füze, 1945'te Hiroşima'ya atılan atom bombasının yüz katı yok edici güce sahipti ve yine İtalya örneğindeki olduğu gibi Türkiye'nin NATO'ya ve ABD'ye olan güvenini artırma amacıyla Türkiye'ye yerleştirilecekti. Şubat – Nisan 1961 döneminde pek çok Amerikalı uzman Jupiterlerin Türkiye'ye yerleştirilmesine karşı çıkmıştı. Bunun sebebi Britanya'da konuşlanmış Thor füzeleri gibi Jupiterlerin de likit yakıtlı olması sebebiyle bir Sovyet ilk saldırısında derhal etkisiz hale gelecek olmaları, daha o zamanda tasarım açısından eskimiş olmaları ve Polaris denizaltılarından atılacak katı yakıtlı nükleer füzelerin ön plana çıkmasıydı. Tüm bu itirazlara karşın Türk yönetimi füzelerin ülkeye kurulmasında ısrarcı olunca füze bataryalarının inşasına başlandı ve Kasım 1961 ile Mart 1962 zaman aralığında 1,700 kilometre menzilli bu füzeler Türkiye'ye sevk edildi (Roberts, 2012: 91).

Bir önceki ABD Başkanı Eisenhower döneminin sonlarında Jupiter füzelerini Türkiye'ye vermek yerine denize dökmenin daha uygun olacağını, ABD'li silah uzmanları da bu füzelerin tek bir tüfek atışıyla durdurulabileceğini düşünüyorlardı. Eisenhower'ın Dışişleri Bakanı John Foster Dulles bu füzeleri Avrupa'da kimsenin istemeyeceğini, Kennedy'nin Savunma Bakanı Robert McNamara bu füzeleri çöp olarak nitelerken yine Kennedy'nin Dışişleri Bakanı Dean Rusk daha sonraları diplomatların Jupiterler hakkında ateşlendiklerinde hangi tarafa gideceklerinin belli olmadığı şeklinde espriler yaptıklarını ifade ediyordu (Frankel, 2005 : 68). Öte yandan, Türk tarafı bu füzelerin konuşlandırılması için İtalya ve Türkiye'nin

seçilmesini hükümetlerine bir destek ve Türkiye için bir itibar konusu olarak kabul etmekteydi. Jupiter füzelerinin Türkiye’de konuşlandırılması aynı zamanda SSCB’ye karşı NATO’nun Türkiye’yi sahlendirdiğinin bir kanıtı olarak da görülmekteydi. SSCB lideri Khrushchev ise 1,700km menziliyle bu füzelerin yazlık evini vurabilecek erime sahip olmasından sıkıntısını sıklıkla dile getirmekteydi.

1962 yılı Sonbaharındaki gelişmeler sonucunda bu füzeler, Türkiye ve ABD arasında bir diğer soruna yol açacaktı. SSCB, ABD’nin Türkiye ve İtalya’ya konuşlandırmaya başladığı Jupiter füzelerinin yarattığı tehdidi azaltmak ve ABD’nin aynı şekilde kendini tehdit altında hissetmesini sağlamak amaçlarıyla ABD’ye Türkiye’nin SSCB’ye yakın olduğu gibi yakın olan ve daha yakın zamanda sosyalist bir rejime geçmiş olan Küba’ya füze savunma sistemi kurma sözü vermişti. 1962 yılı Yazında Küba’da füze rampalarının inşasına başlandı. Sovyetler Küba’ya menzili 2,080 kilometre olan SS-4 ve menzili 3,000-3,500 kilometre olan R-14 nükleer başlıklı füzeleri yerleştirmekteydi. Bu ABD’nin önemli yerleşim birimlerinin tamamına yakınının tehdit edilebilmesi anlamına geliyordu. ABD, bunun üzerine Küba adasını denizden ablukaya alırken füze başlıklarını taşıyan Sovyet donanması da Amerikan donanmasını çevreledi. Bunun sonucunda ortaya çıkan Küba Füze Krizi, Dünya tarihinde nükleer savaşa en fazla yaklaşılan nokta oldu. 16-28 Ekim 1962 süresince devam eden Küba Füze Krizi, ABD Başkanı Kennedy’nin başarısıyla sonuçlandı ama her iki taraf da geri adım atmak durumunda kaldılar.

27 Ekim 1962’de Küba’daki Sovyet uçaksavarları bir Amerikan U-2 casus uçağını Moskova’dan yetki almadan düşürünce, görüşmeler hızlandı ve SSCB’nin ABD’deki Büyükelçisi Anatoly Dobrinin ile Başkan John F Kennedy’nin kardeşi Robert Kennedy arasındaki görüşmelerde ABD’nin kısa süre içinde İtalya ve Türkiye’deki Jupiter füzelerini sökeceğine ve Sovyetler Küba’dan füze bataryalarını kaldırırlarsa ABD’nin bir daha Küba’yı işgale yeltenmeyeceğine dair güvence verildi (Roberts, 2012: xviii). Dolayısıyla, Küba Füze Krizi sonucunda SSCB Küba’ya füze bataryası kurmak ve orta menzilli ve ara menzilli füzeler kurmaktan vaz geçerken, ABD de NATO’ya, İtalya’ya ve Türkiye’ye danışmadan Jupiter füzelerini Avrupa’dan çekeceğini vaat etti.

Türk hükümetinin bu olaya tepkisi negatif oldu. Bunun iki sebebinden ilki kararın bağımsız bir ülke ve eşit hak sahibi bir NATO üyesi olan Türkiye’ye danışılmadan alınmasıydı. İkinci sebep ise Türk yönetiminin SSCB’ye karşı Jupiterlerin caydırıcılığına dayanarak güvenliğini garanti

altına aldığını düşünmesiydi. Bu durum, yani füzelerin Türk hükümetine sorulmadan sökülmesine karar verilmesi, bir yandan dünya çapında bir nükleer savaşı önlediği için uluslararası sistem açısından olumlu bir durumken, öte yandan Türkiye'nin uluslararası sistemdeki prestiji ile Türk hükümetinin Türk kamuoyu önündeki prestiji zedelenmiş oluyordu. Türkiye'nin tepkisi dışında, haber vermeden füzelerin İtalya ve Türkiye'den çekilmesi Batı Almanya, Britanya ve Fransa liderlerinin de NATO'ya olan güvenlerini zedelediği gibi, Fransa'nın bundan sonra NATO'dan mümkün olduğu kadar bağımsız bir dış politika izlemeyi seçmesinde de etkili olacaktı.

Türk hükümetinin olaya tepkili duruşuna karşın sonuç değişmedi ve 23 Ocak 1963'te Türkiye, ABD'den gelen teklif doğrultusunda Jupiter füzelerinin sökülmesini kabul etti (Sönmezoğlu, 2006: 66). 1 Nisan 1963'e kadar Türkiye'deki tüm Jupiter füzeleri ve füze bataryaları sökülüştü.

Füzelerin çekildiği ikinci NATO ülkesi olan İtalya bu durumdan Türkiye tek başına görünmesin diye etkilenecekti. Khrushchev'in 27 Ekim tarihli mektubu sadece Türkiye'deki füzelere işaret ederken İtalya'daki füzeler de üzerinde anlaşılan pakete dahil edilmişti. Bunun hem İtalya hem Türkiye açısından sonucu Türkiye'nin doğrudan pazarlığın odağı olduğu fikrinin uluslararası kamuoyundan saklanabilmesiydi. 16 Ocak 1963'te İtalya Başbakanı Amintore Fanfani sorduğunda bile ABD yönetimi İtalya ile ilgili bir bağlantıyı yadsıyacaktı. İtalya'ya sunulan açıklama çağdışı kalan Jupiter füzelerinin Akdeniz'deki NATO denizaltılarına yerleştirilecek daha yeni ve kolayca hedef olmayacak Polaris füzeleriyle değiştirilmesiydi. İtalya ile ilgili karar da Türkiye ile ilgili karar gibi Küba Füze Krizinde verilmiş, ama İtalyanlar bundan ancak üç ay sonra haberdar olmuştu. Yine de, tıpkı Türkiye'de de olduğu gibi, 1 Nisan 1963'e kadar İtalya'daki tüm Jupiter füzelerinin sökülmesi tamamlanmıştı (Campus, 2014: 238).

Dolayısıyla, İtalya da Türkiye de Küba Füze Krizinde fikirleri sorulmadan güvenliklerini ilgilendiren konularda özelde ABD ve genelde NATO tarafından alınan kararlarla benzer duruma düşürülmüştü. Bu durum, ABD'ye karşı Türkiye'de oluşan güven kaybını arttıracaktı.

Öte yandan, Sovyetler Birliği ile ilişkiler açısından bakıldığında Jupiter füzelerinin sökülmesi sürecinin Türkiye – SSCB ilişkilerinde Türkiye'nin doğrudan bir nükleer tehdit olmaktan çıkmasıyla birlikte bir yumuşama olasılığı mümkün olmuştu. Türkiye'de SSCB'yi vuracak menzile sahip Jupiter füzelerinin olmaması demek, Sovyet askeri stratejik yönetiminin Türkiye'yi kendi topraklarına karşı birincil bir tehdit kaynağı olarak

görmekten vaz geçmesi de demektir. Türkiye artık sadece önemli bir kısmı çağdışı sayılan kullanılmış NATO silahlarıyla ordusu donatılmış bir NATO ülkesi olarak Sovyetler tarafından görülecekti. Nükleer tehdidin olmaması demek, Türkiye'ye karşı doğrudan ve imha edici bir Sovyet nükleer tehdidinin de ortadan kalkması demektir. Brejnev döneminde uygulamaya konulacak dış politikada yeni odaklanma ile Sovyetler Birliği için Türkiye bir iktisadi, eğer mümkünse de siyasi, ortak olarak konumlandırılmaya başlanacaktı.

Kıbrıs'ta Gelişmeler

Kıbrıs, Türk Dış Politikası için son derece önemli bir konu olmaya 27 Mayıs darbesi sonrasında da devam etti ve önemi hiç azalmadı. Bu durum, adada Rum ve Türk nüfusların birlikte yaşayacakları, yönetimi paylaşacakları bir yapının oluşmasına sebebiyet vermişti ancak uygulama bu çerçevede devam etmeyip Kıbrıslı Rumlar ile Kıbrıslı Türkler arasındaki rekabet silahlı çatışma ve Kıbrıs Anayasası'nın ihlali aşamasına gidince, Kıbrıs sorunu çözülmeden günümüze kadar devam eden bir sarp yola girdi. Kıbrıs, 1950'lerin ortalarından itibaren Türk Dış Politikası için son derece önemli bir konu olarak belirginleşmişti. 1959 Londra Antlaşmaları ile Kıbrıslı Rumlar ve Kıbrıslı Türkler arasında bir siyasi denge kurulmuş, böylece Türklerin Rumlardan korunması amaçlanmıştı. Türkiye'nin 1950'ler boyunca istediğinin aksine, Zürih ve Londra Antlaşmalarının bir sonucu olarak 16 Ağustos 1960 tarihinde Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti kuruldu. Kıbrıs'ta Türk ve Rum halkları için parlamentoda farklı temsil esasları benimsenmiş, Kıbrıs Rumu bir cumhurbaşkanı, Kıbrıs Türkü bir cumhurbaşkanı yardımcısı, önemli konularda her iki toplum için veto hakkı tanımlanmıştı. 1963'te Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios toplamları ayıran hükümleri kaldırmayı önerdi.

Türkiye'de Milli Birlik Komitesi, daha 28 Mayıs 1960'ta Londra Anlaşmalarına sadık kalınacağını bildirmişti. 11 Temmuz 1960'da sunulan Birinci Cemal Gürsel Hükümeti Programında Kıbrıs sorununun çözümlenmesinin Türk – Yunan ilişkilerini de geliştireceğine vurgu yapılmaktaydı. Nitekim, Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasından iki gün sonra, 18 Ağustos 1960'da Türkiye Kıbrıs'ta büyükelçilik açan ikinci ülke olacaktı (Oran, 2006: 719-720). Gürsel yönetimindeki Türkiye, Kıbrıs'ı desteklemekteydi.

Tüm bu olumluluk, 1963 yılında ortadan kalkmaya başladı. Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios 1962 ve 1963 boyunca vergilendirme, belediyeler ve genel olarak Anayasa üzerinde, Kıbrıslı Türkleri kötü duruma düşürecek değişiklikler istemekteydi. 21 Aralık 1963'te Rum polisle bir Türk sürücünün

tartışmasıyla başlayan olaylar silahlı çatışmaya döndü ve 31 Aralık 1963'e kadar çatışmalar tüm adayı kapsadı, Türk savaş uçakları 25 Aralık 1963'te Kıbrıs üzerinde uyarı uçuşları yaparken, Kıbrıs'ta konuşlu kara kuvvetleri de duruma müdahale ederek Lefkoşa'da Yeşil Hat'ı oluşturdular. Bu noktadan itibaren Kıbrıs sorunu değil Türk – Yunan yakınlaşmasının sebebi olmak, iki ülkeyi ve dünyayı bölen habis bir sorun olarak sürecekti (Oran2006: 720-724). 3 Mart 1964'te Birleşmiş Milletler, Kıbrıs'a Barış Gücü birlikleri gönderme kararı aldı.

Bu gelişmeler yaşanırken Türkiye, Kıbrıs konusuyla ilgili olarak ABD ile iletişimde kalmaya gayret ediyordu, çünkü Britanya'nın Rumları desteklemesi olasılığında ABD'nin Türkiye tarafında konuya müdahil olması çözümün Türkiye açısından karlı olmasına yardımcı olabilirdi. Ancak, ABD, bu konuda Türkiye'nin istediği noktadan uzaktı. Cumhurbaşkanı Gürsel'in 1964 Ocak ayında ABD Başkanı Lyndon Johnson'a yazdığı mektup, Başbakan İsmet İnönü'nün ABD'nin Kıbrıs sorununa müdahil olmasını isteyen mektubu, Başkan Johnson ve Dışişleri Bakanı Dean Rusk tarafından cevaplandıklarında, ABD'nin Kıbrıs konusunda herhangi bir şekilde taraf olma niyeti olmadığı görülecektir. Dean Rusk, sadece her iki ülkeden de Amerikan yardımıyla edindikleri silah ve mühimmatı birbirlerine karşı kullanmamaları konusunda Türkiye ve Yunanistan'ı uyarmakla kalmıştır (Sönmezoglu, 2006: 68).

Kıbrıs konusu, Cemal Gürsel'in diğer cumhurbaşkanlarımıza göre mütevazı olarak tanımlanabilecek dış politikayla etkileşiminin büyük bir kısmını kapsamaktadır. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, 1961'de Selanik'te yayınlanan Makedonya adlı Yunan gazetesine verdiği beyanatta Türk – Yunan ilişkilerini gölgeleyecek hiçbir ciddi meselenin olmadığını söyleyerek Türkiye'deki Rumların da “memleketimizin en iyi muhitlerinde hak ve hürriyet havasını teneffüs ettiğini” belirtmişti. Bu ifadeler zamanla değişime uğrayacaktı. Cumhurbaşkanı, 17 Nisan 1964'te Milliyet gazetesinde yayınlanan beyanatında, Türk – Yunan dostluğu hakkında “Bu dostluk artık öldü. Kanaatime göre böyle bir dostluk kalmamıştır. Bunun akıbetlerini şimdiden tayin etmek mümkün değildir” diyecekti. Kıbrıs'ta Aralık 1963 olayları yaşanırken Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Kraliçe II. Elizabeth, ABD Başkanı Lyndon Johnson, Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle, Batı Almanya Cumhurbaşkanı Heinrich Lübke ve Yunan Kralı Paul'e 25 Aralık 1963'te bir mesaj gönderirken, “Kıbrıs'ta gözleri dönmüş Kıbrıslı Rum tedhişçiler ... Kıbrıs Türkleri'ne karşı, önceden hazırlanmış bir planın icrası maksadiyle, mezalime girişmiş bulunmaktadır... Bu vahşice tecavüzler, ... gayesi Kıbrıslı Türkler'i ortadan kaldırmak olan bir jenosit hareketi haline dönüşmüştür” şeklinde görüş bildirmiştir. Gürsel, 1964 yılında gündeme

gelen Kıbrıs'a bir çıkartma yapma fikri çerçevesinde "Çıkartma yapmaya gerek yok. Gerekirse bunu bombalarımızla hallederiz" demiş, bunun üzerine Kıbrıs adına Makarios tarafından Türkiye'ye bir nota verilmiştir. 1965'e gelindiğinde ise, Gürsel ABD ve diğer ülkelerin Türkiye'ye etki etmeye çalışmaları konusundaki memnuniyetsizliğini ifade ederek, Kıbrıs konusunun TBMM tarafından karara bağlanacağını, Türkiye'nin işlerine kimsenin müdahale edemeyeceğini belirtirken, Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak da "Sonu iyi olur inşallah," yorumunda bulunmuştu (Karadeli, 2016: 66).

Johnson Mektubu, ABD ile İlişkiler ve Amerikan ve NATO Karşıtlığının Yükselişi

Küba Füze Krizi sonrasında ABD ve Türkiye arasındaki ilişkiler zaten gergindi. Türk yönetimi haklı olarak Kıbrıs'taki Türklerin zulüm göreceğinden endişeliydi. Öte yandan ABD, bu duruma çok daha farklı yaklaşıyordu. John F Kennedy'nin öldürülmesi sonrasında başkan olan Lyndon Johnson da ABD Dışişleri Bakanlığı bürokrasisi de Kıbrıs'ta kaçınılmaz gibi görünen iç savaşın bir sonucunun adaya Türk müdahalesi olacağını düşünüyorlardı ancak onları esas endişelendiren, Türkiye'nin yanısıra adaya Sovyetler Birliği'nin de müdahalede bulunması ihtimaliydi. 15 Haziran 1964'te Lyndon Johnson Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü'ye bir mektup gönderdi. Bu mektup, Türk – Amerikan ilişkilerinde günümüze kadar bir rahatsızlık kaynağı olarak kalacaktı. Türk siyaset tarihinde 'Johnson Mektubu' olarak bilinen bu mektupla ABD Başkanı, Türkiye'nin Kıbrıs'a NATO onayı olmadan müdahale etmesi durumunda bir Sovyet müdahalesi olursa, NATO'nun Türkiye'yi savunma garantisine gölge düşürüyordu. İkinci olarak da ABD'nin ABD üretimi ekipmanı Türkiye'nin Kıbrıs'a olası bir müdahalesi durumunda kullanmasına izin vermeyeceğini belirtiyordu. Üçüncü olarak, Kıbrıs'ta Birleşmiş Milletlerin arabulucuk faaliyetlerinin bir Türk askeri müdahalesiyle zarar göreceğine dikkat çekilmekteydi. Mektup, son olarak da Başbakan İsmet İnönü'nün Washington DC'de Başkan Johnson ile bir araya gelerek olası bir Türk müdahalesi öncesinde Türk – Amerikan görüş alışverişinin olması gerektiğini vurguluyordu (Oran, 2006: 687). Başkan Johnson, mektubu kaleme alırken büyük olasılıkla Sovyet müdahalesi ihtimalini fazla abartmış, Türk tarafının da kendi soydaşlarının can güvenliği konusundaki endişelerini ve 1959 Zürih ve Londra Antlaşmalarından kaynaklanan haklarını tamamıyla göz ardı etmişti (McGhee, 1990: 163). NATO'nun temel varlık sebeplerinden biri olan üyelerini dış tehditlere karşı ortaklaşa savunma vaadinin bu şekilde fevri bir hareketle masadan kaldırılabilmesi ABD'yi Vietnam'da tam teşekküllü bir savaşa angaje eden Johnson'ın başkan ve siyasetçi olarak uluslararası sistemi okuma yeteneklerini de sorguladır bir durumdur.

Nitekim, bu mektup Türk kamuoyuna ancak Hürriyet gazetesi bir gazetecilik başarısı gösterip mektubun metnini ele geçirip, yazıldıktan yaklaşık bir buçuk yıl sonra, 13 Ocak 1966'da yayınlamasıyla duyurulmuş oldu. Bunun ardından 1966'nın Adalet Partisi hükümeti Başbakan İnönü'nün bu mektuba cevabını da yayınlamaya karar vermiştir. Dolayısıyla, Türk dış politikasını şekillendiren, iki ülke ilişkilerini önemli ölçüde zedeleyen, Türkiye'nin yeni dış politika arayışlarına girmesine sebep olan Johnson Mektubu gazeteciler olmasa kamuoyuna açıklanmayabilecekti.

Başbakan İnönü 22-23 Haziran 1964'te ABD'de Johnson'u ziyaret etti. Yunanistan Başbakanı Papandreu da aynı dönemde Washington DC'ye davet edildi ve Johnson her iki liderle de görüştü ama ortak bir toplantı düzenlenmedi. Bu görüşmeler sonrasında yapılan açıklamada ABD'nin Türkiye'nin Kıbrıs'a bakışındaki temeli oluşturan Zürih ve Londra Antlaşmaları'nı desteklediği ve aslında çok önemli yaklaşım sorunları olsa da ABD ve Türkiye'nin Kıbrıs konusunda yaklaşımları açısından bir fark olmadığı görülmektedir.

Kıbrıs'taki sorun 1974'teki Türkiye müdahalesine kadar şiddet kullanımıyla sürerken, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin kurulmasıyla farklı bir boyuta evirildi ve günümüze kadar Kıbrıs, Türk Dış Politikasında en önemli konu olarak yerini korumaya devam etmektedir. Öte yandan, Johnson Mektubunun Türk dış politikasındaki ve Türk – Amerikan ilişkilerindeki kalıcı etkileri de rahatlıkla gözlemlenebilir. Türkiye'nin olası bir Sovyet saldırısında SSCB'ye karşı NATO tarafından savunulmayabileceği önermesi, Türkiye'nin NATO üyeliğini de, bu üyeliğin faydalarını da Türk kamuoyunun tartışmaları arasına soktu. Türkiye yönetimi, dış politikasında tek taraflı, sabit bir şekilde Batı Bloğu yanlısı hareket planının kendini uluslararası arenada yalnız bıraktığının farkına vardı ve bunu telafi etmek amacıyla gelişmekte olan ve yeni bağımsız ülkelerle, onların planları ile de örtüştüğü için düşünüldenden daha kolay bir şekilde SSCB ile ve Ortadoğu bölgesindeki devletlerle ilişkilerini yoğunlaştırdı.

27 Ekim 1965'te iktidara gelen Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi hükümeti ABD ile o zamana kadar iki ülke arasında yapılan askeri antlaşmaların gözden geçirilerek tek bir metinde toplanması konusunda anlaştı. NATO kapsamında Türkiye'de konuşlanmış ABD askerlerinin suç ve kabahatlerinde yargılanmalarında Türkiye'ye kısmen de olsa yetki veren bir düzenlemeye gidildi. Vietnam'daki Amerikan askeri hareketi desteklenmedi. 1960ların geri kalan döneminde kamuoyundaki ABD ve Amerikan askeri imajı kötüleşti. Türkiye İşçi Partisi Türkiye'nin NATO'dan çıkması gerektiğini savunmaya başladı; daha ılımlı solcular NATO – Türkiye ilişkilerinin daha

az yoğunluklu olmasını gündeme getirdi. Öte yandan, toplumdaki sağ-sol kutuplaşması çerçevesinde, Türkiye'deki liberaller ve aşırı sağcılar NATO ile ilişkilerin daha da ilerletilmesi gerektiğini savunmaya başladılar. Sol grubun görüşünün temelinde ABD ve NATO yönlendirmesinden uzak bir Türkiye'nin daha iyi bir geleceğinin olacağı fikri, Sağ grubun görüşünün temelinde de ABD ve NATO'nun süregiden Sovyet işgali ve Komünizm tehdidine karşı ülkeyi korumak için en ideal yöntem olduğu ve NATO'dan ayrılınması durumunda Türkiye'nin bekasının tehlikeye gireceği fikri yer almaktaydı. Barış Gönüllüleri (Peace Corps) olarak bilinen Amerikalı eğitimcilerin durumu, Amerikan 6. Filosunun İstanbul'da protestolarla karşılanması ve 1969 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesini ziyareti sırasında ABD Büyükelçisi Robert Komer'in makam aracının yakılması gibi olaylarla Amerikan karşıtlığı Türk toplumu içerisinde artarak büyüdü ve bu Amerikan karşıtı faaliyetler ancak 12 Mart 1971 askeri müdahalesi ile sekteye uğradı(Oran, 2006, 694-697).

Johnson Mektubu sonrası dönemde ABD hala Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı iken, siyasi açıdan ilişkilerde sorunlar baş göstermiştir ve artarak devam etmiştir. İsmet İnönü'nün "yeni bir dünya kurulur" beyanatıyla en yüksek vurgusuna ulaşan dış politikada bağımsızlık arayışları, Demirel hükümeti döneminde de devam etmiş, 1960'ların sonlarında İslam devletleriyle bir ortaklık kurulup kurulamayacağı araştırılmaya başlanmıştır. SSCB ile ilişkiler de Khrushchev'e görevden el çektilmesi sonrasında düzelme yoluna girmiştir. Federal Alman Cumhuriyeti Başbakanı Konrad Adenauer'in öncülüğünde Almanya'nın Ostpolitik (Doğu Politikası) geliştirmesi, Brejnev döneminde Sovyetlerin başat olmayan Batılı devletler, gelişmekte olan ülkeler ve yeni bağımsız ülkelerle ilişkilerini arttırma gayreti içine girmesi, Türkiye'nin bu ABD ve NATO'dan bağımsız ve Türkiye'nin yeniden Batı Bloğu içindeki yerinden emin ama aynı zamanda da bireysel, bağımsız bir dış politika uygulama isteğini desteklemiştir.

Türk SSCB Yakınlaşması

Türkiye'de 27 Mayıs 1960 Darbesi ile yönetime gelen Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Küba Krizi'ni takip ettiği gibi Türkiye'yi ziyaret eden İran Şahı Reza Pehlevi ile değerlendirmişti. Her ne kadar Türk – Amerikan ilişkileri Jupiter füzelerinin ülkeden sökülmesiyle sorunlu bir hal almışsa da bu füzelerin sökülmesini Küba Füze Krizinde bizzat isteyen Sovyet lideri Khrushchev olsa da Sovyetler'e karşı tutum, temkinli ve iyiniyetli olarak tanımlanabilir. Nitekim, Türk yönetimi ile Sovyet yönetimi arasında, Mart 1961'de ilk örneği görülen karşılıklı iyi niyet teatileri Khrushchev dönemi boyunca devam edecekti. Duruma bir örnek, Nisan 1961'de Yuri

Gagarin'ın dış uzaya gönderilen ilk insan olması sonrası yapılan yorumlardır. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, 1961'de Gagarin'ın dış uzaya gönderilmesi sonrasında bunun bilimin ışığında büyük bir muvaffakiyet olduğunu belirterek insanlığın uzaya çıkmasını takdirle karşıladığını belirtmişti. 1960ların ilk yarısında iki ülke arasındaki en önemli temas, Khrushchev iktidardan düştükten sonra gerçekleşen ziyaret olmuştur. Cumhurbaşkanı Gürsel ile SSCB Dışişleri Bakanı Andrey Gromiko arasındaki yarım saatlik görüşme olmuştur. Gromiko, Mayıs 1965'teki Türkiye ziyaretinde, Cumhurbaşkanı ile Türk – Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesi, dünya barışına yapılabilecek ortak katkı konuları ele alınmıştır (Karadeli, 2016: 68-69). SSCB için yeni bir dışa açılma planlayan Nikolay Podgorny de bu heyetin içinde yer alacaktı.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde, özellikle 1962 Küba Füze Krizi sonrasında devlet başkanı Nikita Khrushchev'in ülkeyi topyekun bir nükleer savaşa sokacağı endişesi artmıştı. Bir saray darbesi ile 14 Ekim 1964'te Nikita Khrushchev'e görevden el çektilirdi. Khrushchev'in yerine Leonid Brejnev ülkenin lideri ve Sovyet Komünist Partisi Genel Sekreteri oldu. Bu değişim ile SSCB içindeki daha barışçı güçler yönetimi ele geçirmiş oluyordu. Bunun içerideki yansımaları gündelik ekonomiye odaklanan, ülkedeki farklı cumhuriyetlerin her birine ayrı ayrı yoğunlaşan, Komünist Parti ve devlet bürokrasisi içindeki dengeleri korumayı amaçlayan yeni bir yönetim biçimiydi. Uluslararası sistemde ise, Sovyetler Birliğinin yeni bir odaklanmaya doğru gittiği görülmekteydi. Devlet Başkanı Brejnev, Parti Personel Başkanı (sonradan meclis başkanı) Podgorny ve Başbakan Kosigyn'in ortak düşüncesi SSCB'nin dünyada sadece sosyalist rejimlerle ilişki kurmak yerine ikincil Batı Bloğu ülkeleri ve yeni bağımsız devletlerle iyi ilişkiler kurulmasını öngören ve SSCB'nin etki bölgesini arttıracak bir sistem oluşturmaktı.

Sovyetler Birliği'nde Leonid Brejnev'in iktidara gelmesiyle başlayan Khrushchev sonrası daha ılımlı yaklaşım, bir yandan da SSCB Komünist Partisi Personel Başkanı, hemen sonrasında 1965'in ilerleyen safhalarında SSCB parlamentosu olan Yüksek Sovyet'in Başkanı olacak Nikolay Podgorny'nin Batıya karşı büyük stratejisiyle şekilleniyordu. Sovyet tarafı, bu kez daha farklı bir yaklaşım sergiliyordu.

Podgorny, 1965 itibarıyla belirli, seçilmiş kapitalist Batı Bloğu ülkeleri ile çok sayıda Üçüncü Dünya ülkelerini ABD ve Batı Almanya gibi saldırgan olarak tanımladıkları ülkelerden ayırıştırma yönünde bir plan geliştirmekteydi. Buna göre bu ülkelerdeki kapitalist ekonomik reformlara ses çıkartılmazken sosyalist kolektivizm de vurgulanarak bireyci tüketicilikten kaçınma vurgulanacaktı. Podgorny'ye göre, Sovyet politikasının ayrılmaz

bir parçası farklı toplumsal yapılarıdaki devletlerin barış içinde bir arada yaşaması olmalıydı ki bu sayede Sovyetler Dünya devletlerinin çoğunluğuyla normal, iş ilişkisi benzeri ilişkiler kurabilmeliydi. Podgorny, büyük stratejisini uygulamaya geçirmek için ilk dış gezisinden faydalandı ki bu gezi Türkiye'yeydi. Türkiye, Sovyet gözünden hem NATO üyesi bir ülke hem de gelişmekte olan bir ekonomiydi yani Podgorny'nin aklındaki şablonun her iki tarafını da karşılıyordu. Üstelik Türkiye Yunanistan ile Kıbrıs üzerine mücadelesi çerçevesinde ve Johnson Mektubu sonrasında çerçevesinde Batı Bloğu içerisindeki yerini sorgulamaya başlamıştı. Podgorny'nin Türkiye gezisindeki konuşmalarında yaptığı vurgular ekonomik alanda işbirliğinin sonucunda güvenlik işbirliğinin de ortaya çıkacağı üzerineydi. Türk hükümetini ikna etmek için özellikle Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında gelişebilecek ticareti vurguladı. Nikolay Podgorny'ye göre Avrupa, Asya ve Afrika'nın dört yol ağzındaki Türkiye, SSCB'nin yeni planları için bir sağlama alanı olarak görülmektedir (Anderson, 1993: 150-151). Nitekim SSCB, 1965 yılı için Türkiye'ye yönelik iki yüz milyon dolarlık bir yardım taahhüdünde bulunacaktı. Bunun bir sebebi de randıman odaklı Dışişleri Bakanı Aleksey Kosygin'in ekonomik mantığı ön plana çıkartan dış politika uygulamalarıydı. 1966 ve 1967'de Türkiye yine Sovyetler'in desteklediği ülkeler sıralamasında yer almaya devam etti. 1966-1967 döneminde Afganistan, Cezayir, Etiyopya, Fas, Hindistan, Irak, İran, Mali Mısır, Pakistan, Suriye ve Türkiye'ye toplamda 1.24 milyar dolar yardım yapıldı (Anderson, 1993: 161-162 ve 181).

Türkiye açısından bakıldığında ise, Kıbrıs Sorununun öne çıktığı dönemde 30 Ekim – 6 Kasım 1964'te Dışişleri Bakanı Ferudun Cemal Erkin'in SSCB'yi ziyaretıyla iki ülke arasında bir normalleşme aranması çabalarının daha Brejnev'in ilk günlerinden amaçlandığını görmekteyiz. 5 Kasım 1964'te Türkiye ile SSCB arasında Kültürel ve Bilimsel İşbirliği Antlaşması imzalandı. Bunun ardından karşılıklı heyet ziyaretleri devam etti ve 1979'da SSCB'nin Afganistan'ı işgaline kadar, 1968 Prag Baharı olaylarında SSCB'nin tutumunun protesto edilmesi dışında bir sorun yaşanmadan ilişkiler sürdürüldü.

Türkiye, 1967'den itibaren SSCB'den kredi almaya da başladı. 25 Mart 1967 tarihli Ekonomik – Teknolojik İşbirliği Antlaşması ile Sovyetler, Türkiye'de kurulacak yedi sanayi tesisinin kuruluşu için kaynak sağlayacaklarını taahhüt ettiler. Daha sonraları Türkiye açısından son derece stratejik öneme sahip olacak (ve halihazırdaki Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in de görev yaptığı) Aliğa Petrol Rafinerisi, Artvin Kereste Fabrikası, Bandırma Sülfürik Asit Fabrikası, İskenderun Demir – Çelik Fabrikası ile Seydişehir Alüminyum Fabrikası bu antlaşma sonucunda kuruldu ve Türk

ekonomisine önemli katkılar sağladılar. Türkiye ile SSCB arasındaki dış ticaret hacmi 1964'te 17 milyon dolardan 1966'da 45 milyona yükseldi; bu dönemde binden fazla Sovyet ekonomik danışmanı Türkiye'de hizmet verdi (Oran, 2006: 782).

Batı Avrupa'ya Misafir İşçi Gönderilmesi

Türkiye'nin NATO içerisinde sadece ABD ile yakın ilişkileri yoktu. Batı Almanya (Federal Alman Cumhuriyeti), Fransa ve Hollanda Türkiye'nin Batı Avrupa'da ilişki kurduğu üç önemli gelişmiş ekonomiydi. Bu ülkeler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızlı sayılabilecek bir yeniden inşa süreci geçirdikten sonra teknoloji üzerindeki yetkinlikleriyle ekonomilerini yeniden güçlendirmişlerdi. Dolayısıyla Türkiye için Batı Avrupalı NATO üyesi devletler de ABD kadar olmasa da büyük önem taşımaktaydılar.

Bu Batı Avrupa ilişkilerinin bir önemli işaret taşı olarak Türkiye, 1959 yılında Yunanistan'ın başvurusu üzerine Avrupa Ekonomik Topluluğuna (AET) üye olmak amacıyla başvuruda bulunmuştu. 12 Eylül 1963'te Ankara'da Türkiye ile AET'yi oluşturan Batı Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya, Lüksemburg dışişleri bakanları ve AET adına da Konsey Dönem Başkanı tarafından Ankara Antlaşması imzalandı ve 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girdi (Oran, 2006: 831). Ankara Antlaşması ile Türkiye, ABD dışında Batı Bloğu içinde yeni ortaklıklar arayışına başlamış oluyordu. Ancak, kültürel ve ekonomik anlamlarda AET ile ortak bir geleceğe doğru çalışmaların başlangıcından daha önemli olarak Türkiye'nin Batı Avrupa'ya misafir işçi (sonraki dönemlerde göçmen işçi) gönderme sürecini görebiliriz.

1960'ların başında, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinin yanında iktisadi, kültürel ve sosyolojik alanlarda da çok derin etkilere maruz kalmasına sebep olacak ve ülkenin dışı açılma sürecini hızlandırıp farklılaştıracak hayati önemde bir gelişme yaşandı. Bu gelişmenin temelinde 17 Şubat 1961'de imzalanan ve önemi o dönemde anlaşılamamış rutin görünen bir anlaşma yatmaktaydı. Bu tarihte Türk ve Alman İşçi Bulma Kurumları arasında bu tarihte bir anlaşma imzalanarak her yıl iki ile üç bin kadar Türk işçinin Almanya'da misafir işçi olarak istihdam edilmesine karar verildi. Bu anlaşma ile Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden insanlar Almanya'ya, daha sonra bu örneği izleyerek Hollanda'ya, Fransa'ya, Belçika'ya, İsveç'e ve başka ülkelere misafir işçi olarak gideceklerdi. Amaçlanan rakamın gerçekleşme aşamasında fazlasıyla aşıldığı, 15 Mayıs 1964'te Almanya'yla Türk misafir işçilerin sosyal güvenliği hakkında anlaşmanın imzalandığında fark edebiliyoruz çünkü, 1961'deki hesaplara göre 5 ile 9 bin arası işçinin bulunması gereken Almanya'da

Mayıs 1964'te yaklaşık 50,000 Türk işçi bulunuyordu (Karadeli, 2016: 68). Batı Avrupa'ya, özellikle de Batı Almanya'ya Türk işçisi göçü, Türkiye'nin kültürel olarak dışa açılma sürecini derinden etkileyeceği gibi, aynı zamanda 1970lerde döviz darboğazı yaşandığında bu misafir işçilerin Alman Markı, Belçika Frangı, Fransız Frangı, Hollanda Florini şeklindeki katkıları Türkiye'de ekonominin ayakta kalmasına yardımcı olacaktı.

Türkiye'nin bu ülkelere misafir işçi göndermesi, bu işçilerin sonradan daimi olarak bu ülkelerde kalıp kuşaklarca buralarda yaşamaya devam etmesi, hatta bazılarının bu ülkelere vatandaşlık alması, Türkiye'nin NATO kapsamında genel olarak ihmal ettiği bir coğrafyanın varlığına da Türk diplomasisini ve ekonomisini açacaktı. 1970'ler ve 1980'ler boyunca Batı ile ilişkilerde ABD ile bir tıkanma yaşandığında Batı Almanya ve Fransa Türkiye'nin döndüğü ilk müttefikler olacaktı. Dolayısıyla, Türkiye'nin NATO'nun Avrupa kanadıyla yakın ilişkiler kurmasında, misafir işçi projesinin önemli bir rolü vardır.

Sonuç

Türkiye'nin 1960'lı yıllarda genelde NATO ama özelde ABD ile yaşadığı ilişkiye baktığımızda, Eisenhower, Kennedy, Johnson veya Nixon başkan olduklarında herhangi bir büyük değişiklik olmadan ABD'nin Türkiye'ye süpergüç-uydu devlet ilişkisi içerisinde yaklaştığı, Sovyet tehdidinin ABD'nin ve NATO'nun Türkiye ile olan ilişkilerinden çok daha önemli ve öncelikli olarak görüldüğü, bu anlamda ABD yönetiminin Türkiye'ye uluslararası sistemde önemli bir bağımsız devlet ve NATO içerisinde örgütün en Doğu ucunda, Sovyetler Birliği ile doğrudan sınırdaş önemli bir müttefik olarak yaklaşmaktansa Türkiye'yi kendine ideolojik, ekonomik ve askeri açılardan bağımlı bir devlet olarak gördüğü algısı rahatlıkla oluşmaktadır. Menderes hükümetinin U-2 casus uçaklarının ülkede konuşlandırılması çerçevesinde verdiği izin, ülkenin bir 'küçük Amerika' olarak yeniden yapılandırılma amacı, Jüpiter füze sisteminin ülkede kurulması için Türkiye'nin ısrarcı olması, 27 Mayıs yönetiminin SSCB'yi hedef alan dinleme istasyonlarına olur vermesi gibi hususlar hep bu yaklaşımın Amerikan tarafında neden oluşmuş olabileceğini bizlere anlatabilir.

Nitekim, ABD ile ilişkiler ve Ortadoğu bölgesindeki Amerikan çıkarları açısından Ankara özel bir duruma sahiptir. Türkiye'nin yönelim olarak temelde Batı Bloğunun bir parçası ve Batıcıdır. NATO üyesi olarak da Türkiye Ortadoğu'daki diğer devletlerin en batıcısından bile daha farklı bir konuma sahip olmaktaydı. Çünkü CENTO ve Bağdat Paktı üyesi olarak

Ortadoğu güvenliğinde de yer almasına karşın Türkiye Cumhuriyeti Batı İttifakının tamamen içinde yer alan bir devletti ve bu bağlamda, örneğin ABD ile son derece yakın ilişkileri olan Şah Rıza yönetimindeki İran'dan çok daha farklı bir konuma sahipti. İran veya Pakistan veya Ürdün devlet olarak çökseler veya Bağlantısızlar Hareketine katılsalar da, Türkiye'nin Batı Bloğu'nun bir parçası olarak kalacağını herkes bilmekteydi. Bu sebeple ABD Başkanları da bürokratları da Türkiye'yi Batı içerisinde ama periferik, hatta ikincil bir unsur olarak değerlendirmekteydiler (Barrett, 2007: xxi-xxii). Bunun sonucunda da Amerikan ve NATO elitinde oluşan izlenim, Türkiye'nin Batı Bloğu içinde kalma ve kendini Sovyet işgali tehdidinden koruma ihtiyacında olduğu, bu sebeplerle de Amerikan ve NATO çıkarlarına karşı gelmeyeceği ve bu çıkarlara uygun manipüle edilebileceği idi.

Kıbrıs Sorunu ve Khrushchev sonrası SSCB yönetiminin özellikle 1964-1967 arası dönemde benimsediği politikalar, Türkiye'ye dünyadaki konumunu yeniden değerlendirebilme şansı tanıdı. Ekonomi açısından ABD'ye ve Batı Avrupa'ya bağımlı olmak yerine SSCB ile ortak projeler yapmak mümkün oldu. Détente döneminin Türkiye'ye faydası Sovyetler ile ortak reel sektör yatırımları yapmak oldu.

Ancak, 1960'lı yıllar boyunca Türk Dış Politikasında gerçekleşenler göz önüne alındığında, Soğuk Savaş şartlarında orta güçte bir devletin yapabileceklerinde farklı bir yol izlenemediği görülecektir. 1960'lar boyunca kendine benzer ekonomik ve siyasi şartlara sahip, dolayısıyla kendiyse benzer konumda olan Arjantin, Brezilya, Şili, Avusturya gibi Türkiye de ülkelerden farklı bir rota izleyememiştir. Soğuk Savaş döneminin ideolojik gücünün hissedildiği 1960'ların ilk yarısı ve yumuşamanın olduğu ikinci yarısı boyunca, Türkiye de yine kendine benzer ülkeler gibi Soğuk Savaşın süpergüçler ile onlara bağımlı / uydu ülkeler çerçevesinde yer almıştır. Kıbrıs Sorunu, bu çerçevenin dışına çıkma arayışının bir tarafı olmuştur. Öte yandan, ABD'nin U-2/C uçağının uçuş rotasından haberdar edilmemesi, Jupiter füzelerinin sökülmesinde söz hakkının olmaması, Kıbrıs'taki durumu tamamiyle yanlış okuyan ABD Başkanı Johnson'ın Başbakan İnönü'ye yazdığı mektup, bu durumu değiştirme yolunda önemli birer aracı olmuştur. Bunların yanında SSCB'nin Brejnev'in iktidara gelmesiyle birlikte benimsediği yeni dış politika yaklaşımı, Türkiye'nin başta ABD olmak üzere NATO üyeleri ile sorun yaşadığı bir dönemde bir Türk – Sovyet yakınlaşmasını mümkün kılmıştır.

Türk Dış Politikası açısından 1960'larda yaşanan önemli bir gelişme de ABD dışındaki Batılı ülkelerle ilişkilerin ilerletilmesini amaçlayan süreçtir.

Batı Avrupa'ya Türkiye'den misafir işçi gönderilmesi, bu işçiler üzerinden başta Batı Almanya olmak üzere ikili ilişkilerin yeniden şekillendirilmesi, Türk ekonomisine bu işçilerin katkıları, yeni bir dış politika kulvarını da Türkiye için açmıştır. AET ile Ankara Antlaşması'nın imzalanması da, tıpkı 1968'de İslam Konferansına gözlemci olarak katılma kararı gibi Türkiye'yi sadece ABD ile eşgüdümlü ve NATO çerçevesinde bir dış politika izlemekten kurtarma çabasının bir sonucu olarak son derece önemli bir gelişmedir.

Dolayısıyla, genel olarak bir değerlendirme yapıldığında, 1950'lerde tamamen Amerikan etkisinde kalan Türk Dış Politikası'nın, 1960'larda farklılaştığı görülmektedir. Bunun sebepleri incelendiğinde karşımıza bir yandan Kıbrıs Türklerinin sorunları sebebiyle, diğer yandan ABD ile neredeyse aralıksız yaşanan ve Türkiye'ye değer verilmediği çıkarsaması yapılacak ikili sorunlar, SSCB'deki siyasi değişiklikler ve bunların uluslararası sisteme ve uluslararası siyasete yansımaları sonucunda Türkiye ile SSCB arasında yakınlaşma ve ekonomik – teknolojik işbirliğinin kurulması sebepleri çıkmaktadır. 1960'larda Türk Dış Politikası, hala Batı Bloğu ve NATO içerisinde kalınsa da farklı bir biçimlenmeye doğru ilerlemiş, 1970'lerden başlayarak da bu yeni yaklaşım sürdürülmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

ANDERSON, jr., Richard D, *Public Politics in an Authoritarian State: Making Foreign Policy During Brejnev Years*, Cornell University Press, Ithaca, 1993, ISBN 0-8014-2900-5.

BARRETT, Roby C, *The Greater Middle East and the Cold War: US Foreign Policy under Eisenhower and Kennedy*, IB Tauris, Londra, 2007, ISBN 978184511-393-3.

BESCHLOSS, Martin, *Mayday: Eisenhower, Khrushchev, and the U-2 Affair*, Harper and Row, New York, NY, 1988, ISBN 978-0060155650.

CAMPUS, Leopoldo, 'Italian Political Reactions to the Cuban Missile Crisis', ed. David GIOE, Len SCOTT, Christopher ANDREW, *An International History of the Cuban Missile Crisis: A 50 Year Perspective*, Routledge, Londra, 2014, ISBN 978-0415732178 içinde.

ERSOY, Eyüp, "Turkish Foreign Policy Toward the Algerian War of

Independence (1954-1962), Turkish Studies, 13 (4), 683-695.

FRANKEL, Max, *High Noon in the Cold War: Kennedy, Khrushchev, and the Cuban Missile Crisis*, Presidio Press, Kindle Edition e-book, 2005, ASIN B000Q67HOA.

KARABULUT, Bilal, ‘*U-2 Casus Uçağı Krizi*’, ed. Haydar ÇAKMAK, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz: 1924-2012* Kripto Yayınları, Ankara, 2012, ISBN 978-605-4125-56-2 içinde.

KARADELİ, Cem, ‘*Cemal Gürsel*’, ed. Haydar ÇAKMAK, *Cumhurbaşkanları ve Dış Politika*, Kripto Yayınları, Ankara, 2016, ISBN 978-605-4991-28-0 içinde.

KOHEN, Sami, “*Yeni Dış Siyasetimiz*”, Milliyet gazetesi, 22 Eylül 1960, s. 2.

McGHEE, George, *The US-Turkish-NATO Middle East Connection: How the Truman Doctrine Contained the Soviets in the Middle East*, Palgrave MacMillan, New York, NY, ISBN 978-0-312-035402.

Milliyet, “*Dış Politika ve Cezayir*”, Milliyet gazetesi, 18 Eylül 1960, s. 1 ve 5.

Milliyet, “*Gürsel İnsanlığın Fezayı Fethedişini Takdirle Karşıladi*”, Milliyet gazetesi, 17 Nisan 1961, s. 1.

Office of the Historian, 2016, *U-2 Overflights and the Capture of Francis Gary Powers*, 1960, <https://history.state.gov/milestones/1953-1960/u2-incident> (Erişim Tarihi: 27 Nisan 2020).

ORAN, Baskın, 2006, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular*, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

ROBERTS, Priscilla, *Cuban Missile Crisis: The Essential Reference Guide*, ABC-Clío, Santa Barbara, California, 2012, ISBN 978-1-61069-066-9.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, *Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2006 ISBN 975-353-335-7.

Washington Post, “*The true story behind the U2 shoot-down in “Bridge of Spies”*”, 19 Ekim 2015, <https://www.washingtonpost.com/news/checkpoint/>

wp/2015/10/19/the-true-story-behind-the-u2-shoot-down-in-bridge-of-spies/ (Erişim Tarihi: 22 Nisan 2020).

YAZAR HAKKINDA

Prof. Dr. Cem Karadeli, Ufuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesidir. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde lisans ve yüksek lisans çalışmalarını yapmıştır. Doktorasını Macaristan'daki siyasi sistemin dönüşümü konusunda İskoçya'da Glasgow Üniversitesi Doğu Avrupa Araştırmaları Bölümü'nde tamamlamıştır. Cem Karadeli, Orta Doğu Teknik Üniversitesinde Uluslararası İlişkiler araştırma görevlisi olarak görev yaptıktan sonra, aynı üniversitenin Tarih Bölümünde, Çankaya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmıştır. 2017 yılından itibaren Ufuk Üniversitesi'nde görev yapmaktadır. Kitapları, çeşitli makale ve kitap bölümleri yayınlanmıştır.

TÜDEV DENGİ

KOROĞLU ÇORAPÇIOĞLU, Dr. Füsün(2020)
“Azerbaycan’ın Doğal Kaynakları”
TÜDEV Denge. 2020/10: 69-87.

AZERBAYCAN’IN DOĞAL KAYNAKLARI

Dr. Füsün KOROĞLU ÇORAPÇIOĞLU

GİRİŞ

Azerbaycan Cumhuriyeti yedi bağımsız Türk devletinden biridir ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) dağılması sonucu 30 Ağustos 1991’de alınan bağımsızlık kararının 18 Ekim 1991’de yürürlüğe konması sonucu kurulmuştur. Ülkede, 66 rayon (vilayet) ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinden oluşan idari bir yapılanma mevcuttur.

Azerbaycan Anayasası’na göre Azerbaycan devleti demokratik, laik ve üniter bir Cumhuriyet’tir. Azerbaycan yönetiminde kuvvetler ayrılığı prensibi benimsenmiş olup; yasama yetkisi Milli Meclis’e, yürütme yetkisi Cumhurbaşkanına, yargı yetkisi ise mahkemelere aittir. Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı tarafından atanmakta ve Milli Meclis tarafından onaylanmaktadır. Azerbaycan Milli Meclisi’nde 125 üye bulunmakta olup, milletvekilleri beş yıl için seçilmektedir. 9 Şubat 2020 tarihinde yapılan Meclis seçimlerini Cumhurbaşkanı Aliyev’in liderliğini yaptığı Yeni Azerbaycan Partisi (YAP) geçerli oyların % 58’ini alarak kazanmıştır. YAP, Meclis’te 72 milletvekiliyle temsil edilmektedir.

Azerbaycan topraklarının yaklaşık % 20’sini kapsayan Yukarı Karabağ ve çevresindeki 7 rayon, 1992 yılından bu yana Ermenistan işgali altında bulunmaktadır. Türkiye, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü ve egemenliğini daima desteklemektedir.

Azerbaycan’ın toplam nüfusu 10 milyondur. Başkenti Bakü’dür. Bakü Hazar denizine kıyısı olan bir şehirdir. Aynı zamanda Azerbaycan’ın en büyük

şehridir. En önemli kültür ve ticaret merkezi olan Bakü'nün toplam nüfusu 2.3 milyon olarak belirtilmiştir.

Azerbaycan'ın yüzölçümü 86.600 kilometre karedir. Resmi dili Azerbaycan Türkçesi'dir. Ayrıca ülkede Türkiye Türkçe'si, Gürcüce ve Rusça'nın yanısıra Cuhuri dilleri olmak üzere pek çok azınlık dili de konuşulmaktadır. Resmi para birimi Azerbaycan Manatı'dır. Azerbaycan Manatı Kafkasya'da ki en değerli para birimidir.

Coğrafi konum olarak Kafkasya'da yer almaktadır. Hazar Denizi ile kıyısı vardır. Komşuları Rusya, Gürcistan, Ermenistan, İran'dır. Ayrıca Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Türk Cumhuriyetinin de Türkiye ile sınırı bulunmaktadır. Azerbaycan saat dilimi olarak Tükiye'den iki saat ilerdedir.

NATO ile işbirliği yapan bir ülkedir. Ülkenin herhangi bir resmi dini yoktur ama halkın çoğunluğu Müslüman'dır. Ülke oldukça zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Azerbaycan'da Türklerden sonra en fazla yer alan azınlık Ruslar ve Lezgiler'dir.

Ülkede pek çok tarihi ve kültürel yer bulunmaktadır. Başkent dışında önemli şehirleri Gence, Şekli, Nahçıvan, Sumqayıt, Mingeçevir, Lenkeran, Haçmaz, Kebele, Şirvan, Kobustan Rayonu, Berde Rayonu, Yevlah, Naftalan, Şemkir, Ağcabedi Rayonu, Celilabad, Kuba, Masallı Rayonu, Kusal, Gebedey, Astara, Kah, Neftçala, İmişli Rayonu, Goranboy, Ağdaş Rayonu, İsmayıl, Ağdam, Göyçay, Beylegan, Şabran, Culfa, Daşkesen, Şamahı, Ağsu, Hızı, Oğuz, Babek, Salyan, Hırdalan, Balaken, Bilesuvar, Kürdemir, Kırak, Qovlar, Kubadlı, Siyezen, Kazah, Şerur, Samuh'dur.

Arazinin %65'inin iklimi alttropikal, %33'ü ise ılıman iklimdir. Şirvan, Muğan, Mil, Karabağ düzlüklerinde, Lenkeran ovasında, Apşeron'da yıllık ortalama sıcaklık 14,0-14,50 santigrattır. Bu sıcaklık zeytin, pamuk, çay gibi sıcaklığı seven bitkileri yetiştirmeye ve aynı sahadan yılda iki defa ürün almaya olanak sağlamaktadır.

TARİHÇE

Türklerin Azerbaycan'a yerleşmesi M.Ö Saka-İskit dönemine rastlamaktadır. M.S. 395-396 yıllarında Hun Türklerinin bir kısmı Balkanlardan Trakya'ya, diğer kısmı Kafkaslar'dan İç Anadolu'ya kadar gelmiş ve sonra Azerbaycan'a geri dönmüştür.

1015-1021 yıllarında Çağrı bey tarafından bölgeye yapılan taarruzlarla Selçuklu Türkleri Azerbaycan'a yerleşmiş, 1054'de de Tuğrul Bey'in Gence'yi kurtarmak için Bizans'a yapmış olduğu sefer, Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu'ya olmuştur. Daha sonra Sultan Alparslan Azerbaycan bölgesindeki diğer krallıkları tamamen etkisiz hale getirdiğinden kendisine Ebu'l-feth unvanı verilmiştir. Türklerin yoğun olarak Azerbaycan'da yaşaması da Melikşah dönemine rastlamaktadır.

Selçuklu Devleti'nin 1146'da Şemsettin İldeniz'i Gence'ye vali yapması ile İldenizliler devri başlamış, 1231'de Celalettin Harzemşah'ı takip eden Moğol kuvvetlerinin bölgeye gelmesi ise İlhanlılar dönemini başlatmıştır. Azerbaycan, İlhanlılar'dan sonra kısa bir süre Altınordu'nun hakimiyetinde kalmış, 1358'den itibaren de Celayirlilerin egemenliğine girmiş ve Timur'un 1383'de Azerbaycan'ı emirliğine katması ile son bulmuştur. Timur'un 1405'de Çin seferine çıktığı sırada ölmesi Azerbaycan'ın Türkmen boylarından Karakoyunlular ve Akkoyunlular idaresine girmesine sebep olmuş ve en yoğun Türk nüfusu dönemi o zaman yaşanmıştır.

1502'de Şah İsmail'in Nahçıvan'da Akkoyunlu ordusunu yenmesiyle Safevi hanedanlığı başlamış, ancak 1514'deki Çaldıran Seferi başta olmak üzere Safevi hanedanlığı ile Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya geldiği bir çok olay yaşanmıştır. Bu durum 1732'de Afşar Hanedanlığı'nın kuruluşuna kadar devam etmiştir.

Azerbaycan hanlıkları Kuzeyde Şeki, Gence, Bakü, Derbent, Kuba, Nahçıvan, Taliş, Revan ve Güneyde Tebriz, Urumiye, Erdebil, Hoy olmak üzere iki grupta toplanmıştır.

16. ve 17. yüzyıllarda Türk topraklarını işgale başlayan Rusya 17. yüzyılda Kafkasya üzerine seferlere başlamıştır. Tek başlarına Ruslara karşı mücadele etmenin zor olduğunu anlayan Azerbaycan hanlıkları Ruslara karşı beraber hareket etmeyi denemişlerse de Aras'ın kuzeyinde kalan Revan, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Gence ve diğer Azerbaycan Hanlıkları 1828'deki Türkmençay Antlaşması'yla Rusların eline geçmiş, Aras nehrinin güneyinde kalan kısım İran'a bırakılmıştır.

28 Mayıs 1918'de Çarlık Rusyası'ndan bağımsızlığını kazanmış olan vilayetlerin birleşmesiyle "Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti" kurulmuş ve Cumhurbaşkanlığı'na Mehmet Emin Resulzade getirilmiştir. Bu Cumhuriyeti ilk tanıyan da Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Bu cumhuriyetin Latin alfabesini benimseyen ilk bağımsız Türk Cumhuriyeti olması tarihsel

açıdan büyük önem taşımaktadır. Ancak 28 Nisan 1927'de Sovyet Ordusunun Azerbaycan'ı işgali sonucu yıkılan devlet "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" olarak Sovyetler Birliği'ne bağlı 15 Cumhuriyetten biri olmuştur.

Azerbaycan, 1922'de Kafkasya ötesi Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti'ne katılmış, 1936'dan sonra ise Azerbaycan SSC adını almıştır. Sovyetler Birliğine katıldıktan sonra sürekli toprak kaybetmiştir. Stalin zamanında yapılan düzenlemelerle Ermenistan Azerbaycan, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Türkiye arasına uzatılarak bir yandan Azerbaycan'la Nahçıvan'ın, bir yandan da Anadolu Türkleriyle, Azerbaycan Türklerinin ve Türkistan Türklerinin arasındaki irtibat kesilmeye çalışılmıştır.

70 yıl Sovyetler Birliği'nin bir parçası olarak varlığını sürdüren Azerbaycan 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etmiş, 18 Ekim 1991'de Milli Meclis Bağımsızlık Kanunu kabul etmiş, 7 Haziran 1992'de yapılan seçimle Halk Cephesi Lideri Ebülfez Elçibey Cumhurbaşkanlığına getirilmişse de başarılı olamayınca Nahçıvan Milli Meclis Başkanı Haydar Aliyev'i göreve davet ederek kendisi Nahçıvan'a çekilmiştir.

Yönetime gelen Haydar Aliyev önce Azerbaycan Milli Meclis Başkanlığına getirilmiş, İki sefer seçimle Cumhurbaşkanlığı yapan Aliyev sağlık nedeniyle seçimlere katılamayınca 2003'de oğlu İlham Aliyev aday olmuştur. Kendisi o tarihten bu yana Cumhurbaşkanlığı görevini yürütmektedir.

Azerbaycan toprakları içerisinde ancak Ermenistan işgali altındaki Dağlık-Karabağ, Azerbaycan başta olmak üzere siyasi coğrafyamızın ve Türk Dünyası'nın en önemli sorunudur. SSCB'nin dağılma sürecine girmesi nedeni ile 20 Şubat 1988'de Azerbaycan, Ermenistan ve SSCB Sovyetlerine müracaat ederek Azerbaycan'dan ayrılmak ve Ermenistan'a bağlanmak istediğini bildirmiş, Azerbaycan bu talebi SSCB anayasasına aykırı olduğu gerekçesi ile red etmişti. Azerbaycan ve Ermenistan 1991'de bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, Azerbaycan 26 Kasım 1991'de Karabağ'ın özerklik statüsünü feshederek bölgeyi kendisine bağladığını açıklamış, bu arada Ermenilerin "Yukarı Karabağ Özerk Cumhuriyeti" adıyla BDT'ye girme başvurusu reddedilmiştir. 1992 başlarında Rus birliklerinin Karabağ'dan çekilmelerinin ardından anlaşmazlık savaşa dönüşmüş ve 1992 ortalarında Karabağ Ermeni olmayan nüfustan arındırılmış, ardından, Rusların da yardımıyla Ermeniler, 1993-94 döneminde Karabağ ve çevresindeki geniş bir çemberi ele geçirerek Laçın koridoru vasıtasıyla Ermenistan'la doğrudan kara bağlantısı sağlamıştır. Halen Azerbaycan topraklarının %20'si Ermeni işgali altındadır. Yaklaşık 1

milyon Azerbaycan Türkü de mülteci durumundadır; Ermenistan'da ise savaş dolayısıyla ortaya çıkan ekonomik zorluklar nedeniyle nüfusun yaklaşık 1/4'ü ülkeyi terk etmiştir.

Çatışmanın bölgede yayılma ihtimali belirince, AGİT Bakanlar Konseyi'nin 24 Mart 1992'de aldığı bir kararla, soruna çözüm bulmak üzere Türkiye'nin de dahil olduğu 11 üyeli Minsk Grubu oluşturulmuş; Rusya'nın aracılığıyla 24 Mayıs 1994'de Moskova'da imzalanan ateşkes birçok ihlale rağmen yürürlüğe konmuştur. Azerbaycan, Ermeni işgali altındaki topraklarının diploması yoluyla geri alınması, bu mümkün olmazsa toprakların savaşarak alınacağı şeklindeki politikasını devam ettirmektedir.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti de Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlı, etrafı kara ile çevrili, 5.363 km² yüzölçümüne sahip bir ülkedir. Kuzeyi ve Doğusu Ermenistan, Güneyi ve Batısı İran topraklarıyla çevrilmiş olup, Azerbaycan'a bağlı olmakla birlikte, bu ülkeyle sınırı yoktur. Oysa Türkiye ile Nahçıvan arasında 13 km.lik bir sınır bulunmaktadır. Başkent Nahçıvan şehir merkezi ile Türkiye'nin Iğdır ili arasındaki uzaklık 160 km olup, iki şehir karayolu ile birbirlerine bağlanmıştır. İki ülke arasındaki ulaşım ve ticari ilişkiler Dilucu Kapısı'ndan Aras Nehri üzerine inşa edilen "Hasret Köprüsü" üzerinden yürütülmektedir. Genelde dağlık bir arazi yapısına sahip Nahçıvan'da ovaların toplam araziye oranı % 20, ormanların oranı ise % 2 civarındadır.

Çok eski çağlara dayanan geçmişi olan Nahçıvan coğrafi konumu nedeni ile Doğu Batı arasında önemli bir geçiş yeri olmuştur. Atatürk'e göre Türkiye Kapısı, Kazım Karabekir'e göre Şark Kapısı olarak tanımlanan Nahçıvan'ın 9 Mart 1921'de Azerbaycan himayesine bırakılması kararlaştırılmış ancak SSCB döneminde Azerbaycan'la Nahçıvan arasındaki Zenzegur Bölgesi'nin Ermenilere verilmesiyle Azerbaycan ikiye bölünmüştür. Tarih boyunca, Kafkaslarda nüfuz sahibi olmak isteyen büyük güçlerin mücadeleleri yüzünden çok yıpranan Nahçıvan'ın Müslüman Türk ahalisi bağımsızlık uğruna çok kayıplar vermiş, yardıma koşan Türk askeri ile birlikte düşmana karşı yılmadan mücadele ederek bölgede mevcudiyetini korumuştur. Statüsü, 12 Kasım 1995 tarihinde halk oylaması ile kabul edilen Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın, 9. Bölümü'nde düzenlenmiştir. Buna göre; Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti işlerinde özerk, savunma ve dış politikasında ise Azerbaycan'a bağımlı bir statüye kavuşmuştur.

Nahçıvan'da tahıl, tütün üretimi yapılmaktadır, bağcılık ve meyvecilik gelişmiştir. Son yıllarda Türkiye'nin teşviki ile şeker pancarı yetiştirilmeye

başlanmıştır. Sanayi pek gelişmemiştir; elektronik, şişe-cam alüminyum mutfak eşyası yapımı ve bazı küçük sanayi kuruluşları vardır.

Şifalı sular, özellikle maden suyu bakımından zengindir; tuz ve az miktarda demir yatakları vardır. Kapalı bir ekonomi ile geçimini sağlayan Nahcivan genellikle Türkiye ile ticaret yapmaktadır. Nahcivan'ın şeker pancarı ve üzümü Türkiye'de değerlendirilmektedir.

JEOLJİSİ ve DOĞAL KAYNAKLARI

Azerbaycan da tıpkı Kafkasya gibi Alplerin kıvrımlı kuşağında yer almaktadır ve oldukça karmaşık bir tektonik yapıya sahiptir. Arazideki şiş ve gnays gibi kayaların yaşı 570 milyon yıldan, günümüzdeki kireçtaşı, alüvyon, kum, çakıl gibi deniz çökellerine kadar değişmektedir. En önemli jeolojik oluşumlardan biri, 3600 m rakımda korunmuş ve yer yer ayrı formlardaki sarma siyen çökelleri olup Şahdağ'da oldukça yaygındır. Arazide son 13-15 bin yıl içinde süregelen jeolojik ve jeomorfolojik değişiklikler, denizin çekilmesi ve iklim şartları çok değişik yer şekillerini ortaya çıkarmıştır.

Tüm bu yapı paleontolojik ve mineralojik açıdan oldukça zengindir.

Dünyadaki 900 çamur volkanının üçte birinden fazlası Azerbaycan'dadır. Bu volkanlar genellikle fay hatları boyunca yer almaktadır. İlk faaliyete geçişleri yaklaşık 25 milyon yıl öncesine dayanır. 1810 yılından günümüze 50 volkan hemen hemen 200 defa püskürmüştür.

Faal durumda olanların yanı sıra sönmüş, gömülmüş, petrol püskürten, sualtı ve ada volkanları da vardır. Daha çok ülkenin doğusunda, Abşeron yarımadası, Şamahı ile Kobustan güneydoğu Şirvan ve Bakü takımadasında bulunmaktadır. En büyükleri Galmas, Torağay, Büyük Kenizdağ'dır. Çoğu kesik koni şeklindedir. Yükseklikleri 20–400m, çapları 100–4500m arasındadır. Sadece Kobustan'da 100'den çok çamur volkanı vardır ve 40 kadar volkandan yeryüzüne petrol çıkmaktadır. Bakü takımadasındaki 9 ada da çamur volkanlarından oluşmuştur. Hazar Denizinde de 140'tan çok su altı çamur volkanı vardır. Sadece Lökbatan volkanında 19 püskürme gözlenmiştir. Çamur volkanları katı, gaz ve sıvı püskürtmekte olup, püsküren katı malzemede 100'den fazla mineral ve bor, cıva, mangan, bakır, baryum, stronsiyum, lityum başta olmak üzere 30 çeşit element gözlenmiştir. Ayrıca çamur volkanların bulunduğu Lökbatan, Neft Taşları, Karadağ, Mişovdağ gibi bölgelerde zengin petrol ve doğal gaz yatakları tespit edilmiştir.

Topraklarının yaklaşık yüzde 60'ı dağlıktır. Büyük Kafkasya, Karabağ platosuyla birlikte Küçük Kafkasya ve Taliş Dağları, kuzey, batı ve güneydoğudan Kura Araz ovasını kaplamaktadır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Araz Nehri'nin orta kesimlerinde ve onu çevreleyen Zangazur ve Daralayaz sıradağlarında yer almaktadır.

Azerbaycan'da ortalama yükseklik 400m olup, Hazar ovası -26.5 m ile deniz seviyesinin altındadır ve en yüksek tepe olan Bazarduzu de 4,466 metre yüksekliğindedir.

Büyük Kafkasya, güneydoğu kısmı ile Azerbaycan'a aittir. İki sıradağ vardır: Bash veya Suayrici ile Bazarduzu (4466 m), Boyur (Yan) ile Şahdağ (4243m). Güneydoğuda sırtlar kademeli olarak 1000-700m yüksekliğe iner. Büyük Kafkas Sıradağları kuzeybatıda bozkır platosu, güneydoğuda Gobustan, güneybatıda Alazan-Haftaran ve kuzeydoğuda eğimli Gusar ovası ile kaplıdır. Dağlar esas olarak, Jura ve Kretase tortul kayalarından oluşur. Bedlands (Jeyranchol, Acinohur ovası) ve çamur volkanları (Gobustan, Absheron) yamaçlar için tipiktir. Gusar ovası ve Alazan-Haftaran vadisi, dördüncü döneme ait kalın çakıl tabakasından oluşur.

Küçük Kafkasya, cumhuriyetin güney-batı ve batı kısımlarını işgal eden, nispeten düşük bir rakıma sahip, birkaç sıra dağ ve platoları kapsayan karmaşık bir alandır. Ana seriler Murovdagh, Shahdag ve Zangazur'dur. Murovdagh'ın güneyinden de Karabağ yaylası başlamaktadır.

Ülke arazisi maden, maden dışı enerji ve diğer yer altı kaynakları açısından çok zengindir. Arazinin %70'i petrol ve gaz yataklarıyla kaplıdır. En çok petrol ve gaz yatakları Apşeron yarımadasında, Hazar Denizi'nin Şelf bölgesinde, Bakü ve Apşeron burunlarında bulunmaktadır. Güneydoğuda Şirvan, merkezi Aran, Gobustan, Ceyrançöl, Acinohur, Siyazen bölgesinde de petrol yatakları vardır. Son yıllarda Hazar Denizi'nde Çırağ, Azeri, Güneşli gibi yeni zengin petrol yatakları keşfedilmiştir. Petrolün büyük kısmı deniz yataklarından çıkarılmaktadır. Azerbaycan dünyanın eskiden beri petrol üreten ülkelerinden biri olduğu için yer kabuğunun üst katmanlarındaki petrol rezervleri tükenmek üzere olup, ülke arazisinde bulunan petrol rezervlerinin %70'den fazlası 3000m'den daha derindeki katmanlarda yer almaktadır.

Dünyada meşhur Neftalan yağı soğuk alınlığı ve deri hastalıkları tedavisinde kullanılmakta ve bu amaçla başka ülkelere de ihraç edilmektedir. Gaz rezervlerinin de %90'dan fazlası 3000m'den fazla derinliklerde

bulunmaktadır. Azerbaycan arazisinde petrol ve gazdan başka, Gobustan ve İsmailli bölgelerindeki yanıcı maddeler de vardır.

Azerbaycan, alunit, demir, kobalt, polimetal maden yatakları açısından zengindir. Ülkenin küçük Kafkas bölümünde maden yatakları daha çoktur. Burada demir, mangan, titan, krom, bakır, kobalt, polimetal, altın, gümüş, molibden yatakları vardır.

Kafkasya'da bilinen en büyük demir madeni Daşkesen'dedir. Bu yatağın tenörü oldukça yüksek ve kalitesi diğerlerinden farklıdır. Zeylik alunit yatağı rezerviyle dünyada tanınmaktadır. Bu komplekste vanadium ve başka nadir metaller de vardır. Kelbecer, Gadebey bölgelerinde Bakır yatakları bulunmaktadır. Polimetal maden yatakları Gümüşlü, Mehmana ve Filizçay'dadır. Nahçıvan arazisindeki Paragaçay molibden yatağı, sanayi hammaddesi olarak oldukça büyük önem arz etmektedir.. Küçük Kafkas ve Nahçıvan bölgeleri civa yatakları ile de zengindir. Özellikle, Kelbecer bölgesindeki Şorbulak ve ağyatak kaynakları meşhurdur.

Büyük altın yatakları Kelbecer ve Zengilan bölgelerindedir. Gobustan, Apşeron, Ağdam, Zeyam, Tovuz, Daş Salahlı kıymetli taşları, Şahtahtı, Kelbecer travertenleri, Daşkassen mermeri, Yukarı Ağcakend jipsi ve Hacıvelli kuvars kumu ile büyük gelir elde edilen yerlerdir. Tebeşir, inşaat kireci, çaytaşı, kum çok fazla bulunan inşaat malzemelerindendir.

Azerbaycan hidrojeolojik açıdan incelendiğinde karbonat, sülfat, klor bileşenleri başta olmak üzere çok çeşitli mineraller ihtiva eden içme ve yıkanmaya mahsus yeraltı su kaynakları tespit edilmiştir. Ayrıca çeşitli madenleri içeren su kaynakları vardır. Bu zenginlikten dolayı Azerbaycan toprakları “madeni sular müzesi” olarak adlandırılır. Ayrıca kimyasal bileşimleri henüz tespit edilmemiş birçok kaynak bulunmaktadır. Bu kaynakların debisi oldukça yüksek olup, gün içinde çıkan toplam su 10 ila 100 bin litreye ulaştığı gibi, 30'dan fazla kaynakta da su sıcaklığı 20 ila 70 dereceyi bulmaktadır. Mineral kaynakların çoğu kükürt, karbon ve kükürt-karbon gazları da ihtiva etmektedir. Bu sular genellikle Darıdağ, Sirab, Badamlı, Turşsu, Şırlan-İstisu, Slavyanka, Akkörpü, Haltan, Haşı, Cimi, Halhal, Beşparmak ve Kırkbulag'da bulunmaktadır

Kelbecer bölgesindeki sıcaksu bazı özellikleriyle bilinen meşhur Karlovi Vari suyundan da üstündür. Ancak, bu arazi şimdi Ermenistan silahlı kuvvetlerinin işgali altındadır.

Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti'ndeki Bademli, Sirab ve Vayhır madeni suları ülke dışında da bilinmektedir. Apşeron yarımadasındaki Surakanı ve Şih, Deveci bölgesindeki Kalealtı, Culfa bölgesindeki Dağrıdağ, Kuba bölgesindeki Haltan, Şuşa bölgesindeki Turşsu ve Şırlan ise tedavi maksatlı madeni sularındandır. Bunlarla birlikte Azerbaycan'da oldukça fazla termal su kaynakları mevcuttur. Termal su kaynakları Taliş dağlarında, Büyük Kafkas'ın güney ve kuzeydoğu yamaçlarında oldukça yaygındır.

Azerbaycan arazisinde irili ufaklı 8400'e yakın çay vardır. Bunlardan 850'sinin uzunluğu 5 km'den fazladır. Uzunluğu 100 km'den fazla olan çayların sayısı toplam 21'dir. Azerbaycan küçük dağ çayları ülkesidir. Düzluklerde bu çaylar Kür ve Aras çaylarıyla birleşir ve daha sonra Hazar Denizi'ne dökülür. Çayların yıllık ortalama su debisi 31 km³'e yakındır.

Uzunluğuna ve su miktarına göre Azerbaycan'ın en büyük çayları Kür ve onun sağ kolu olan Aras'dır. Bu çaylar Azerbaycan'a bereket, hayat getirdiklerinden halk arasında onlara "Ana Kür" ve "Han Aras" da denilir. Kür Çayı Türkiye arazisindeki Kızılgedik dağının kuzeydoğu yamacından başlar. Gürcistan arazisinden geçerek, Azerbaycan arazisine girer. Kür Çayı'nın uzunluğu 1515 km'dir, onun 906 km'si Azerbaycan Cumhuriyeti'nin arazisindedir. Havzasının sahası Aras'la birlikte 188.000 km²'dir. Kür Azerbaycan'da yegane çay suyu yoludur.

Kür-Aras ovasındaki geniş toprak sahalarını sulamak ve elektrik enerjisi almak maksadıyla 1953'te Kür çayı üzerinde Mingeçevir barajı yapılmıştır. Aynı barajdan yapılan kanallarla on bin hektar ekim sahası sulanmaktadır. Kür üzerinde 1956 yılında Varvara, 1981-1983 yıllarında Şemkir, sonra da Yenikend barajları ve su elektrik istasyonları yapılmıştır.

Aras çayı Türkiye arazisinde Bingöl silsilesinden başlar ve Sabirabad şehri yakınlarındaki Sugovuşan köyünde Kürle birleşir. Uzunluğu 1072 km'dir. 1970 yılında Aras üzerinde inşa edilmiş barajdan hem Nahçıvan'a, hem de İran'a elektrik enerjisi verilmektedir.

Samur çayı Azerbaycan'ın kuzeydoğusunda en büyük çaydır. Dağıstan arazisinden başlayıp Hazar Denizi'ne dökülür. Uzunluğu 216 km, havzasının sahası 4. 400 km²'dir. Samur çayı üzerinde de baraj inşa edilmiştir.

AZERBAYCAN EKONOMİSİ

2019 yılı itibarıyla Azerbaycan'ın Gayrisafi Yurtiçi Hasılası (GSYİH) 47,2

milyar Dolar olup, bunun %6.2'si Tarım, %51.7'si Endüstri, %42.1'i Hizmetler sektöründen sağlanmaktadır.

Büyüme %2,7, Kişi Başı GSYİH 4.690 Dolar, Enflasyon %2,8, İşsizlik %5, Toplam Döviz Rezervleri 44,5 milyar Dolar, Toplam İhracatı 19.5 milyar Dolar, Toplam İthalatı 13 milyar Dolar'dır.

Azerbaycan'ın dünyanın bir çok ülkesi ile ticari ilişkisi vardır. Türkiye, İran, Büyük Britanya, Rusya, ABD, İtalya, Almanya vb. ülkelerle ile ticaret önemli yer tutar. Azerbaycan esasen petrol ve petrol mahsülleri, pamuk, madeni metallar, kimya sanayii mahsülleri, soğutucular, petrol üretim ve işleme ile ilgili sanayii, klima, aliminyum, tekstil, gıda ürünleri gibi ürünleri ihraç etmektedir. Ülkeye dışarıdan yağ, un, şeker, buğday, otomobil, makine ve ekipmanlar, konfeksiyon, ayakkabı, gıda maddesi, ağaç mamulü, tütün mamulleri, ithal edilmektedir.

En büyük ticaret ortakları, Rusya, İtalya, Türkiye, Hindistan, İsraail, ve Romanya'dır. Son yıllarda dünya ile ticaretini giderek artırmış, 2019 yılında toplam 195 ülkenin 122'sine ihracat yapmış, 185'inden de en ithalat gerçekleştirmiştir.

Turizm faaliyetlerini geliştiren Azerbaycan'a geçen yıl dünyanın 193 ülkesinden gelen turist sayısı %11,3 artarak 3 milyona çıkmış, turistlerin yüzde 29,4'ü Rusya'dan, yüzde 22,9'u Gürcistan'dan, yüzde 10'u Türkiye'den, yüzde 8,1'i İran'dan gelmiştir.

Bütün Güney Kafkasya'da en güçlü elektrik santralleri Azerbaycan'dadır ve toplam kurulu güç 5 milyon kilovat saate yakındır. Bunun %80'i doğalgazla, %20'si ise su ile üretilen elektrik barajlarından üretilmektedir.

Azerbaycan'da otomotiv sanayii çerçevesinde Bakü ve Gence'de otomobil fabrikaları, Mingçeçvir'de de köy tasarrufatı otomobil fabrikaları bulunmaktadır.

Ülkede madencilik çok gelişmiştir. İşgal edilmiş olan Kelbecer, Zengilan ve Hocavend kasabaları arazilerinde altın yatakları bulunmuştur. Sumgayt ve Gence alüminyum fabrikaları da faaliyet halindedir. Bakü'de ve Sumgayt'ta kimya sanayii, Petrolçala'da brom, Salyan'da plastik kütle, Gence'de sülfat madeni gibi işletmeler vardır. Petro-kimya sanayiinin iyileştirilmesi için dış ülkelerle işbirliği yapılmaktadır.

Kereste ve mobilya üretimi çoğunlukla Bakü’de bulunmaktadır. Son yıllarda bu üretim sahaları diğer şehirlerde de kurulmaya başlanmıştır. Ülkede inşaat malzemesine dayalı sanayi de gelişmiştir.

Sanayileşme köyleri de geliştirmiş, Nahçıvan, Şuşa, Cevanşir, Yelizavetpol, Aras, Göyçay ve Cevad kazalarında pamuk üretimi, Nuha, Şuşa, Şamahı, Nahçıvan kazalarında ipekçilik, Lenkaran kazasında çeltikçilik, Kuba, Göyçay, Şamahı kazalarında, Zagatala çevresinde ve Karabağ’da bağcılık yapılmaya başlamıştır bağcılığı ve üzümçülüğü geliştirmek amacıyla Merdekan’da bağcılık okulu açılmıştır.

Taş kömürü ve yanıcı gazlar da bulunmuşsa da onların şimdilik sanayi için fazla önemi yoktur. Enerji kaynaklarının esasını petrol, doğal gaz kaynakları, nehirlerin hidroenerji potansiyeli, güneş ve rüzgar enerjisi oluşturmaktadır. Ancak, güneş ve rüzgar enerjisinden yeteri kadar faydanılmamaktadır.

Petrol sanayii Azerbaycan’ın en eski sanayi dallarından biridir. Ülke haklı olarak “Petrol Akademiyası” olarak adlandırılmıştır. Başlangıçta Lökbatan, Puta, Zığ, Gala, Garaçuhur, Duvannı v.b. petrol yatakları da bulunmuş, 1998’e kadar 1 milyar 290 milyon ton üretim olmuştur. Bu petrolün 1 milyar tondan fazlası Sovyetler döneminde çıkarılmıştır. 7 Kasım 1949’da ilk deniz petrol kuyusu açılmış, 1954-1964’lü yıllarda Zira, Sengaçal, Duvannı, Mişovdağ, Karabağlı, Pürsengi, bağımsızlık yıllarında ise azeri, Güneşli, Çırag, Şahdeniz, Karabağ v.b. yataklar keşfedilmiştir. Petrol üretimi hem eski kuyuların yenilenmesi, hem de yeni petrol yataklarının keşfi sayesinde artmıştır.

Savaştan sonraki ilk on yılda 108 büyük sanayii kuruluşu inşa edilmiş, Azerbaycan’ın bağımsızlığı aldıktan sonra petrol sahasında dış ülke şirketleri ile işbirliği yapılmış, 20 Eylül 1994’de Azerbaycan, ABD, Türkiye, İngiltere gibi ülkelerin petrol şirketleri konsorsium oluşturarak “Asrın mukavelesi” çerçevesinde Hazar Denizi’nin Azerbaycan sınırlarında petrol çıkarılması için 15 ülke ile anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaların toplam değerinin 50 milyar dolar olduğu bilinmektedir.

2019 yılında 37.5 milyon ton petrol üretilmiş, Mart 2020’de de Hazar Denizi’nin Azerbaycan’a ait bölümünde, kıyıdan 120 kilometre mesafede 60 milyon ton rezerve sahip yeni petrol yatağı bulunmuştur.

Çıkarılan ham petrol ve petrol mahsulleri Hazar Denizi, demiryolu

ve petrol boruları vasıtasıyla nakledilmektedir. Bakü-Grozni-Novorossiysk ve Bakü-Supsa boru hatlarının faaliyeti üst seviyededir. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı 1.768 km uzunluğunda, Azerbaycan Bakü yakınlarındaki Sangaçal Terminali'nden gelen petrolü, Akdeniz kıyısında Ceyhan deniz terminaline; Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden geçerek taşıyan hat olup, 25 Mayıs 2005'de açılmıştır. Bu hat ile Azerbaycan petrolünün doğrudan Akdeniz vasıtası ile dünya pazarına ulaşmasını sağlamaktadır.

Azerbaycan'da petrole beraber eşzamanlı olarak gaz çıkarılsa da, gazın sanayi kullanılışı 1928'lerde başlamıştır. Ülkenin gaz yatakları esasen Apşeron yarımadasında ve Hazar Denizi'nin Şelf bölgesinde toplanmıştır. Bilinen gaz rezervlerinin %80'i, bunun da %93'ü de deniz altındaki yataklarda bulunmaktadır. Karada en büyük gaz yatakları Garadağ-Gobustan ve Gürgen-Zira bölgelerindedir. 1997 yılında Azerbaycan'da 6 milyar küp metre gaz üretilmiştir. Ülke dahilinde gaz datım şebekesi de vardır. Halen Karadağ-Ağ şehir, Garadağ-Sumgait, Karadağ-Bakü, Zira-Bakü, Siyazen-Sumgait, Çırag-Petrol Daşları-Bakü gaz boruları faaliyet göstermektedir.

Ülkenin en önemli sanayi bölgesi, 250 hektarlık bir arazi üzerinde kurulu olan Sumgayıt Teknoloji Parkı olup, söz konusu alanda kamyon, otobüs, treyler, güneş panelleri, kablo ve elektrik malzemeleri gibi ürünler üretilmektedir.

Azerbaycan'da turizm için uygun şartlar bulunmaktadır. Ülkenin landşaft-iklim özellikleri tatil amaçlı geliştirmek için uygun gözükmektedir. Şuşa, İstisu, Naftalan, Bilgah, Galaaltı, Nabran gibi tatil beldeleri meşhurdur. Hazar Denizi'nin sahilleri de tatil turizmi bölgesidir.

Ülkenin toprak sahasının yalnız 4,3 milyon hektarı diğer bir deyişle, yarısı köy işletmesindedir. Azerbaycan'ın köy işletmesi genel mahsulünün %61'i tarım, %39'u hayvancılığa dayalı üretimdir. Tarımda Şeki, İsmaili, Celilabad, Şamahı, Sabirabad, Ağcabadi, Balaken ve Beylagan şehirleri önemli yer tutmaktadır.

Pamuk üretimi Azerbaycan'ın stratejik ehemiyeti haiz ve en çok gelir getiren bir sahası olmuştur. Şu anda pamuk üretimi tamamıyla Kür-Aras ovasında yapılmaktadır. Ancak, son yıllarda pamuk üretimi hayli azalmıştır. Azerbaycan'da tütüncülük de gelişmiştir ve de en çok Şeki, Oğuz, Yardımlı, Gabala, Zagatala, Lerik bölgelerinde ekilmektedir. Azerbaycan çay üretiminde eski SSCB sınırları içerisinde Gürcistan'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Çay ekim sahaları 17 bin hektar alanı kapsamaktadır. Çay sahaları Lenkaran,

Astara ve Masallı şehirlerindedir.

Ülkede seracılık ve sebze üretimi de yaygındır. Kuba, Kaçmaz, Lenkaran ve Masallı, Lenkaran, Saatlı, Kürdemir v.b. şehirlerde salatalık, domates, lahanası, karpuz, incir yetiştirilir. Gedebe, Tovuz, Şemkir kasabalarında patates yetiştiriciliği yaygındır.

Ülke köylerindeki üretim miktarı kendi ihtiyaçlarını karşılayacak durumdadır.

Üzüm damla ve normal sulama şartlarında yetiştirilmektedir. Göyçay narı hayli meşhurdur. Kuba-Kaçmaz, Şeki-Zagatala ve Nahçıvan'da elma, ceviz, fındık, kestane, ayva ve erik yetiştirilmektedir. Ayrıca limon, portakal, narenciye, feyho, badem, püsta, incir, zeytin de temel ürünler arasındadır.

Hayvancılık Şeki-Zagatala, Lerik, Yardımlı, Ağdam, Barda gibi kasabalarda yaygındır. Üretilen etin %20'si koyun etidir. Toplam tüketilen etin %30'u kanatlı hayvanlara dayanmaktadır. Ayrıca ipekböcekçiliği ve arıcılık da gelişmiştir.

Tarıma dayalı sanayi de gelişmiş olup, şarapçılık, meyve, sera ve balık konserve, tütün, et-süt sanayi, ekmek üretimi ayrı bir yer tutmaktadır. Ülkede balıkçılık ve avcılık da gelişmiştir. Azerbaycan yurt dışına siyah havyar ihraç etmektedir. Ülkede balık kombinaları ve fabrikaları faaliyet göstermektedir. Hazar Denizi'nin Azerbaycan sahilleri nadir bulunan balıklar açısından zengindir.

Azerbaycan tedavi amaçlı tabii suları açısından da zengindir. Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından işgal edilene kadar Kelbecer'in meşhur İstisu termalinde tabii maden su dolduran fabrika çalışmaktaydı. Sirab, Bademli, Vayhır maden suları kaynaklarında fabrikalar işlemeye devam etmektedir. Ülkede yeni yeni kaynak sularını işleme müesseseleri inşa edilmektedir.

Halılarıyla da ünlü bir ülkedir. Kuba, Şuşa, Cebail ve Bakü halıları dünyanın her yerinde bilinmektedir.

TÜRKİYE ile EKONOMİK ve TİCARİ İLİŞKİLER

Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre, Türkiye'nin kardeş ülke Azerbaycan'a ihracatı 2019 yılında 1,6 milyar doları bulurken, bu ülkeden

ithalatı 394,8 milyon dolar olarak kayıtlara geçmiş ve toplam 2 milyar dolarlık ticaret hacmine ulaşmıştır.

Söz konusu ticarete Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı ihracatta 263 milyon dolarla kazan, makine, mekanik cihaz, nükleer reaktörler ve bunların aksam ve parçaları faslı ilk sırada yer alırken, bunu 189 milyon lira ile elektrikli makine ve cihazlar, ses kaydetme verme, televizyon görüntü ses kaydetme verme cihazları aksam ve parçaları takip etmiştir. Ayrıca, ihracatta 116 milyon dolarla motorlu kara taşıtları, traktörler ve bisikletler, 105 milyon dolarla plastik ve mamulleri, 104 milyon dolarla demir ve çelikten eşya önemli yer bulmuştur.

İthalatta 143,6 milyon dolarla pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat ilk sırada yer alırken, bunu 75,5 milyon dolarla plastik ve mamulleri, 56,6 milyon dolarla alüminyum ve alüminyumdan eşya faslı izlemiştir.

İki ülke arasında enerji ve ulaştırma alanlarında da yoğun iş birlikleri süregelmektedir.

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki dış ticaret faaliyetlerinin dinamiği “Mukayeseli Üstünlükler” yaklaşımı açısından incelenmiş ve Azerbaycan ihracatının ham petrole bağımlı olduğu açıkça görülmüştür. Ham petrolün yenilenebilir bir enerji kaynağı olmamasına rağmen rezerv olarak büyüklüğünün uzun vadede olumsuz etkilere sebep olacağı tahmin edilmektedir. Benzer ülkelerde olduğu gibi Azerbaycan da kaynakların büyük kısmı arama ve sondaj gibi faaliyetlere harcandığından sanayiye aktarılan kaynaklar yetersiz kalmaktadır.

Açıkçası kültürel, tarihi ve coğrafi bakımdan birbirine son derece yakın bu iki ülkenin ihracat faaliyetlerinin birbirlerinin üzerinde ve karşılıklı olarak hiçbir etkisi yoktur.

2002-2019 yılları arasında Azerbaycan'daki Türk Yatırımları 11 milyar Dolar, ülkemizdeki Azerbaycan Yatırımları: 19,5 milyar Dolar değerindedir. 2019 yılında ülkemize gelen turist sayısı 842.057 olmuştur. Türkiye'nin yatırımları, petrol dışı sektörlerde inşaat, telekomünikasyon, turizm ve imalat sanayi alanında yoğunlaşmıştır.

Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR'ın ülkemizdeki yatırımları BTC, BTE, PETKİM, Petlim, Star Rafinerisi ve TANAP gibi projeleri kapsamaktadır. TANAP projesinin açılışı 12 Haziran 2018 tarihinde

gerçekleştirilmiştir. Star Rafinerisinin açılışı da 19 Ekim 2018 tarihinde yapılmıştır.

Azerbaycan, son yıllarda petrol fiyatlarının düşmesi nedeniyle yaşadığı sıkıntıları atlatabilmek amacı ile petrol dışı sektörlerin gelişmesi için çalışmalar yürütmektedir. Bu çerçevede tarım ve turizm ön plana çıkmış, diğer taraftan sanayinin gelişmesine de önem verilmiştir.

Azerbaycan’la ticaret hacmimizin arttırılması amacı ile Tercihli Ticaret Anlaşması (TTA) imzalanması en önemli konulardan biridir.

30 Ekim 2017 tarihinde ilk seferi başlatılan Bakü-Tiflis Kars (BTK) demiryolu projesiyle Çin’den Avrupa’ya gönderilen yüklerin taşınma süresi 40 günden 15 güne indiğinden, bu projenin ticari faaliyetlere ciddi anlamda katkı sağlayacağı düşünülmektedir. BTK’nın daha hızlı ve etkin işletilebilmesi için Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan’dan teknik yetkililer arasındaki temaslar sürmektedir.

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler Karma Ekonomik Komisyon (KEK) mekanizması çerçevesinde ele alınmaktadır. 16 Eylül 2019 tarihinde Bakü’de gerçekleştirilen toplantının ardından imzalanan Protokol’ün ekindeki Eylem Planı’nda çeşitli alanlarda işbirliğini içeren ve önümüzdeki dönem gerçekleştirilecek 147 adet faaliyete yer verilmiştir. Bir sonraki KEK toplantısı Türkiye’de yapılacaktır.

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki karayolu taşımacılığı faaliyetleri Kara Ulaştırması Karma Komisyonu (KUKK) mekanizması çerçevesinde ele alınmaktadır. Son KUKK toplantısı iki ülke Ulaştırma Bakanlıkları yetkilileri arasında 6-7 Aralık 2018 tarihlerinde İzmir’de düzenlenmiştir.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) şemsiyesi altında birleşen İş Konseylerinden birini de Türkiye-Azerbaycan İş Konseyi teşkil etmektedir. Türkiye-Azerbaycan İş Konseyi iki ülke arasındaki temaslarını sürdürmektedir. Son olarak Türkiye-Azerbaycan KEK VIII. Dönem Toplantısı vesilesiyle 16 Eylül 2019 tarihinde Bakü’de Türkiye-Azerbaycan İş Forumu düzenlenmiştir.

TÜRKİYE ile SİYASİ İLİŞKİLER

Türkiye ve Azerbaycan, tarih boyunca kader birliği içerisinde oldukları gibi, bugün de aynı pencereden geleceğe bakmakta; bugünümüzü ve yarınımızı ortaklaşa şekillendirmektedir. İki ülke arasında eşine rastlanamayacak nitelikte bir kardeşlik bağı bulunmaktadır.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki siyasi ilişkiler, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin 28 Mayıs 1918 tarihinde bağımsızlığını ilan etmesiyle başlamıştır. Nuri Paşa komutasındaki Türkiye ve Azerbaycan askerlerinden müteşekkil Kafkas İslam Ordusu'nun 1918 yılında Azerbaycan'ı Ermeni ve Bolşevik Rus işgalinden kurtararak, bağımsız Azerbaycan'ın temellerini güçlendirmesi, iki ülke arasındaki sarsılmaz kardeşlik bağına güçlendiren en önemli unsurlardan biri olmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasının hemen ardından, güven mektubu TBMM Başkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından imzalanan Mehduh Şevket Esenal'ın, 1920 yılında TBMM Temsilcisi olarak Bakü'ye atanması tarihi bir gelişme teşkil etmiştir. Aynı şekilde, Azerbaycan Hükümeti İbrahim Abilov'u Ankara'ya Temsilci olarak atamış, Abilov güven mektubunu Atatürk'e Ekim 1921'de sunmuştur. Atatürk bu törende yaptığı konuşmada, ülkelerimiz arasındaki bağı “Azerbaycan Türklerinin dertleri kendi dertlerimiz ve sevinçleri kendi sevinçlerimiz olduğu için onların muratlarına nail olmaları, hür ve müstakil olarak yaşamaları bizi pek ziyade sevindirir” sözleriyle ifade etmiştir. 18 Ekim 1921 tarihinde Azerbaycan'ın Ankara Temsilciliğinin açılışında da Azerbaycan bayrağı göndere bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından çekilmiştir. İlerleyen tarihlerde de Umum milli lider Haydar Aliyev de aramızdaki kardeşlik bağına “Biz bir millet, iki devletiz” ifadeleriyle tanımlamıştır.

18 Ekim 1991'de bağımsızlığın yeniden ilan edilmesinden sonra Azerbaycan'ı ilk tanıyan devlet 1918 yılında olduğu gibi yine Türkiye Cumhuriyeti olmuş, iki ülke arasında 14 Ocak 1992'de “Diplomatik İlişkilerin Yeniden kurulmasına İlişkin Anlaşma” imzalanmış ve Bakü'de Başkonsolosluk olarak görev yapmakta olan temsilciliğimiz Büyükelçilik düzeyine yükseltilmiştir. Azerbaycan'da ayrıca Nahçıvan ve Gence Başkonsolosluklarımız faaliyet göstermektedir. Azerbaycan'ın ise Ankara'daki Büyükelçiliğinin yanısıra İstanbul ve Kars'ta Başkonsoloslukları bulunmaktadır.

Bugün, Türkiye-Azerbaycan ilişkileri “stratejik ortaklık” düzeyine ulaşmıştır. 2011 yılından bu yana gerçekleştirilmekte olan “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi” (YDSK) toplantıları, ilişkilerin her alanda daha da derinleşmesine katkı sağlamaktadır. Sayın Cumhurbaşkanı YDSK VI. Toplantısı ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının ilk seferinin düzenlenmesi vesilesiyle 30-31 Ekim 2017 tarihlerinde Azerbaycan'a bir ziyaret gerçekleştirmiş, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev de 25 Nisan 2018 tarihinde YDSK VII. toplantısı vesilesiyle 12 Haziran 2018'de ise TANAP'ın açılışı münasebetiyle

ülkemizi ziyaret etmiştir. Son olarak, Sayın Cumhurbaşkanı 24 Haziran 2018 tarihinde yeniden seçilmesinin ardından 10 Temmuz 2018 tarihinde ilk resmi yurtdışı ziyaretini Azerbaycan’a gerçekleştirmiştir.

Yoğun şekilde devam eden karşılıklı üst düzey ziyaretler, ilişkilerin arkasındaki en önemli itici güçtür. İki ülke devlet yetkililerinin göreve geldikten veya sembolik önemi haiz gelişmelerin ardından diğer ülkeyi öncelikli olarak ziyaret etmeleri şeklinde bir gelenek yerleşmiştir.

Azerbaycan’la tesis edilen Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan, Türkiye-Azerbaycan-İran, Türkiye-Azerbaycan-Pakistan, Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan ve Türkiye-Azerbaycan-Ukrayna üçlü mekanizmaları ile Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan-İran dördü mekanizmaları bölgesel istikrar, barış ve refaha katkı sağlamaktadır.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki tek kara bağlantısını oluşturan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, ülkemizin Azerbaycan’la ikili ilişkileri açısından ayrı bir yer tutmaktadır. Ermenistan, İran ve Türkiye arasında kalan ve Azerbaycan’dan fiziken ayrı olan ve tarihte “Türk Kapısı” olarak da tasvir edilegelen Nahçıvan, Azerbaycan halkı ile doğrudan bağlantı noktamızı oluşturmaktadır.

Ülkelerimiz arasında, kardeşlik ve karşılıklı güven temelinde şekillenen siyasi, ekonomik, ticari, kültürel ve askeri işbirliği, iki ülkenin hedeflediği başarılarla birlikte ulaşmasını kolaylaştırmaktadır. Türkiye ve Azerbaycan, sahip oldukları imkân ve kabiliyetleri, bölge güvenlik ve istikrarına katkıda bulunmak amacıyla birleştirmektedir. Ülkelerimiz bu amaçla, başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası ve bölgesel kuruluşlarda yakın işbirliği içinde çalışmaktadır.

Afganistan’daki Kararlı Destek Misyonu (RSM) içindeki Türk taburu bünyesinde 120 Azerbaycanlı görev yapmaktadır. Ülkelerimiz bu şekilde, manevi yakınlık içinde olduğumuz Afganistan’ın istikrarına ve küresel güvenliğe katkı sağlamaktadırlar. Ayrıca, çok kültürlülük ve hoşgörüye dayalı toplumsal dokularımız her türlü aşırıcılıkla mücadelede tüm dünyaya örnek teşkil etmektedir. Bu ortak anlayış giderek artmakta olan yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve ayrımcılık akımlarının karşısında önem kazanmaktadır. Bu çerçevede 2016 yılının Azerbaycan’da “Çok kültürlülük Yılı” ilan edilmesi, Azerbaycan’ın Medeniyetler İttifakı 7. Küresel Forumu’na, Türkiye’nin ise ilk kez düzenlenen Dünya İnsani Zirvesi’ne 2016 yılında ev sahipliği yapmış olması önem taşımaktadır.

Yukarı Karabağ ihtilafı, bölgede kalıcı istikrar ve güvenliğe engel teşkil etmektedir. Kafkasya'da sürdürülebilir istikrar, barış ve huzurun temini için Yukarı Karabağ sorununun barışçıl yöntemlerle, Azerbaycan'ın tam egemenliği, toprak bütünlüğü ve sınırlarının dokunulmazlığı ilkeleri ile uluslararası hukuk temelinde çözümlenmesi gerekmektedir. Türkiye bu doğrultuda soruna barışçı, adil ve kalıcı bir çözüm bulunabilmesi amacı ile AGİT Minsk Grubu içinde ve diğer uluslararası platformlarda aktif çaba harcamaktadır.

Sonuç

Azerbaycan, yeraltı ve yer üstü kaynakları açısından son derece zengin, okuma yazma oranı yüksek, yönünü batıya çevirmiş gelişme çabası içerisinde olan bir ülkedir. Bağımsızlığını kazanmasından sonra ülkemizle hemen her alanda protokoller ve anlaşmalar imzalamıştır. Bugün itibariyle imzalanan anlaşmalara tam anlamıyla işlerlik kazandırıldığı söylenemez. Yeniden yapılanma çalışmaları yanında altyapı eksiklikleri, hukuki boşluklar, mahkeme kararlarının uygulanmaması, kurumsallaşamama, devlette devamlılık ilkesine uyulmama, kayıt dışı ekonominin yol açtığı haksız rekabet, serbest piyasa ekonomisi ile örtüşmeyen yasalar, alacaklarımızın ödenmemesi, bazı komşu ülkelerle yapılan serbest ticaret anlaşmaları ekonomik ve ticari ilişkilerimizin istenilen düzeye çıkmasını engellemiştir.

Azerbaycan, dost ve sadık bir müttefik ve kardeş ülke olduğu için ve de Türkiye'ye yakınlığı nedeniyle sadece ticaret yapılacak küçük bir pazar olarak görülmemeli, Kafkaslardaki büyük bir ticaret hacminin giriş kapısı olduğu unutulmamalıdır. Her iki ülke için ticari ilişkileri kuvvetlendirecek tanıtım faaliyetleri, ithalat ve ihracaatta kolaylık sağlanmalı, işadamlarına her türlü destek verilmeli, karşılıklı ilave teşvik tedbirleri getirilmelidir. Türkiye açısından özellikle 1993 yılından sonra Azerbaycan'a gönderilen kalitesiz ürünler yüzünden oluşan "Türk malı" imajından ve ön yargıdan kurtarmak için tanıtımın yanı sıra kaliteden ödün vermemek gerekmektedir.

Ayrıca Türkiye'de eğitim alıp Azerbaycan'a dönecek olan öğrencilere, seçmeli cazip dersler aracılığı ile Türkiye'nin pazar yapısı, arz-talep dengesi, ihtiyaçları konularında da eğitilim verilmeli ve bu gençlerin, ülkemizin tanıtımında, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerin daha da sıkılaşmasında rol oynamaları sağlanmalıdır.

Azerbaycan'da üretilen ürünlerin Türkiye ve Avrupa pazarlarına

açılmasına destek olmak için öncelikle Türkiye'nin ihtiyacı olan ürünlerin Azerbaycan'dan ithal edilmesine olanak sağlanmalı ve bu ürünlerin Azerbaycan'da üretiminin artırılmasına destek verilmelidir.

İşadamlarımız, Azerbaycanlı işadamlarıyla daha fazla temasa geçerek Sovyetler zamanından kalan fabrika ve firmaları satın alıp, teknolojilerini de geliştirerek Azerbaycan pazarına daha fazla girmeye çalışmalıdır. Ortak Ticaret ve iş merkezleri kurularak her iki ülkenin de ekonomik değerleri çerçevesinde somut projeler yapılmalı ve kazan kazan prensibinden hareketle işler yürütülmelidir. Azerbaycan'daki sanayinin altyapısını güçlendirmek için teknik ve yapısal anlamda her türlü teknolojik destek verilmeli ve bilgi transferi gerçekleştirilmelidir.

Diğer taraftan, son dönemde önem verilmeye başlanan sağlık hizmetleri alanındaki yatırımlara bağlı olarak hastane ekipmanları, medical ve çevre sağlığı konusunda danışmanlık ve müteahhitlik alanındaki imkânlar değerlendirilmelidir..

KAYNAKÇA

1993 Türkiye Jeoloji Kurultayı “*Azerbaycan Jeoloji Oturumu*”

İnstitute of Geology and Geophysics Azerbaijan National Academy of Science

KUTAY, N., 2012, Azerbaycan'ın Dış Ticaret Politikası ve Türkiye İle İlişkisi, İstanbul

T.C. Bakü Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020

Dışişleri Bakanlığı Azerbaycan Raporu 2019

Azerbaycan Türkiye Büyükelçiliği

KARACAN, DOĞDU Y.,BOZKIRLI, *Azerbaycan Ülke Raporu*, Serhat Kalkınma Ajansı,

İlbey Matbaa Aralık 2016 , İstanbul

UIB Azerbaycan Ülke Raporu, Aralık 2018

TÜDEV DENGE

DOSTER, Prof. Dr. Barış(2020) “Atatürk ve Antiemperyalizm”
TÜDEV Denge. 2020/10: 89-98.

ATATÜRK ve ANTIEMPERYALİZM

*Prof. Dr. Barış DOSTER

GİRİŞ

Devletler sıradan kurumlar değildir. Kendilerine özgü kuruluş biçimleri, kurulma süreçleri, kurucu felsefeleri vardır. Stratejileri, öncelikleri, hedefleri vardır. Hele de söz konusu olan Türkiye Cumhuriyeti oldu mu, bu kurucu özelliklerin sayısı artar. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti; ulusal, bölgesel ve küresel ölçekte, dünya tarihinin çok önemli bir kırılma noktasında, savaş verip, devrim yaparak kurulmuş bir devlettir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında tasfiye edilen Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanmasıyla, kabaca 40 devlet, 60 dolayında da halk, millet ortaya çıkarken, Türklerin Ulusal Kurtuluş Savaşı, çok çetin, çok zorlu ve çok kanlı olmuştur. İmparatorluğun tasfiyesi için 100 yıldan fazla mücadele edilmiştir. Dönemin büyük güçleri arasındaki çıkar çatışması, Karadeniz, İstanbul ve Türk Boğazları’nın kimin elinde kalacağı, Osmanlı Ortadoğu’sunun, petrol zengini bölgelerin nasıl paylaşılacağı sorusu ve sorunu; savaşların, müzakerelerin, ittifakların, açık – gizli antlaşmaların temel olmuştur.

Bu süreçte en büyük zararı Türkler, Müslümanlar görmüştür. En büyük acıyı onlar çekmiştir. ABD’li tarihçi Justin McCarthy, 1821 – 1922 arasında etnik kıyımına uğrayan Osmanlı Müslümanlarının, sadece çok geniş toprakları kaybetmediklerini, adeta yok edildiklerini belirtir:

“... Çoğunluğu Türk olan milyonlarca Müslüman ölmüş, milyonlarcası da şimdi Türkiye dediğimiz yere kaçmışlardı. 1821 – 1922 arasında 5 milyondan fazla Müslüman topraklarından sürülmüştü. Beş buçuk milyon Müslüman da ölmüştü; bir kısmı savaşlar sırasında katledilmiş, geriye kalanı da mülteci

*Prof. Dr. Barış Doster, Matmara Üniversitesi, baris.doster@marmara.edu.tr

olup açlık ve hastalıktan kırılmıştı. Balkanlar ile Anadolu ve Kafkasya tarihinin çoğu, o topraklardaki Müslüman mültecilerin akıbetiyle, Müslüman ölümlerin sayıları incelenmeden yeterince anlaşılamaz. Bu inceleme, özellikle milliyetçilik ve emperyalizmin tarihçesi için gereklidir. Günümüzün Balkan ve Güney Kafkasya coğrafyası, savaşlar ve isyanlar sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopartılarak kurulmuş ve hemen hemen tek tip milletlerden oluşan ulus devletlerle doludur. Bu ülkelerin aynı ırk ve dini paylaşılan nüfusa kavuşması bir zamanlar o topraklarda yaşayan Müslümanların dışarı atılmasıyla elde edilmiştir.¹

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaptığı savaşlar anımsandığında, bunların bir yandan imparatorluğu zayıflatıp, çökertirken bir yandan da milli bilinç anlamında uyanışa zemin hazırladığı görülür². Trablusgarp Harbi (1911 – 1912), Balkan Savaşları (1912 – 1913), Birinci Dünya Savaşı (1914 – 1918) bu savaşlardır. Öyle ki, Kurtuluş Savaşı da (1919 – 1923) hesaba katıldığında, Türklerin aralıksız biçimde 10 yıldan fazla savaştığı görülür. Tüm bu uzun yıllar ve zorlu savaşların gösterdiği en büyük ve en yalın gerçek, Türklerin emperyalizmle mücadelesidir. Bu mücadele, Çanakkale Muharebeleri'nden başlayarak hem Kurtuluş Savaşı'na ruhunu vermiş, hem de kurulacak olan Cumhuriyet'in temel yönelimini saptamıştır. Nitekim Milli Mücadele'nin önderi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk de, diğer niteliklerinin yanında, en fazla antiemperyalist yönüyle tanınır. Türkiye'de ve dünyada, özellikle de mazlum milletler coğrafyasında, 3. Dünya devrimcileri arasında, emperyalizme karşı mücadele denince, akla gelen ilk önce Mustafa Kemal Atatürk gelir.

1 – Kurtuluş Savaşı ve Antiemperyalizm

Kurtuluş Savaşı, dünya tarihinde ilk kez, yarı sömürge durumuna düşmüş, Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmiş, vatani işgale uğramış, toprakları parçalanmış bir halkın, mazlum bir milletin, emperyalizmi yenebileceğini gösteren savaş olması nedeniyle ilktir, özgündür ve önemlidir. Bu yönüyle Asya'dan Afrika'ya tüm ezilen halklara örnek olmuş, ilham vermiştir. Britanya İmparatorluğu gibi dönemin en güçlü emperyalist ülkesini ve onun müttefiklerini, uzantılarını, işbirlikçilerini yenmek, tarihte sık rastlanan bir

¹Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çev: Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s: 1 – 2.

²Aralıksız süren bu savaşların ağır sonuçları hakkında çok sayıda çalışma vardır. Bunlar arasında Milli Mücadele kahramanı Fahrettin Altay'ın On Yıl Savaş ve Sonrası (Eylem Yayınları, İstanbul, 2008) adlı eseri dikkat çekicidir.

durum olmadığı gibi, her liderin, her milletin de harcı değildir. Tam bağımsızlık için canını dişine takan bir halk, emperyalizmle savaşırken, devletleşirken milletleşmiş, milletleşirken de devletleşmiştir. Savaş ve devrimle hayata geçen Cumhuriyet kuruculuğunda ortaklaşırken de, siyasal bilinç sıçraması yaşamıştır.

Milletleşme, diğer adıyla uluslaşma, Milli Mücadele sırasında ve Cumhuriyet'in kuruluşunda olgunlaşmıştır. O bağlamda, Türk Milleti'nin en güzel tanımını da, nasıl, ne zaman, ne şekilde millet olduğunu da Atatürk yapmıştır: "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir". Vatan savunması ile eş zamanlı yaşanan milletleşme, Kurtuluş Savaşı ile ete kemiğe bürünmüş olan antiemperyalizm, bir kısmı, daha Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkmasından önce toplanan mahalli kongrelerle birlikte³, yerelden bölgesel, bölgeselden ulusala doğru dalga dalga yayılarak, Sivas Kongresi'nde (4 – 11 Eylül 1919) doruğa çıkmıştır. Reddi İlhak ve Müdafaa-i Hukuk ekseninde örgütlenen tüm millici ve yurtsever örgütler, Sivas Kongresi'nde tek bir çatı altında toplanmıştır: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti. Başkanlığını Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı kongrede, kimi aydınlar ABD mandasını gündeme getirse de, sonuçta şu karar kabul ve ilan edilmiştir: "Manda ve himaye kabul edilemez".

Uluslaşma süreciyle iç içe geçen Bağımsızlık Savaşı, Cumhuriyet'i ve Aydınlanma Devrimi'ni doğurmuştur. Bu süreçte egemenliğin kökü, kaynağı, tanımı, anlamı değişmiştir. Egemenlik; kişiden alınıp millete verilmiş, gökten yere indirilmiş, dini olmaktan çıkarılıp dünyevileştirilmiş, vatan ise padişahın mülkü olmaktan çıkarılıp milletin yurdu yapılmıştır. O nedenle Cumhuriyet; halkçı, kamucu, toplumcu, eşitlikçi, aydınlanmacı ve çağdaşlaşmacı olduğu kadar, antiemperyalist bir öze de sahiptir. Çünkü harcında emperyalizme ve onun işbirlikçisi olan Ortaçağ kalıntısı, feodalizm artığı kurumlara karşı verilen mücadele vardır.

O yüzden çağdaşlaşmak, uluslaşmak, muasır medeniyet düzeyini yakalayıp geçmek için çalışmak, sadece bir aydınlanma çabası, devrim atılımı, bütüncül kalkınma programı değildir. Aynı zamanda bir kez daha geri kalmamak, yenilmemek, teslim olmamak, yarı sömürge durumuna düşmemek için, emperyalizmle mücadele programıdır. Harf İnkılabı'ndan Medeni Kanun'a, saltanat ve hilafetin kaldırılmasından sanayileşme hamlesine dek atılan tüm adımlar, kalkınarak, uyarlaşarak, uluslaşarak, bilinçlenerek,

³Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları 1918 – 1920*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.

emperyalizmi ve uzantılarını tasfiye etmeye yöneliktir. Çünkü az gelişmiş, geri kalmış, sömürge – yarı sömürge durumuna düşmüş ülkelerde, emperyalizmin uydusu, uzantısı olan kurumlara, yapılara karşı verilen mücadele aynı zamanda emperyalizme karşı mücadele etmektir.

Atatürk, bu yalın gerçeğe, 6 Mart 1922’de Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı konuşmada şöyle dikkat çeker:

“Efendiler! Avrupa’nın bütün ilerlemesine, yükselmesine ve medenileşmesine karşılık Türkiye tam tersine gerilemiş ve düşüş vadisine yuvarlana durmuştur. Artık vaziyeti düzeltmek için mutlaka Avrupa’dan nasihat almak, bütün işleri Avrupa’nın emellerine göre yapmak, bütün dersleri Avrupa’dan almak gibi bir takım zihniyetler belirdi. Hâlbuki hangi istiklal vardır ki ecnebilerin nasihatleriyle, ecnebilerin planlarıyla yükselebilirsin? Tarih böyle bir hadiseyi kaydetmemiştir!”

2 – Cumhuriyet ve Antiemperyalizm

Kurtuluş Savaşı’nın silahlı evresinin bittiği dönemde, yani Türk Ordusu’nun 9 Eylül 1922’de İzmir’i kurtarmasından hemen sonra, Gazi Meclis, 1 Kasım 1922’de saltanatı kaldırmıştır. Bu adım, Cumhuriyet’in ilanına giden yolda dev bir hamledir. Cumhuriyet ilan edildiğinde nüfusu 12 milyonu geçen, yüzde 90’ı kırsalda yaşayan, okur yazar oranı en cömert istatistiklerde bile yüzde 10’u ancak bulan bir ülkedir Türkiye. Kişi başına düşen milli geliri 4 lira, kişi başına düşen kamu harcaması 50 kuruştur. 4 bin kilometre demiryolu ağı yabancıların mülkiyetindedir. Tarımda ilkel yöntemler kullanılmaktadır. Büyük şehirlerdeki birkaç imalathane dışında sanayisi yok denecek kadar azdır. 200 kadar ebe, 337 doktor vardır. Anadolu köylerinde bebek ölüm oranı yüzde 80’e yakındır.

İşte bu koşullarda, 3 Mart 1924 tarihinde Cumhuriyet tarihinin en köklü adımlarından biri atılır. Devrim Kanunu olarak bilinen üç önemli yasa kabul edilir:

1) Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile öğretim birliği hayata geçirilir. Ülkedeki tüm okulları Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlamak, akıl ve bilim yoluyla, eğitim kurumları üzerinden yurttaşlar arasında bir eşitlik yaratarak, çağdaş bir devlet kurarken, emperyalizmle mücadele etmenin de gereğidir.

2) Hilafetin ilga edilmesiyle, laikleşme, milletleşme, medenileşme yönünde büyük bir adım atılır.

3) Şeriye ve Evkaf Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye Vekâleti kaldırılır.

İlkinin yerine Diyanet İşleri Başkanlığı kurulur. İkincisi ise Bakanlar Kurulu dışına çıkarılır ve Genelkurmay Başkanlığı olarak yeniden yapılandırılır.

Bu üç kanun, Devrim Kanunları'nın ilki kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte aynı bütün içinde anılırlar. Kendi içinde üç kanundan oluşan bu ilk Devrim Kanunu ile atılan büyük adım, aynı zamanda emperyalizmle mücadeleyi de pekiştirmiştir⁴. Yasalardaki dini hükümlerin ayıklanması; tekkelerin, zaviyelerin, medreselerin kapatılması; Türk Medeni Kanunu; çok eşliliğe son verilmesi; kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması; saat takvim ve diğer ölçü birimlerinde dünya ile uyumlu ölçü birimlerinin kullanılması ve diğer kanunlar ile hızlı bir uluslaşma, uygarlaşma programı benimsenmiştir.

Atatürk'ün bu hızlı, köktenci, devrimci adımlarının temelinde, antiemperyalist mücadeleyi topyekûn, bütüncül bir savaş olarak görmesi yatar. Gazi; asıl büyük kavganın, silahlı evreden sonra, kurtuluşun ardından kuruluş ile birlikte başladığının bilincindedir. O nedenle, henüz Lozan Barış Antlaşması'nın imzasından (24 Temmuz 1923) ve Cumhuriyet'in ilanından (29 Ekim 1923) önce, İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde (17 Şubat – 4 Mart 1923), Atatürk şöyle demiştir:

“Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsunlar, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazlarsa meydana gelen zaferler devamlı olamaz, az zamandasöner. Bu itibarla en kuvvetli ve parlak zaferimizin dahi sağlayabileceği yararlı verimleri saptamak için iktisat hayatımızın, iktisadi egemenliğimizin sağlanması, pekiştirilmesi, genişletilmesi gerekir... Düşmanlara karşı en kuvvetli silahımız, iktisat hayatındaki gelişme, sağlamlık ve başarı olacaktır”. Atatürk, ekonomi devleti olarak yapılanmanın, ekonomik bağımsızlığın üzerinde dururken, yabancı şirketlerin de millileştirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Misak-ı İktisadi de, bu kongrede kabul edilmiştir.

“Yeni Türkiye Devleti, temellerini süngüyle değil, süngünün dahi dayandığı iktisatla kuracaktır” diyen Atatürk'ün sanayileşmeye verdiği önemi gösteren şu sözlerinden biri de şöyledir: “Memleketin temel sanayisinin

⁴Devrim Kanunları 8 tanedir ve anayasanın koruması altındadır. 1- Tevhidi Tedrisat Kanunu; 2- Şapka İktisası Hakkında Kanun; 3- Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun; 4- Türk Kanunu Medenisiyle kabul edilen, evlenme akdinin evlendirme memuru önünde yapılacağına dair medeni nikâh esası ile aynı kanunun 110. maddesi hükmü; 5- Beynelmilel Erkânı Kabulü Hakkında Kanun; 6- Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki hakkında kanun; 7- Efendi, Bey, Paşa gibi Lakap ve Unvanların Kaldırıldığına dair Kanun; 8- Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun.

kurulması bitmedikçe, her bakımdan yürek istirahati duymamıza imkân yoktur”.

3 – Türk Devrimi ve Antiemperyalizm

Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde yapılan Kurtuluş Savaşı’nın, kurulan Cumhuriyet’in, hayata geçirilen Türk Devrimi’nin başarısı, emperyalist güçleri endişelendirmiş, mazlum milletleri ise sevindirmiştir. Onların özgüvenlerini artırmıştır. Türkiye’nin başarısı, emperyalist ülkelerin güdümündeki Ortadoğu’daki rejimleri, Arap – İslam dünyasındaki baskıcı, otoriter liderleri, diktatörleri, hanedanları da tedirgin etmiştir. Türkiye’de kurulan Cumhuriyet’in kendi tahtını, tacını, saltanatını sarsacağını düşünen, Türklerin geri kalmış uluslara, sömürge altındaki halklara, mazlum milletlere ilham vermesinden ürken rejimler, Atatürk ve Cumhuriyet karşıtı söylemler geliştirmişlerdir. O yüzden de Atatürk doğrudan veya dolaylı, açıktan veya üstü örtülü biçimde çok fazla saldırıya uğramıştır. Çünkü genç Cumhuriyet, ortaya koyduğu bütüncül kalkınma modeliyle, sosyalizm ve kapitalizm dışında, üçüncü bir model olarak başarıya ulaşmıştır. Atatürk’ün sözleriyle, “az zamanda çok ve büyük işler yapmıştır”.

Vatan müdafaası konusunda, “Tüm maddi ve manevi varlığını yurt savunmasına vermekte gevşek ve ağır davranan uluslar, savaşı ve çarpışmayı göze almış ve başarabileceklerine inanmış sayılmazlar. Oysa bağımsızlık savaşlarının tek başarı koşulu en çok bu noktada yatar” diyen Atatürk, üçüncü dünyada Afrika’dan Latin Amerika’ya dek ezilen uluslar coğrafyasında derin izler bırakmıştır. Bu ulusların aydınlarını, devrimcilerini, yurtseverlerini, devlet adamlarını etkilemiştir. Fidel Castro’dan Habib Burgiba’ya, Cemal Abdül Nasır’dan Gandhi’ye ve Nehru’ya dek çok sayıda lider, Cezayir Bağımsızlık Savaşı’ndan Irak ve Suriye’deki BAAS hareketine dek çok sayıda siyasi akım ve örgüt, Kurtuluş Savaşı ve Atatürk’ten ilham almıştır⁵. O kadar ki, Latin Amerika’daki genç, devrimci, yurtsever, ilerici aydınlar siyasi literatürde “Jön Türk” denmesi, İttihatçılıktan Kemalizm’e uzanan zincirin etkisini gösterir.

1923’te Fransız gazeteci Maurice Pernot şöyle demiştir: “... Eğer ecnebi düşmanlığından, o kadar pahalı elde edilen bir bağımsızlığa gölge düşürebilecek her şeyden nefret etmek anlamı çıkarılırsa, evet bizim ecnebi düşmanı olduğumuz söylenebilir. Size açıkça söyledim, sonuna kadar açık sözlü olacağım. Henüz güvenimiz yerinde değildir, evvelce Türkiye’deki

⁵Bu konuda bkz: Barış Doster; *Atatürk, Türk Dünyası ve Mazlum Milletler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004.

ecnebi teşebbüslerinin, ecnebi amaçlarının içimizde uyandırdığı kaygılar bütünüyle ortadan kalkmış değildir. Eğer bazen ihtiyatlı hareket ediyorsak, aşırı derecede kuşkulu davranıyorsak bize çok pahalıya mâlolan özgürlüğümüzü kaybetmek korkumuzdandır...”

Atatürk’ün farklı dönemlerde söylediği şu sözler de, büyük devrimci önderin mazlum milletlerin emperyalizme karşı verdiği mücadelenin başarısına olan inancının kanıtıdır:

“Bütün mazlum milletler zalimleri bir gün mahv ve nabut edecektir. O zaman dünya yüzünden zalim ve mazlum kelimeleri kalkacak, insanlık kendisine yakışan bir heyeti içtimaiyeye mazhar olacaktır”.

“Bugün, günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan, bütün Şark milletlerinin de uyanışlarını öyle görüyorum. İstiklâl ve hürriyetine kavuşacak olan çok kardeş millet vardır.... Bu milletler bütün güçlülere ve bütün engellere rağmen muzaffer olacaklar ve kendilerini bekleyen geleceğe ulaşacaklardır. Sömürgecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerine milletler arasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir uyum ve işbirliği çağı hâkim olacaktır”.

“Efendiler bu saldırılar Anadolu’ya yöneltilmiş ve ayrılmış değildir. Bu saldırıların genel hedefi bütün doğudur. Anadolu her türlü saldırılara karşı bütün varlığıyla kendini savunmaktadır. Ve bundan başarıya ulaşacağından eminim. Anadolu bu savunmasıyla yalnız kendi yaşamına ait görevi ifa etmiyor, belki bütün doğuya yönelik saldırılar mutlaka kırılacaktır”.

“Türkiye’nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye azim ve mühim bir gayret sarf ediyor. Çünkü müdafaa ettiği bütün mazlum milletlerin, bütün Şark’ın davasıdır ve bunu nihayete getirinceye kadar Türkiye, kendisiyle beraber olan Şark milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir...”.

4 – Atatürkçülük ve Antiemperyalizm

Türkiye, Atatürkçülük ideolojisini, özellikle de onun tam bağımsızlıkçı ve antiemperyalist yönünü mazlum milletlere rol modeli olarak sunmak için özel bir çaba göstermemiştir. Her toplumun kendi tarihsel, siyasal, toplumsal, kültürel, iktisadi deneyiminin, dinamiğinin, birikiminin, geleneğinin farklı olması gerçeğinden hareketle, bir model veya bir rejim ihracına çalışmamak

doğrudur. Nasıl ki başka bir ülkenin rejimine öykünmek, onu taklit etmek olumlu sonuçlar vermez ise başka bir ülkeye rejim ihraç etmek, kendi modelini dayatmak da olumlu sonuç vermez. Fakat buna rağmen ezilen dünyada Atatürk ve Türkiye'ye yönelik bir ilgi ve sevgi öne çıkmıştır. Bu dikkate değer bir durumdur. Bu konuda Turgut Özakman'ın saptamaları önemlidir:

“Biz Atatürk ideolojisini ihraç etmedik. Bunun için özel bir gayret de göstermedik. Kendiliğinden oldu. Bizim Büyük Taarruzumuzu geri kalmış ülkeler, sömürgeler, köleler büyük bir heyecanla izlediler. Kazandığımızı gördükten sonra da şükür secdesine vardılar. Son dayanakları Türklerin galip gelip gelemeyeceğini görmektir. Çünkü Türkler galip gelirse onlar da kurtulabilirdi. Bu umut verildi. Hindistan'ın kurucularından Nehru anılarında diyor ki; ‘Türk Zaferi’ni duyduğumuz zaman zindandaki odalarımızı yapraklarla, çiçeklerle süsleyerek bayram ettik’. Aynı şeyi Cezayir’de, Tunus’ta, Mısır’da da görüyoruz. Dünya şaşakaldı. Dünyanın dörtte üçüne egemen emperyalizmi, yoksul Türkiye, bir avuç insan, denize döktü, hülyalarıyla birlikte. Yüzyıllık bir hazırlıktır Sevr. Bir anda yırtılıp gitti”⁶.

Tam bağımsızlık ve antiemperyalizm, Atatürkçü düşüncenin özüdür. Bir Bağımsızlık Savaşı'nın sonucunda kurulan Cumhuriyet'in temelidir, olmazsa olmazdır. Atatürk o nedenle emperyalizmin işgalinden kurtulup, emperyalizmin sanayisine, teknolojisine, finans kaynaklarına, dolayısıyla kültürüne bağımlı olmamak için, hep uyanık olmak, çok çalışmak gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü vatan toprakları silahlı işgalden kurtarılsa bile, eğer toplum ulusal bilinçten yoksun ise o devletin bağımsız olması, bağımsızlığını koruması olanaksızdır. Er geç yine, yeniden emperyalizmin pençesine düşecektir. Açık olmasa da örtülü işgale uğrayacaktır. Silahla kovduğu emperyalizm, finans gücüyle, sanayi ürünleriyle, eğitim – kültür kurumlarıyla, markalarıyla yeniden, üstelik daha sinsî ve daha kalıcı bir şekilde etkisini artıracaktır. Bu yüzden Atatürk, hem tek tek yurttaşların özgür, bağımsız, bilinçli ve sorumluluk sahibi olması gerektiğine dikkat çekmiş; yurt, ulus ve tarih bilinciyle donanmaları gerektiğini belirtmiş; hem de milletin bağımsızlığının, iradesinin, egemenliğinin mutlak olduğuna inanmıştır. O nedenle Kurtuluş Savaşı'nı “Ya istiklal, ya ölüm” diyerek başlatmıştır.

Atatürk, nasıl Türkiye dışında en çok mazlum milletlerin, 3. Dünyanın devrimcileri, devlet adamları, aydınları, halkları arasında seviliyorsa, Türkiye

⁶Turgut Özakman; “Atatürk ideolojisi ihraç etmedik”, Selda Güneysu'nun röportajı, Cumhuriyet, 16. 03. 2010.

içinde de Atatürk'ü en iyi anlayanlar ve Gazi'yi en çok savunanlar, tam bağımsızlık yanlısı, antiemperyalist, yurtsever, sözde değil, özde yerli ve milli olan sınıflardır, kesimlerdir, yurttaşlardır. Alparslan Berktaş'ın dediği gibi; "Emekle Cumhuriyet, etle tırnak gibidir. Emek; yüzde yüz ulusaldır, 'kökü dışarıda' değil, içeridedir. Yağmalanan KİT'lere, Cumhuriyet'in temel yapı taşlarına sahip çıkmaktadır. Emegi dışlayan bir Cumhuriyet ve aynı doğrultuda bir laiklik anlayışı, geniş emekçi halk kitlelerine yabancı, anlamsız, güdük ve onların desteklerinden yoksun kalmak zorundadır. 'Tepeden inme'ci' görüntüden kurtulamaz"⁷.

Sonuç

Emperyalizme kafa tutmak için, Attila İlhan'ın tanımıyla üç şeyin milli olması gerekir: Eğitim, ekonomi, savunma. Bu açıdan bakıldığında, adlarının önünde "milli" yazan iki bakanlık (Milli Eğitim ve Milli Savunma) dahil olmak üzere, Türkiye'nin gerçekten milli politikalar izleyip izlemediğinin kanıtı, gelinen durumdur. Atatürk'ten sonra, Türkiye'nin sanayileşme hamlesinin, bütüncül kalkınma iddiasının Batılılar ve onların güdümünde olan siyasetçiler tarafından nasıl zamanla rayından çıkarıldığı, 1960'lı yıllarda planlı kalkınmayla gelen dönem haricinde, Türkiye'nin önüne konan batılı reçetelere nasıl kabule zorlandığı bilinmektedir. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra ise Türkiye tamamen Batı dayatmalarına açık hale gelmiş, 24 Ocak Kararları ile teslim olmuştur. Batının dediklerini yapa yapa, ne sanayileşmesini hızlandırmış, ne de tarımda umulan sıçramayı yapmıştır. Tersine, Türkiye sanayisizleşmiştir. Bir dönemler dünya üzerinde kendi kendini besleyen 7 ülkeden biri olan Türkiye, fasulyeden mercimeğe, etten pirince, kavundan karpuz, arpadan buğdaya, toplam 126 kalem tarım ürünü ithal eden bir ülkeye dönüşmüştür. Yabancı finans kuruluşlarının ağırlığı, borsadaki yabancı yatırımcıların yoğunluğu, günlük dilde kullanılan yabancı sözcüklerin çokluğu ürkütücü boyutlardadır. Her alanda örnekler çoğaltılabilir.

Sözün özü:

Atatürk'ten uzaklaşmak, Atatürk'e şaşı bakmak, Atatürk'e yan oturmak, Atatürk'le arasına mesafe koymak, kimseyi daha devrimci, daha solcu, daha milliyetçi, daha dindar yapmamıştır. Ama Türkiye'yi dış müdahalelere daha açık, Türk toplumunu daha mutsuz, Türk ekonomisini daha kırılgan, Türk gençliğini daha umutsuz yapmıştır. O nedenle Atatürk'ü büyük bir duyarlılık, kararlılık, tutarlılık ve yüreklilikle sahiplenmek gerekir. Gazi'nin ilke ve devrimlerine sahip çıkmadan, antiemperyalist mücadele vermek olanaksızdır.

⁷ Alparslan Berktaş, "Akıl, Emek, Cumhuriyet", MK Dergisi, Sayı: 7, Yıl: Kasım – Aralık 1996, s: 29.

TÜDEV DENGE

DERMAN, Prof. Dr. Orhan(2020)
“Batı Trakya’nın Geleceğini Orada Yaşanan Halk Belirlemelidir”
TÜDEV Denge. 2020/10: 99-116.

BATI TRAKYA’NIN GELECEĞİNİ ORADA YAŞAYAN HALK BELİRLEMELİDİR

Prof. Dr. Orhan DERMAN

Yirminci yüzyılın başında Türkler tarafından kurulan ve üç ay sonra tekrar Türkler tarafından yıkılan bir cumhuriyettir Batı Trakya Türk Cumhuriyeti. İşin ilginç yanı o zaman Dedeoğlu kendine verilmesi karşılığında bu cumhuriyeti tanımaya hazırlanan Batı Trakya’da bu gün Türk yoktur. Müslüman Yunan azınlığı var diyen de Yunanistan’dır. Neresidir Batı Trakya?

Nedir Batı Trakya sorunu?

Trakya toprakları bugün üç farklı siyasal üniteye ayrılmıştır. Bunlar Türkiye Trakya’sı, Bulgaristan Trakya’sı ve Yunanistan Trakya’sıdır. Türkiye’nin Marmara Bölgesi’nin Avrupa’da kalan kısmı, Yunanistan’ın Kuzeydoğu kısmı ve Bulgaristan coğrafyasının güney kısımları, tarihte Trakya olarak adlandırılmıştır. Bulgaristan Trakya’sında yaşayan Türkler genel itibariyle Bulgaristan ya da Balkan Türkleri olarak anılırken, bugün Batı Trakya denildiğinde ise Yunanistan Trakya’sında yaşayan Türkler anlaşılmaktadır. Bu ayrıma göre Türkiye’de kalan Ergene Ovası’na Doğu Trakya, Yunanistan’da yer alan Gümülcine Ovası’na ise Batı Trakya denmektedir. Siyasal olarak da kabul gören görüşe göre, Rodop Dağları’nın güneyinde Türkiye sınırının batısında yaşayan Türk nüfusa, Batı Trakya Türkleri denmektedir. Batı Trakya bölgesi de doğuda Meriç nehri, batıda Mesta-Karasu nehri, kuzeyde Rodop dağları ve güneyde Ege Denizi ile çevrili coğrafyadır. Yüzölçümü 8.578 km²’dir. Batı Trakya bugün emperyal devletlerin Türklerin Rumeli’den

*Prof. Dr. Orhan Derman, Hacettepe Üniversitesi , Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Ergen Sağlığı Bilim Dalı

çıkarılma planında; Türkiye Rumeli’sinden koparılarak, Yunanistan ve Bulgaristan arasında bölüştürülmüştür. Hem nüfusun çoğunluğu Türk olan bu bölge Türkiye’den koparılmış, hem de Bulgaristan’ın Ege Denizi’ne çıkışı kesilirken, Yunanistan’ın da bir hançer gibi bu coğrafyaya girmesi sağlanarak üç ülke arasında sorunun kalıcılığı sağlanmaya çalışılmıştır.

Batı Trakya Osmanlı idaresinden çıktığı 1913 yılında nüfusunun %79’u Türk, %13 ü Rum, geriye kalan %8 lik kısmı ise başta Bulgarlar olmak üzere Yahudi ve Romanlardan oluşan bir demografik yapıdadır. Osmanlı idaresinden, Balkan savaşları sonunda Bulgaristan’ın kontrolüne geçmiş, I. Dünya savaşından sonra da Yunanistan bu bölgenin hakimi olmuştur.

Osmanlı devletinin Rumeli’ye ilk geçişi 1321 yılıdır. Osmanlılar Marmara’dan Doğu Trakya sahiline çıkmışlar 1.5 yıl kadar bu bölgede kalmışlar sonra geri dönmüşler bu daha ziyade bir keşif amacı taşımaktadır. Rumeli Bölgesi’ne fetih amacı ile 1350 yılında Orhan Gazi’nin büyük oğlu Süleyman Paşa tarafından çıkmışlardır. 1354 yılında Gelibolu Kalesi ve Limanı Bizans’dan alınmış, 1357 yılına gelindiğinde Meriç’e kadar ulaşılmıştır. Batı Trakya topraklarının Türk hakimiyeti altına girmeye başlamasının ilk adımı Hacı İlbey’in Epition Kalesi’nin ele geçirilmesi ile atılmıştır. Dimetoka 1361 yılında Osmanlı tarafından fetih edildiğinde Edirne’deki saray inşaatının sürdüğü dönemde Dimetoka geçici başkent olarak hizmet vermiştir. Oruç Bey tarihinde Edirne’de doğduğu bilinen II. Mehmed (Fatih Sultan Mehmet) Dimetoka’da doğduğu anlatılmaktadır. Enver Paşa tarafından sınır tadilatı adı altında Almanya’nın Osmanlı’ya baskısı ve ricası ile Bulgaristan’ın I. Dünya Savaşı’na girme hediyesi olarak verilen Dimetoka şehri Yıldırım Beyazıd Han’ın ve II. Murad’ın doğum yeridir. 1363 yılında Lala Şahin Paşa Edirne’yi fethetmiş, 1364/65 de Gazi Evrenos Bey Gümölcine’yi almıştır. Gazi Evrenos Bey’in Gümölcine’de giriştiği ilk faaliyeti de, şehrin önemine binaen ve fetih sembolü olarak bir “imaret” inşa ettirmek olmuştur. Batı Trakya’daki Türk hakimiyeti, 1363-1913 tarihleri arası olarak kabul edilmektedir. I. Murat döneminde Dimetoka’da kurulan Abdal Cüneyt Zaviyesi, I. Beyazıd döneminde faaliyet gösteren Ahi Denek Zaviyesi, Süleyman Paşa ile Trakya’nın fethinde önemli rol oynayan Seyid Ali Sultan’ın kurduğu “Kızıl Deli Tekkesi” bölgede İslam dininin tabana yayılmasında önemli rol oynamışlardır. Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyıl idari taksimatında Edirne vilayetinin şehirlerinden olan Gümölcine’ye bağlı kazalara bakıldığında; İskeçe, Sultanyeri (Merkezi Koşukavak), Ahiçelebi (Merkezi Paşmaklı), Eğridere, Darıdere ve Robçoz (Merkezi Dövlén) kazaları görülmektedir.

Batı Trakya’nın 20. yüzyılın başından itibaren yaşadığı önemli kırılma

noktaları ile bugünlere nasıl geldiğine baktığımızda; ilk akla gelen süreç Balkan Savaşları'dır. I. Balkan savaşında emrinde güçlü bir kolordu olmasına karşı Selanik şehrini 9 Kasım 1912 tarihinde Yunanlılara teslim eden Hasan Tahsin Paşa ile başlayan süreçte, Birinci Balkan savaşını noktaltan anlaşma 30 Mayıs 1913 tarihinde Londra'da Saint James Sarayı'nda imzalanmıştır. Osmanlı Devleti'nin sınırı Midye-Enez hattı olarak belirlenirken, Bulgaristan; Kavala, Dedeagach ve bütün Trakya Bölgesi'ni ele geçirmiştir. I. Balkan Savaşı'ndaki paylaşımın sebep olduğu II. Balkan Savaşı'nın sonucunda 10 Ağustos 1913'de imzalanan Bükreş Anlaşması ile Bulgarların elinde olan Kavala, Drama, Serez Yunanistan'a dahil olurken, Mesta-Karasu ile Meriç Nehirleri arasındaki bölge Bulgaristan'a bırakılmıştır. 29 Eylül 1913'te İstanbul'da imzalanan İstanbul Anlaşması ile Edirne ve onun batısında 30 km tutan yarım daire şeklindeki toprak parçası Osmanlı Devleti'ne bırakılırken, Mesta-Karasu nehrine kadarki kısmın Bulgaristan'ın olması onaylanmıştır. Bu 30 km'lik kısımda daha sonra sınır tadilatı adı altında Dimetoka şehri de dahil olmak üzere Bulgarların I. Dünya Savaşı'na girme hediyesi olarak Bulgaristan'a verilmiştir. Balkan Savaşlarının hemen akabinde, Osmanlı'nın Rumeli topraklarından çekildiği esnada 1913'te kurulup üç ay kadar ayakta kalan Batı Trakya Bağımsız Hükûmeti (Garbi Trakya Hükûmet-i Müstakilesi), ilk Türk cumhuriyeti olarak tarihe geçmiştir. İlk önce Batı Trakya Geçici Hükûmeti (Garbi Trakya Hükûmet-i Muvakkatesi) adıyla kurulan ve yalnızca üç ay kadar (52 gün) ayakta kalabilen bu cumhuriyet, Yunanistan tarafından Dedeagach kendisine teslim edilerek Batı Türk Cumhuriyetinin bağımsızlığına sıcak bakılsa da (Bulgaristan'a karşı), Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Krallığı tarafından siyasi sebeplerle tanınmamıştır. Batı Trakya'da Türkler ve Pomaklar başta olmak üzere çoğunluğu Müslüman ahali tarafından bu devlet ayrıca Kuva-yi Milliye tabirinin ilk defa Batı Trakya mücadelesinde

kullanılmasıyla da tarihe geçmiştir. Nitekim bu cumhuriyet, ileride kurulacak meşhur Teşkilat-ı Mahsusa’nın bünyesinde yer alacak Türk subaylar tarafından kurulmuştur (Süleyman Askeri, Eşref Kuşçubaşı, Yüzbaşı Reşit, Selim Sami, Yüzbaşı Fehmi gibi). Kendi posta pulu ve posta teşkilatı, ordusu, resmi gazetesi, hatta milli marşı dahi oluşturmuş Batı Trakya Cumhuriyeti, 29 Eylül 1913’te Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında yapılan İstanbul Antlaşması ile Batı Trakya’nın Bulgaristan’a terk edilmesine tepki olarak tarih sahnesine çıkmıştı. General Lazarof komutasındaki Bulgar kuvvetleri 30 Ekim 1913 tarihinde bölgeyi tamamen işgal ederek bu cumhuriyete son verdi. Böylece Türkler tarafından kurulan devlet Enver Paşa’nın Cemal Paşa’yı bölgeye göndermesi ile başlayıp, orada kendi imkanları ile devlet kuran vatanseverlerin bastırılması ile yaşanan süreç bu bölgede yaşayan Türkler üzerinde büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Rumeli’de yaşayan bütün Türklerin pür dikkat izledikleri yaklaşım her zaman anavatan olarak gördükleri Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti’nin tavrı olmuştur. Ama şu unutulmamalıdır ki bazı siyasetçiler bölgede büyük hayal kırıklıkları yaratmıştır. Tarihte bunun yansımaları da görülmüştür. Onun için tarihi bir bütün olarak incelemek gerekmektedir. Halk canını koymuş, topraklarını terk etmemiş, ama bazı siyasetçiler anavatanın parçası olan bir toprağı orada yaşayıp bütün benlikleri ile anavatana bağlı halka karşı mücadele davası göreceklere masada pazarlık unsuru yapabilmişlerdir.

Batı Trakya Türk Cumhuriyeti Bayrağı (Yeşil, siyah ve beyaz renklerden oluşmaktadır.)

Batı Trakya Türk Cumhuriyeti Milli Marşı (3 Eylül 1913 tarihinde Dedeağaç’da yazılmıştır)

107 yıl önce Garbi (Batı) Trakya Türk Cumhuriyeti’ni kuranlara sahip olamadık, onları yaşatamadık ama onlar yokluklar için bu cumhuriyeti kurmuşlardı.

Ey Batı Trakyalı asil Türk çocuğu ne mutlu sana,
Sen hayat verdin kanınla millî kurtuluş savaşına.
Yüce kahramanlığın nakşedildi cihanın her yanına,
Selam duruyor milletler senin şu millî bayrağına.

Bastığın şu yerler senin şanlı şehitlerinle dolu.
Düşmanlar taciz edemez yüce kahramanların ruhunu.

Şanlı şehitlerin sarılmış kurtuluş bayrağına,
Bu ne ulvi şereftir gömülmek ecdad toprağına.
Yurtta hürriyetin, istiklâlin rüzgârı esiyor,
Kahraman mücahitler şu pis esareti deviriyor.

Bu şanlı millî istiklâl savaşından asla dönülmez!
Karşımıza çelik ordular da çıksa, bizi ürkütemez!

Biz, millî istiklâl için Meriç’i, Karasu’yu aştık,

Bütün müstevlileri ezerek, yenerek hedefe ulaştık.
Balkanlarda şanlı bir cumhuriyet çıkırını açtık,
İlk defa hürriyet meş’alesini biz yaktık.
Bu bayrak dalgalanacak, cumhuriyet yaşayacak!
Karşımızdaki düşmanlar bizden ürküp kaçacak!

Binlerce yıl hür yaşayan bir milletin torunlarıyız,
Şu steplerin kurdu, arslanı, göklerin kartalıyız.
Mücahitlerin hamlesi her zaman fırtınalar andırır,
Savaşta heybetimizin dehşetinden düşmanlar bayılır.

Batı Trakya Cumhuriyeti yaşayacak,yaşayacak!
Terakkimizin karşısında milletler şaşırarak!

Ey şirin Batı Trakya!... İşte nihayet esaretten kurtuldun,
Ey düşmanlar!... Sanmayın savaşlardan bu millet yorgun.
Cumhuriyetin yüce bayrağı her an bu yurttan dalgalanacak,
Şu bütün Batı Trakyalılar kıyamete kadar hür yaşayacak!

Bu coşkuyla devletlerini kuranlara sahip çıkılmayınca tahmin edilen süreç yaşanmaya başlandı. Batı Trakya’da yaşayan Türkler üzerine Bulgar idarisi ile başlayan süreçteki baskılar sonucu Dimetoka, Farecik, Sofulu gibi bölgelerden çoğunlukta olmak üzere, Gümülcine ve İskeçe gibi Türk nüfusunun yaşadığı bölgelerden 200 bin kişilik bir Türk kitle Osmanlı devletine göç etmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında Bulgaristan ittifak bloğu ile Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorlukları ile beraberken, Yunanistan İtilaf devletleri tarafından 16 Ekim 1915’de Venizelos’un başkanlıktan istifasından kısa bir süre sonra Batı Trakya, Kıbrıs ve Dedeağaç’ın Yunanistan’a savaş sonrası verileceğine dair söz verilmiştir. I. Dünya Savaşı’nın sonunda bölge iki yıl Fransız General Charpy komutasında Müttefikler arası komite denetiminde kalmıştır. Ancak bu denetimin geçici olduğu, bölge hakkında son kararın ileriki süreçte şekilleneceği belirtilmiştir. Mayıs 1919’da ise Batı Trakya’nın kaderini çizecek seçimler yapılmıştır. İki kademeli yapılan seçimde bölge halkı, kendilerini temsilen 8 kişi seçmiştir. Hacı Hafız Galip, Hacı Yusuf, Tabak Halil Ağa, Ali Bey ve Osman Ağa Türklerin, Doçef Bulgarların, Zoidis Yunanlıların ve Karasu Efendi yahudilerin temsilcileri oldular. O dönemdeki demografik yapıyı yansıtan temsilde 5 Türk, 1 Yunan, 1 Bulgar ve 1 Yahudi temsilcilerden oluşan komite, 14 Mayıs 1920 tarihinde Batı Trakya’nın kaderini tayin edecek olan oylamayı gerçekleştirdi. Heyetteki Türk üyelerin fazlalığından dolayı bölgenin Türk-Fransız ortak yönetimine

bırakılacağı düşünülürken, oylama sonu sadece Bulgar, Yahudi ve bir Türk üye (Hacı Yusuf) Türk-Fransız yönetimine oy verirken, 4 Türk temsilci ile Yunan temsilci oylarını Yunan yönetimi lehinde kullanmıştır. Böylece emperyal devletlerin de istediği şekilde seçim sonucunda Batı Trakya 5'e karşı 3 oy ile Yunan yönetimine bırakılmıştır. 14 Mayıs 1920 günü İtilaf devletlerinin Yunanistan'a verilen teminat esasları çerçevesinde Yunan birlikleri Karasu nehrini geçerek Batı Trakya'yı işgal etmeye başlamışlardır. 27 Mayıs 1920 tarihinde başlayan Meriç boyu işgali, 4 Haziran 1920 tarihinde tamamlanmış, Batı Trakya'nın tamamı Yunanistan'ın eline geçmiştir. 1920 yılı itibarıyla Batı Trakya, artık Yunanistan'ın bir parçası olmuş, 1923 yılından itibaren de bölgede yaşayan Türk nüfus "azınlık" statüsüne girmiştir. 1920 yılının kasım ayında yapılan parlamento seçimlerine Rodop seçim bölgesi milletvekilleri olarak dört Türk milletvekili seçimleri kazanarak parlamentoya girmiştir.

1920 yılından sonra Batı Trakya da yaşanan önemli kırılma noktaları;

Lozan Konferansı'nda Türkiye'de kalan Rumlarla, Yunanistan'da kalan Türklerin değişimi konusunda Milletler Cemiyeti'nin mültecilerle ilgili görevlisi olan Norveçli Dr. Fridtjof Nansen raporunda, Türkiye'deki ortodokslar ile Yunanistan'daki müslümanların isteğe bağlı olarak değişimlerini ve İstanbul rumların bu değişimin dışında tutulmasını önermiştir. Türk tarafı ise bu görüşe karşı, İstanbul rumlarının mübadele edilmesini ancak Batı Trakya Türklerinin yerlerinde kalmasını savunmuştur. Türk tarafının buradaki tezi "Batı Trakya Türkleri'nin bölgede azınlık değil çoğunluk olduğu" yönündedir. 30 Ocak 1923 de Lozan'da "Türk -Yunan nüfus mübadelesine ilişkin sözleşme ve protokol" imzalanmıştır. Sözleşmeye göre Türkiye'de kalan Rumlarla Yunanistan'da kalan Türklerin 1 Mayıs 1923 tarihinden başlanarak zorunlu değişimi yapılacak, mübadele edilen kimseler Türk hükümetinin izni olmadan Türkiye'ye ve Yunan hükümetinin izni olmadan Yunanistan'a dönemeyeceklerdir. Mübadeleden yalnız, 30 Ekim 1918'den önce İstanbul belediye sınırları içinde yerleşmiş bulunan Rumlarla, 1913 Bükreş Anlaşması'nın belirlediği sınır çizgisinin doğusundaki Batı Trakya sınırları içinde yerleşmiş Türkler istisna olacaklardır. Kurulan mübadele komisyonu, Ekim 1923 den itibaren çalışmalara başlamış, ancak sözleşmenin komisyon tarafından uygulanması sırasında "etabli" yani "yerleşik" teriminin kapsamı konusunda anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalar 1 Aralık 1926 yılında iki ülkenin Atina anlaşması ile çözümlene kadar devam etmiştir. Lozan konferansında Türk heyetinin, Batı Trakya Türklerini mübadele dışında tutma istekleri Misak-ı Milli'nin 3. Maddesine atfedilir. Bu maddeye göre Batı Trakya'da bir halk oylamasının yapılması öngörülmektedir.

Yunanlılar ise bölgeyi Türklerden değil, savaşarak Bulgarlardan aldıkları yönünde itirazda bulunmuşlardır. Atina anlaşması ile kalan pürüzlerde 10 Haziran 1930 tarihinde iki ülke arasında Ankara anlaşmasının imzalanması ile sona ermiştir. Anlaşmanın 10 ve 14. Maddelerine göre “Geldikleri tarih ve doğdukları yer ne olursa olsun mübadeleden istisna edilmiş olan İstanbul’daki rumlarla, Batı Trakya’daki Türklere etablı sıfatı tanınacaktır. Mübadil müslümanların Yunanistan’da bıraktıkları menkul ve gayrimenkul malların tam mülkiyeti Yunan Hükümeti’ne, mübadil rumların Türkiye’de bıraktıkları menkul ve gayrimenkul malların tam mülkiyeti Türk hükümetine geçecektir” Türk ve Yunan Hükümetleri, taşınmaz mal sahiplerine tazminat olarak verecekleri para tutarlarını da bu anlaşma ile belirlemişlerdir. İki ülke arasındaki anlaşmazlık, Yunanistan’ın başında güçlü lider Eleftherios Venizelos varken ve onun da yaşananların Yunanistan’a zarar vereceğini düşündüğünden sona ermiştir. Balkanlardaki ve dünyadaki konjoktürün de bu yakınlaşmada etkisi olmuştur. Bulgaristan’ın revizyonist emelleri ve faşist İtalya’nın Akdeniz Bölgesi’ndeki faaliyetleri yunanlılarda endişe yaratırken, Türkiye de Sovyetler Birliği’nin etki alanından rahatsızlık duymakta idi. Kısa süren bu dönemin dışında Yunanistan’ın devamlı batılı devletler tarafından şımartılması Osmanlı ve Türkiye aleyhine yedi defa büyümesinin verdiği öz güvenle nasılsa bir tartışma çıkarırım ben bu durumdan beni kollayan emperyal devletler tarafından kazançlı çıkarım psikolojisinin sonra ermesinin ne kadar zor olduğunun bir örneğidir. 1923 yılında Lozan Anlaşması’nın imzalanması sırasında Batı Trakya’da 180 bin Türk’e karşı, 30 bin yunanlı yaşamaktadır. Bölge Yunanistan’ın eline geçtikten sonra 1928 yılında ki nüfus sayımında Bölge azınlığı “Türkçe konuşan müslümanlar, “Bulgarca konuşan müslümanlar” gibi çeşitli ayrımlar ile sınıflandırılarak Türk, Pomak, Roman ayrımı ile Türklerin nüfusunun düşük gösterilmeye çalışıldığı görülmektedir. Batı Trakya bölgesinin nüfusunun 1928’deki nüfus sayımında 303.171 olduğu 102.621’nin müslüman olduğu belirtilerek Türklerin bölge nüfusunun %33.85 ini oluşturduğu belirtilmiştir. Türk görüşüne göre bu sayı 180 bin civarındadır. 1928 nüfus sayımında Yunanistan’ın nüfusu 6.204.684 olduğundan ülkedeki Türk oranı %4 Batı Trakya’daki genel nüfusun ise %80-85’ini Türkler oluşturmaktadır.

Yunanistan’ın Batı Trakya’da en büyük zulümlerden biri de müftülerin seçimine izin verilmeden atama ile bu makama kendine yakın kişileri atayarak Türk toplumu üzerinde baskı oluşturmaya çalışmasıdır. Çünkü Batı Trakya’daki müftülük makamı toplumun en yüksek temsil birimidir onu etkisizleştirerek toplum öndersiz bırakılmaya çalışılmaktadır. Aynı gayreti Türk devrimlerinin ve Latin alfabesinin Batı Trakya Türk

toplumunun uygulama sırasında gerici düşünceleri savunanları destekleyerek de Yunanistan yapmıştır. Yüzellilikler meselesi Türk Milli Mücadelesi'nin başarıyla sonuçlanmasından sonra Yunanistan'a sığınmış olanlar da iki ülke siyasetinde önemli bir yer tutmuştur. Çünkü Yunanistan bu grubu kendi siyaseti doğrultusunda iyi komşuluk ilkesine uymayacak şekilde uyguladığı birçok olay ile yaşatmıştır. Yunanistan bir asırdır kendine ait olmayan, bir türlü de kendinin ülkesinin bir parçası olduğunu kabul edemediği bir bölgeye gayri insani uygulamaları ile insanlara potansiyel suçlu muamelesi yaparak bu bölgede yaşayanların kendi toplumuna entegre olmalarını engelleyerek ötekileştirme politikasını sürdürmektedir. Uzun yıllar Türklerin mal sahibi olmaları eften püften sebeplerle engellenmiş, malların onarımına bile izin verilmemiştir. Batı Trakya, yunan gizli istihbaratının paranoyak tarzında her Türk potansiyel suçlu olabilir yaklaşımı olan takipleri ile yaşam çekilmez hale gelmiştir. Avrupa Topluluğu'nun göstermelik uyarılarından öteye gitmeyen tutumundan cesaret alan Yunanistan, Batı Trakya Türk toplumunu topraklarından kaçırma politikasını sürdürmektedir. Dünyada insan hakları savunucularının gözleri önünde olan olaylar karşısında dünyadaki insanlık için kurulan her yapının nasıl göstermelik olabileceğinin en büyük kanıtı Batı Trakya'dır. Eğitim sorunlarının çözülmemesi, devlette iş ve eğitim için imkanların Türkler için olmaması, Batı Trakya'da yaşayan Türkler üzerinde geniş bir mutsuzluk oluşturmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa ile Venizelos'un bakış açılarına göre "Yunan-Türk dostluğunun köprüsü" olarak olabileceği düşünülen bu süreç sadece sözlerde kalmış bir hayal olmuştur.

Batı Trakya'daki Türkler niye bir asırdır bu süreçte göçe sürüklenmişleridir;

Arazinin darlığı, özellikle miras yolu ile gittikçe küçülen arazilerin aileleri besleyemez hale gelmesi 1938 yılında Yunanistan'da kabul edilen 1366 sayılı yasaya göre Yunanistan'da yüzölçümünün nerede ise yarısına yakın bir kısmında sınır ve kıyı bölgelerinde gayrimenkul alım satım işleri için bir komisyonun izni gerekmektedir. Yunan asıllı olmayanlara arazi satılması yasaklanmıştır. Sözüm ona komünizm tehlikesine karşı bu önlem alınmış ise direk muhatabı Batı Trakya ve Yunanistan'da yaşayan Türklerdir.

Azınlık eğitim-öğretimindeki aksaklıklar Yunan eğitim müfettişlerinin keyfi tutumları ile uyguladıkları cezai işlemler

Müftülüklerin-cemaat heyetlerinin durumu

Türkiye’deki devrimden sonra bölgeye yerleşen firarilerin tutumları

Yunanistan’daki Türk vakıflarının durumu

Türkiye’ye göç ederek gidenlerden ulaşan müspet haberlerin azınlık üzerinde uyandırdığı teşvik

Yunan makamlarının göçe yardımcı olmaları

Türkiye’den göç edip bu bölgeye yerleştirmiş olan rum köylüleri ile ortaya çıkan anlaşmazlıklar

Azınlık mensuplarının şikayetlerini dinleyen resmi makam ile muhatap olamamaktır.

İkinci Dünya Savaşı sürecinde İtalya’ya karşı başarılı bir direniş göstermelerine karşı Almanların Meriç Harekatı ile 6 Nisan 1941’de savaşa İtalya’nın ardından Almanya ile de girdiler ama almanlara karşı sadece 4 gün dayanabildiler. Yunan savaş tarihçileri tarafından yakın dönemin “Termofil Savaşı” olarak nitelendirilen Rupel Kalesi Muharebesi sonucunda Sturma Nehri ile Karasu Irmağı arasında yapılan Metaksas Hattı almanlar tarafından geçilerek Rupel Kalesi’nin düşmesi ile Almanlar Kuzey Yunanistan’ın dağlık coğrafyasından güneye ve dolayısı ile Batı Trakya’ya inmek için koridor oluşturmuşlardır. Böylece Yunanistan’ın 28 Ekim 1940 tarihinde Metaksas’ın İtalyan ultimatonuna “Hayır” demesi ile başlayan muharebe dönemi, 31 Mayıs 1941 tarihinde Almanların Girit’deki hakimiyetlerini tescillemelerine kadar sürdü. Batı Trakya, Bulgaristan kralı III. Boris ile Adolf Hitler arasında yapılan bir görüşme ile 1940 yılında bulgarlara vaat edilmişti. Yunanistan cephesindeki Mihver Zaferi’nden sonra bölgedeki yönetim 23 Nisan 1941’de Bulgarlara devredilmiştir. 3 Mayıs 1941’de Makedonya ve Batı Trakya’da bulgarca resmi dil olarak ilan edildi. Bulgar işgali de dört yıl sürdü. İkinci Dünya Savaşı bulgardan görmeye başladılar. Savaşın en büyük olumsuz etkileri ekonomi ve eğitim alanına olmuştur. Bulgar işgali Bulgar askerlerinin 14 Eylül 1944 tarihinde Batı Trakya’yı terk etmesi ile sona ermiştir. İkinci Dünya Savaşı’nın bitiminde yunan direnişinin en önde gelen iki grubu olan merkez sağ görüşlü EDES ile komünizm taraftarı ELAS 10 Ekim 1943 tarihinden itibaren çatışma içerisine girmişlerdir. Yunan iç savaşının ilk aşamasında bulgar askerlerinin Batı Trakya’yı tamamen terk etmesinin ardından bölgeye hakim olan Yunanistan Demokrat Ordusu’dur. Yunan iç savaşına gönüllü olarak katılan Mihri Belli çoğunluğunu Türklerden oluşan

yaklaşık bin kişilik bir mevcudu olan “Osmanlı Taburu’nun” komutasına getirilmiştir. Geçici Demokratik Hükümetin Doğu Makedonya ve Trakya temsilciliği karargahı Hacıören Köyü’dür. 23 Aralık 1947’de Geçici Yunanistan Cumhuriyet Hükümeti kurulmuştur. Komünistler, Batı Trakya Türk toplumundan “Zorunlu gönüllülük” esasına göre insan topluyorlardı. Yunanistan genelinde komünizm taraftarı bir yönetim oluşturmayı amaç edinene çete mensuplarına “Andartlar” denilmektedir. Batı Trakya da iç savaş dönemi halk arasında “Andartlık Yılları” olarak tanımlanır. Komünistler Türk köylerine “istediklerimizi sağlayın aksi takdirde burayı yakarız” diyerek baskı yaparken, hükümet güçleri ise niye komünistlere yardım ediyorsunuz diye Türk halkını devamlı cezalandırıyorlardı. 1947 yılında komünist çeteler Batı Trakya’da birçok yerleşim yerlerinde hakimiyeti ellerine geçirmişlerdi. Yunanistan’a oldukça büyük yıkım getiren iç savaşı sonunu General Papagos getirmiştir. Önce Yunanistan genelinde komünizm eğilimli kişilerin listesini çıkarmış önce, ordu içerisinde olanları temizledikten sonra askeri alanda kendisine gerçekten bağlı kadrolar oluşturarak büyük bir harekate girmiştir. 1949 Ocak ayında çeteler, kendilerine destek sağlayan ülkelerdeki radyo istasyonlarından anlaşma için zemin yoklamaya başlamışlar ve kendi şartlarını belirtmişlerdir. Yunan hükümeti ve Papagos bu gibi isteklere kulak asmamış direnişçilerin simgesi olan Grammos Dağı’nın Ağustos 27’sinde düşmesi ile zafere yaklaşmış, iki ay sonra da 16 Ekim 1949’da Komünist Parti resmen ateşkes ilan etmiştir. Bu dönem sonunda Yunanistan’dan 100 bin kişi ülkeyi terk etmek zorunda kalmış bunlar ancak Yunanistan’a 1983 yılında Papandreu’nun genel affı ile dönebilmişlerdir. Yunan iç savaşında Batı Trakya Türk azınlıktan 593 kişi hayatını kaybetmiş, 17.793 kişi de Türkiye’ye göç etmiştir. Hükümet kuvvetlerinin kaybı toplamda 37.934 kişi iken, çetelerin kaybı 70.028 kişidir. İç savaş sonunda Türkiye ile Yunanistan arasında 1930 döneminde olan yumuşama gibi bir süreç iç savaşı takip eden 1950’lerin ilk yıllarında olmuştur. 1949 da NATO’nun kurulmasından sonra aynı tehditlerle karşı karşıya olan bu iki ülke müttefik olmuştur. Yunanistan’daki cemaat yapısını düzenleyen kanun uzun yıllar uygulanmamıştır. Bu yumuşama döneminde sonunda 16 Haziran 1949 ve 29 Temmuz 1949 tarihli Kral I. Paul imzasıyla 28-29 Eylül 1949 tarihinde Gümölcine ve İskeçe’de 12’şer, Dedeoğaç ve Dimetoka’da 7’şer üyeli Cemaat İdare Heyetleri’nin kurulması emredilmiştir. Yunanistan’da işbaşına gelen hükümetlerin Batı Trakya Türklerine bakışı zaman zaman farklılıklar göstermiş 1954 yılında Başbakan Mareşal Papagos müslüman yerine Türk ifadesinin kullanılmasına onay vermiş kendisi ülkesinde yaşayan Türkleri de “Dürüst ve Çalışkan” insanlar olarak nitelendirmiştir. Cemal Bayar Lisesi’nin açılması da bu dönemdedir. 1952 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar bölgeyi ziyaret etmiş, 1953-54 akademik yılında da Celal Bayar

Lisesi eğitim için öğrenci almaya başlamıştır. Ama Batı Trakya Türkünün eğitimi her zaman yunan makamları tarafından zorlaştırılarak sorunlu hale gelmiştir. Batı Trakya Türk toplumu içinde latin alfabesini kullanma ile arap alfabesinde kalma tartışmaları sırasında Azınlık Okulu Müfettişleri’nden Minaidis “Eski yazı yoktur, eskimeyen yazı vardır. Arap alfabesi eski değil eskimeyen yazıdır” sözleri ile bu tartışma yangınına körükle gitmeyi vazife bilmiştir. Yunanistan Batı Trakya Türk azınlığı sadece kendi içinde bölünsün diye resmi eğitim dışında sadece medrese eğitim alanlara da lise denklik belgesi vermektedir. 1964 yılına kadar Türkçe-Yunanca verilen diploma örneği bu tarihten sonra sadece yunanca verilemeye başlanmıştır. Ama Altın Çağ olarak isimlendirilen 1953-54 yıllarının sonunda 1955 yılında Kıbrıs sorunu ile Yunanistan ile Türkiye arasında hatlar gerginleşince bunun faturası yine Batı Trakya Türklerine çıkmıştır.

Yunanistan İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden siyasi atmosferde komünizm tehlikesi karşısında ciddi bir iç savaş yaşamıştır. İç savaş sonunda kendi ülkesinde komünizm tehlikesini bertaraf edebilse bile kuzey komşuları demir perde bloğunda yer alması nedeni ile sürekli bir tehdit ile karşı karşıya kalmıştır. Batı Trakya’nın dağlık kuzey kesiminde bulunan ve “Balkan Kolu” olarak adlandırılan bölge İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Bulgaristan’dan sızabilecek komünist tehlikeye karşı 1953 yılında ‘Yasak Bölge’ ilan edilmiştir. Türkiye sınırından Adriyatik denizine kadar Bulgaristan sınırına 8 km mesafeden başlayan kimi yerlerde 10-25 km’lik derinliğe kadar uzanan bir kuşak tarzında alan ‘Yasak Bölge’ olarak isimlendirilmiştir. Batı Trakya’nın 8.578 km2 lik alanın 2.650km2 lik bir alanına denk gelen bölge yasak bölge ilan edilmiştir. Bu alan askeri denetim altına alınmıştır. Yunanistan sınır boylarında oturan azınlık mensupları için ancak 30 km mesafede dolaşmayı serbest bırakmıştır. Yasak bölge sınırları içinde yaşayan bir Batı Trakya Türkü, vatandaşı bulunduğu devletin sınırları içinde 30 km den daha uzak bir yere gidecekse yerel güvenlik makamlarından özel izin ve bir çeşit “iç pasaport” şeklindeki bir belgeyi almak zorunda kalmışlardır. Bu uygulama 1990’lı yıllara kadar sürmüştür. Uygulamanın kaldırıldığı yunan makamları tarafından ilan edilmiş ise de yasak bölge kavramı uzun yıllar devam etmiş sıkı uygulamalar ancak 2000’li yılların başında hafiflemeye başlamıştır. Bu durumun devamının Batı Trakya’da ova ile yaka yerleşim birimlerinin temasının uzun yıllar kesilmiş olması da Yunan Devleti’nin bir başka politika önceliği olmuştur.

Dağ köylerinde gerçekleşen bazı uygulamalar Yunan Hükümeti’nin bölgedeki politikasını göstermektedir. Örneğin Şahin Köyü’nün mezarlığı

yunan ordusu tarafından işgal edilmiş Burada yaşayan halk tarafından bu durum Atina nezdinde girişimlerde bulunarak Harbiye Bakanlığı'nın bölgedeki komutanlığı tarafından o bölgedeki askeri birliğin mezarlıktan çıkma emrinin verilmesi sağlanmış bu halk tarafından haklı bir sevinç yaratırken talim bölgesi olarak kullanılan mezarlık yakılarak asker tarafından bu bölge yaşayanlara terk edilmiştir.

Batı Trakya Bölgesi'ne, Anadolu'dan göç eden Rum nüfusunun yerleştirilemeyeceğinin uluslararası bir anlaşmada kararlaştırılmış ve Yunan Devleti'nin bu kararın altına imza atmasına rağmen bu anlaşmaya Yunan Devleti tarafından hiç uyulmamıştır. Yunanistan Ege Denizi'ndeki adalarda asker bulundurmayaacağına dair anlaşma metnine imza koysa bile hiçbir zaman anlaşma metinlerine uyulmamıştır. Karasu Nehri'nin doğu kesimi Batı Trakya olarak kabul edilse bile Yunanistan buradaki bazı Türk köylerini Kavala vilayetine bağlı diye mübadele statüsüne sokmuştur. Sonuçta burada yaşayan Türkler zorla mübadele ile Türkiye'ye gönderilmişlerdir. Yunan siyasetçileri anlaşmaya imza koyarlar ama uymazlar Avrupa ise bu gelişmeleri sadece izler, sonuçta Yunan Devleti hiçbir uygulama ile karşılaşmayınca bu tür uygulamaları alışkanlık haline getirerek bir devlet politikası geleneğine dönüştürür.

Yunanistan'ın Türk azınlığı yıldırma çabaları içinde Yunan vatandaşlık Kanunun 19. Maddesi özel bir önem taşır. 23 Eylül 1955 tarihindeki Yunan Vatandaşlık Kanuna göre yabancı tebaalı fakat ortodoks ana babadan doğan her kişi Yunanistan'a girdiği andan itibaren Yunan vatandaşlık haklarından faydalanır. Başka bir ülkede yerleşmek üzere Yunanistan'ı terk eden her kişi Yunanistan'a döndüğünde otomatikman Yunan (eski) tabiiyetini kazanır. Ancak ırkı grek olmayan kişiler bu kanunun 19. Maddesine göre bu haktan yararlanamazlar. Türkiye'ye gelen binlerce Batı Trakya Türkü, evlerine dönüşlerinde sınırda Yunan makamları tarafından "Yunan vatandaşlığından silindiniz" denilerek Yunanistan'a sokulmamıştır. Batı Trakya Türkleri ifadelerine başvurulmadan ve itiraz hakkı olmadan Yunan vatandaşlığından çıkarılmışlardır. Yalnız 21 Nisan 1967 ile Nisan 1976'ye kadarki süreçte yaklaşık 18 bin Batı Trakya Türkü hiç bir sebep gösterilmeden ve hiçbir tebligatta bulunulmadan yunan vatandaşlığını kaybetmişlerdir. Bu gelişmeler Avrupa'nın gözü önünde olmuştur. Yunanistan Avrupa Birliği'ne üye olduktan sonra 19. Madde 1991 yılında Başbakan Mitsotakis tarafından "Başka bir dönemin ürünü" olarak tasvir edilerek eleştirilmiş ama uygulamaya devam edilmiştir, 1998 yılında Avrupa topluluğunun yoğun baskısı sonucunda kaldırılmıştır. Ama Yunanistan buna karşı çıkardığı bir yasa ile kaldırma

işleminin geçmişe yönelik olmaksızın yapıldığını bunun için 1998’e kadar Yunanistan vatandaşlığından düşürülmüş olanların bundan yararlanması kapısını kapatmıştır. 2005 yılında Rodop Milletvekili Ahmet İlhan’ın meclise verdiği bir soru önergesinde 1998 yılına kadar 46.638 Batı Trakya Türkü’nün bu uygulama ile Yunan vatandaşlıklarını kaybettikleri Yunanistan İçişleri ve Kamu Bakanlığı tarafından cevaplandırılmıştır. 1985’ten başlayarak Yunan polisi tarafından yapılan başka bir uygulama da Türkiye’deki yakınlarını ziyarete giden ve çoğunlukla okuma-yazması olmayan Türklerin pasaportlarındaki “geri dönmek dahil” ibaresi karalanarak, Türkiye’deki işlerini hallederek geri dönen azınlık mensuplarının Yunanistan’a girmelerine izin verilmemiş ve bu kişiler 19. Madde geçince vatandaşlıktan ıskat edilmişlerdir.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerde 1953-54 “Altın Çağ” olarak nitelendirilen dönemde Türk-Yunan dostluğunun bu yıllardaki gelişimi üçüncü yılı görememiştir. Kıbrıs meselesi üzerine 6-7 Eylül 1955 olayları Türk-Yunan ilişkilerini ve azınlığın durumunu olumsuz etkilemiştir. 21 Nisan 1967’de Yunanistan’da yaşanan askeri cunta ile Yunanistan’da Yunan milli kimliği öne çıkarılmış, Yunanlılık benliğinin kuvvetlendirilecek uygulamalara başlanmıştır. 1960’lı yıllarda bu iki ülke ilişkilerinde temel faktör Kıbrıs olmuştur. 9-10 Eylül 1967 tarihlerinde Türk ve Yunan yetkililer arasında biri Dedeağaç biri de Keşan’da olmak üzere ikili görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler olumlu geçmiş iki ülke de temel prensip olarak Kıbrıs sorununa yapıcı yaklaşmayı ve birbirlerinin anlaşmalardan doğan haklarına riayet etmeyi kabul etmişlerdir. 1974 yılındaki Kıbrıs Barış Harekatı’na kadar iki ülke arasındaki ilişkiler hassasiyet içinde yürütülmüştür. Barış Harekatı’ndan sonra Yunanistan’daki cunta devrilmiş, Yunanistan tekrar demokrasiye dönebilmiştir. 1974 yılından sonra Yunanistan’daki Türklere karşı artan baskı sonucu Almanya başta olmak üzere birçok batılı ülkelere Batı Trakya’dan göçler gerçekleşmiş 1962 den 1974 yılına kadar sadece Almanya’ya göç eden Batı Trakya Türk nüfusu 25 bin iken bu sayı daha da hızlı bir şekilde büyümüştür. 1974 yılından sonra Batı Trakya bölgesinde Türk eserlerine karşı yönelik vandalizm artmıştır. Örneğin İskeçe’deki önemli ziyaret mekanlarından Emir Baba Türbesi içindeki eşyaları ve mezarı ile yakılmıştır. Dedeağaç ilindeki Türk eserleri yok edilerek Türk izleri silinmeye çalışılmıştır. Artan şiddet olayları karşısında Yunan Hükümeti Batı Trakya Türk okulları, camileri, mezarlıkları gibi mekanlarda geceleri bu mekanlarda nöbetçi jandarma bulundurmak zorunda kalmıştır. Batı Trakya Türk azınlığının eğitim ile ilgili iki yasa 23 Ağustos-1 Eylül 1977 tarihleri arasında Yunan Millet Meclisi’nde görüşülerek yasalaşmıştır. Bu yasalar “Batı Trakya Müslüman Azınlığının Azınlık Okulları” ve “Azınlık Okulları ve Özel Pedagoji Akademisi Öğretim

ve Denetim Görevlileri Sorunlarını Düzenlenmesine İlişkin” yasalarıdır. Bu yasalar göre azınlık okullarında iki dilde türkçe ve yunanca yapılmakta olan eğitimi Türk ve Yunan öğretmenler birlikte vereceklerdir. Yunan dili, tarih, coğrafya, çalışma çerçevesi, sosyal bilgiler ve yurttaşlık bilgisi Yunanca; Türk dili, matematik, fizik, beden eğitimi ve din dersleri türkçe olarak verilecektir. Selanik Özel Pedagoji Akademisi (SÖPA) mezunlarının azınlık okullarına öncelikli olarak atamaları sağlanmıştır. Akademiye sadece medrese mezunları kabul edilmiş ve akademiye bütün eğitim yunanca verilmiş, daha sonra bu şekilde mezun olan kişiler türkçe eğitim vermek üzere azınlık okullarına tayin edilmişlerdir. Bunu üzerine iyi eğitim alamayan birçok Batı Trakya Türk genci okumak için Türkiye’ye gelmiş azınlık okullarındaki azalan öğrenci sayısını fırsat bilen Yunan makamları da bu okulda yeterli öğrenci kalmadı diyerek azınlık okullarını kapatmaya hız vermişlerdir. Doğu Akdeniz’deki iki ülkenin karşılıklı Navtex ilanından sonra Yunan hükümeti yeterli öğrenci yok diye 8 azınlık okulunu Ağustos 2020’de okullar açılmadan kapatmıştır. 1977 yılında Batı Trakya’daki bütün isimler yunanca olmuş ve türkçe yer adlarının resmi yazışmalarda kullanılması yasaklanmıştır. Yunanistan’da Türk sözcüğü yasaktır ülkede yaşayanlar Türk olsalar bile Türk kökenliyim demeleri yasaktır. Gümölcine ve İskeçe’ye mektup gönderenlerde bile mektuba adres olarak Gümölcine ve İskeçe yazılsa Yunanistan’da böyle bir yer olmadığı gerekçesi ile mektuplar iade edilmektedir. Helsinki Sonuç Belgesi’nin 1975 yılında açıklanması ile birlikte Avrupa’da azınlık hakları oldukça büyük önem kazanmaya başlaması Batı Trakya Türk toplumunu olumlu etkilemiştir. Batı Trakya’daki azınlığı bir dinsel azınlık olarak kabul eden Yunanistan bu kitleyi kendi aralarında bölebilmek için 1977 yılından sonra azınlık öğrencilerinin Türk mü pomak mı çingene mi oldukları, camiye giden cemaatin pomak mı alevi mi olduğunun sorgulaması yapılarak kendi içinde kültürel sorunlar yaşayan azınlığın bu sorunlarına bir de milli ve dini ayrılıkları ekleme düşüncesi benimsenmiştir. Batı Trakya Türk azınlık içinde ki sözü dinlenen ve prestijli kişileri çeşitli cezalar ile sindirerek azınlığın kontrol altında tutulmasına çalışılmıştır. Batı Trakya Türk toplumunun en büyük geçim kaynağı olan tarıma vurulan en büyük darbede bu bölgede yaşayan Türklerin topraklarını kamulaştırma adı altında çok düşük ücretlerle geri alma politikasıdır. İç savaşın ardından gündeme gelen ve uygulama safhasına da konulan Toprak Birleştirme (Anadasmus) politikası hız kazanmıştır. Bir kişiye ait birkaç ayrı parça halinde değişik yerlerde bulunan araziler birleştirilerek bir yerde toplu olarak toprak verilmesi de Yunan makamları tarafından Batı Trakya Türk toplumunun aleyhine işletilen bir kanun olmuştur. 1981 yılında Yunanistan Avrupa Birliği’ne üye olduktan sonra Batı Trakya Türk toplumunda ekonomik olmasa da siyasi ve kültürel haklar konusunda iyileşmeler

görülmüştür. Ama Yunanistan’ın Batı Trakya Türküne karşı olumsuz ve düşmanca tavrı hiç değişmeden devam etmiştir. 1990’larda Yunanistan’da Batı Trakya Türklerine yapılan baskıların artması üzerine 3 Şubat 1990 tarihinde Türkiye Gümölcine Başkonsolosu Kemal Gür dönemin valisine içinde “soydaşlarımız” geçen bir yazı vermesi üzerine Gümölcine’de yaşanan olayları tahrik gerekçesi ile istenmeyen adam (persona non grata) ilan edilmiştir. Nisan 1990 seçimlerinde Dr. Sadık Ahmet bölgesinde Türk oyların %90’ını alarak bağımsız milletvekili olunca Kasım 1990’da seçim sistemi değiştirilip ilk defa Ekim 1993 seçimlerinde uygulanan ülke çapında %3 lük bir seçim barajı konulmuştur. 1993’deki Yunanistan nüfusu ile oranlandığında yaklaşık 200 bin oy anlamına gelen bu orana nüfusları her türlü baskı ile 100-120 bin aralığında kalan 50 bin kadar oy kullanabilen Batı Trakya Türkleri için başka bir engel yaratılmıştır. Yaşanan bütün bu gelişmelere karşı 1993 seçimlerine Gümölcine den bağımsız katılan Dr. Sadık Ahmet 30 bin oy alarak seçilemezken, 10 bin oy alan diğer parti adayları milletvekili seçilerek meclise gitmişlerdir. Siyasi engellemelerin diğer tipik bir örneği de Kasım 1994 de yapılan yerel seçimlerde yaşandı. İlk defa bu seçimde valiler halk tarafından seçildi ve gene ilk defa bu seçimde Türk toplumun vali seçme potansiyeli olan oylarını tesirsiz hale getirmek için civar illerle idari birleştirmeye gidildi. Batı Trakya Türk azınlığa karşı baskı politikalarını arttırarak uygulayan Yunanistan’ın eleştirilme başlanması ve Dr. Sadık Ahmet 24 Temmuz 1995’te çok şüpheli bir trafik kazası ile ölmesiyle gelişen sürecin erişti nokta gözler önündedir. Batı Trakya’da Türk iseniz Yunan hükümetinin hedefisiniz. Dr. Sadık Ahmet’in Batı Trakya Türklerinin sorunlarını uluslararası gündeme taşıması ve oluşan baskı sonucu Yunanistan 1995 yılından itibaren azınlığa karşı yürüttüğü politikaları göstermelikte olsa değiştirmek zorunda kalmıştır. Yunanistan’ın nüfus artışı düşük bir hızda seyretmektedir. 1940 yılında 7.344.860 olan nüfus 2001 de 10.964.020’a ancak ulaşabilmiştir. Batı Trakya’daki (Rodop vilayeti, İskeçe vilayeti ve Evros Vilayeti) nüfus 1940 da 359.923 iken 2001 de 362.038 olmuştur. Batı Trakya Türk azınlığının Yunanistan genelinde oldukça yüksek bir nüfus artış hızı vardır bu oran %3 civarındadır. Bu nüfus artış hızı ile 1923 yılından itibaren geçen süre içinde Batı Trakya Türk nüfusunun 500 bin civarında olması gerekmektedir. Ama Batı Trakya Türk nüfusu bu döneme kadar hep 100-120 bin civarında seyretmiştir. Yunanistan azınlık politikalarında geliştirmelere gidiyorum diyebilmek için bu dönemde adımlarda atmaya başlamıştır. 1995 yılında Yüksek öğrenim kanununda değişikliğe giderek üniversite sınavlarında azınlık mensubu öğrencilere %0.5 oranında kontenjan ayırmaya başlamıştır. 1999 Gölcük depremi o dönem ki Türk Dış İşleri Bakanı İsmail Cem ve Yunanistan Dış İşleri Bakanı Yorgo Papandreu arasındaki son derece sıcak diyaloga rağmen Yunan dış politikasında Batı Trakya Türk toplumuna yaklaşım çok kısıtlı

şekilde olumlu şekilde yansımıştır. Recep Tayip Erdoğan'ın 2004 yılında Batı Trakya ziyaretinde "Batı Trakya Türklerine asimilasyona uğramadan Yunanistan'a entegre olmaları" ifadesini kullanması, Dr. Sadık Ahmet'in mezarını ve Gümölcine Türk Gençler Birliğini ziyaret etmemesi, üç kez azınlığa hitap ederken sadece bir kez Türk sözcüğünü kullanması ile bile Türk-Yunan politikalarında olumlu atmosfer oluşmamıştır. 2007 yılında Batı Trakya Türk azınlığını ilgilendiren önemli bir gelişme de 240 İmam Yasasıdır. Bu kanuna göre Milli Eğitim ve Din İşleri Bakanlığı tarafından atanmış 5 kişilik bir heyet tarafından Gümölcine Müftülüğü'ne 100, İskeçe Müftülüğü'ne bağlı 100 ve Dimetoka Müftülüğü'ne bağlı 40 imam seçilecektir. İstihdam edilen imamların 40'ı üniversite 200'ü de orta öğrenim mezunlarından oluşacaktır. Bu imamların sözleşme süreleri ise 9 ay olacaktır. Bu yasa ilk yayınlandığında Türk azınlığın tepkisi ile karşılanınca yürürlüğe girmemiş ancak Yunan Hükümeti'nin çoğu kez uyguladığı yöntem olan zaman içerisinde yapılan düzenleme ile 2013 yılından itibaren yasa uygulamaya başlanmıştır.

Lozan görüşmelerinde bölge toprağının %84 ü Batı Trakya Türk Toplumunun elinde iken bu oran %20'e düşmüştür. Yunanistan'ın bu propaganda ve baskıları tarih içinde artması ile doğru orantılı olarak Batı Trakya Türk azınlık arasında "Türklük" bilinci çerçevesinde kenetlenme çok artmıştır. Yunanistan'ın Avrupa Topluluğu üyeliği ile değişen durum, Batı Trakya Türkleri için "daha az kötü"dür. 1985 yılından itibaren azınlık içinden çıkan kişilerin ve özellikle Dr. Sadık Ahmet'in liderliği ile başlattıkları mücadele daha organize ve azınlık anlayışının oluşma bilincine ermiştir. Batı Trakya Türk toplumu Yunanistan vatandaşı olarak Yunanistan Devleti'nin anayasasındaki eşitlik ilkesinden tam anlamı ile yararlanamamaktadırlar. Onlar 1923 yılından beri kendi topraklarında azınlık statüsünde potansiyel casus ve suçlu olarak her zaman dışlanarak yaşam sürmektedirler. Bu durum Türk-Yunan dış politikasına da son derece olumsuz etkilemektedir. Ne değişen Dünya ne de Türkiye Yunanistan'ın kendi topraklarında insanlık dışı uygulamaları ile sanki bir işgal bölgesinde yaşayanlara davranış örneği gibi bu sürecin sürmesine ses çıkarmadan seyredecektir. Başta insanlık, bu insanlık dışı uygulamalara isyan eder. Artık mızrak çuvala sığmamakta, yıllarca yalan ve kandırmaca ile izlenen Yunan dış politikasında Batı Türk toplumu için Yunanistan'a söylenecek en güzel cevap "Artık Tuz Koktu". Yolun sonuna gelindi. Batı Trakya Türk toplumuna, insanlığın gerektiği şekilde davran mesajıdır. Bu sorun senin iç sorunun da değildir. Sorunu nasıl yarattınsa, sorunu da çöz uygulamasıdır. Yoksa dünya ve Türkiye bu sorunu senin çözmene yardımcı olacak demek dışında söyleyecek bir şey kalmamıştır. Bıçak kemiğe dayanmıştır.

KAYNAKÇA

Hoddinott, R.F., İ.Thrakes (Metafrasi: Eleni Asteriu), *Ekdosis Odiseas*, Athina, 2001. s19.

ÖZEY, Ramazan. *Türk Yurdu Balkanların Coğrafyası*. Yeni Türkiye, cilt 8, sayı 43. Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayı 1. Ocak-Şubat 2002, s229.

Oran Baskın Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik (Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerinde Karşılaştırmalı bir inceleme) AÜSBF Dergisi Cilt48, Sayı1-4, Ocak-Aralık 1993, s111.

ÖKSÜZ, Hikmet. *Batı Trakya Türkleri (1913-2006)*. Batı Trakya Türkleri, Karım Yayınları, Çorum, 2006,s2.

AKDENİZ,Melih. *Batı Trakya’da Türk Varlığı (1930-1981)*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018.

UYSAL, Mehmet. *1930-1938 Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2007, s.9.

TÜREL, Yılmaz. *Batı Trakya Türkleri (1878-1990)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991, s.68.

MERÇİL, Erdoğan. *Batı Trakya Türkleri*. Kemalizm. Cilt:4, Sayı:48, Temmuz1966.

GÜREL, Şükrü S. *Tarihsel boyutuyla Türk-Yunan İlişkileri*. 2. Baskı TTK Basımevi, Ankara, 1995, s.130.

ÇAVUŞOĞLU, Halim. *Yunan Vatandaş(sız)lık Kanunları*. Naturel Yayınları. Ankara, 2007, s.1.

Yunana Kültür Emperyalizmi ve Türk-İslam Eserleri. Batı Trakyalılar Derneği Yayınları, Ankara, 1986, s.27.

CEM, İsmail. *Türkiye Avrupa Avrasya*. Cilt:1 İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, ss.140-141.

TÜDEV DENGE

YILMAZ, Prof. Dr. Sait (2020)“AB Ütopyası”
TÜDEV Denge. 2020/10: 117-135.

AB ÜTOPYASI

Prof. Dr. Sait Yılmaz*

Giriş

Batılı güçler gelene kadar “Asya” diye bir sözcük yoktu. Bu devasa kıtada yaklaşık 50 kadar devletin bir araya gelmesini ve bütünlük sağlayacak koşullar hiçbir zaman oluşmamıştır. Avrupa’da Şarlman döneminden yani 8. yüzyıldan beri devam eden birlik olma gayretleri daha çok din temelli esaslara dayansa da temelinde Avrupa ülkeleri kültür olarak birbirine yakındı. Doğu ise hiçbir zaman Batı ile paralellik sergilememiştir. Ortak bir dini, hatta Batıdaki gibi kollara ayrılmış bir ortak dini bile olmamıştır. Budizm, hinduizm, islam ve hristiyanlık Asya’nın farklı bölgelerinde güçlüdür. Etnik, dilsel, dini, toplumsal ve kültürel farklılıklar tarihsel gelişmeler içinde acı verici bir biçimde derinleşmiştir. Bu çalışmada, son yıllarda sık sık gündeme gelen Rusya merkezli Avrasya Birliği projesinin ne kadar gerçekçi olduğu ve geleceğini sorgulayacağız.

Avrasya Jeopolitiği

Asya’nın geçmişinde dünya düzeni rakip devletler arasında bir dengeyi değil bir ‘hiyerarşi’yi yansıtır¹. Çin, fetih değil, dönüştürme (Osmoz) yoluyla genişlemiştir. Japonya hariç Asya halkları Çin haraç sistemi ve protokolünü kabul etmiş, pazarlarına erişebilmek için, ticaretlerini “haraç” olarak etiketlendirmişlerdi. Uluslararası düzeni babanın Çin olduğu ailevi bir hiyerarşi olarak gören Konfüçyüsçü kavrama saygı göstermişlerdi. Avrupa’nın tersine Asya’da hemen her devlet kendi dinamizmi ile hareket eder. “Yükselişte”

* Esenyurt Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Öğretim Üyesi,
saiyilmaz@esenyurt.edu.tr

¹Kissinger, Henry, (2012), World Order, Penguin Books, (2009), 19.

olduğuna inanır ama hak ettiği rolü dünyanın henüz teyit etmediği kanaati ile hareket eder.

Jeopolitik konumu itibarı ile Avrasya tarihsel olarak çağdaş dünya politikalarına ekonomik ve sosyal gelişmelere uzak kalmış, modern dünya anlayışı bu kıtanın sosyal hayatına geç ulaşmıştır. Son iki yüzyılda Japonya hariç Asya, sömürgeci uluslararası düzenin kurbanı oldu. Çin, yabancıları kendi din ve kültürüne çekerek tehdit etti. Japonya'nın dünya düzeni görüşü, Çin'e benzer şekilde kendi imparatorunu Göklerin Oğlu ve insanla ilahi güç arasında bir aracı olarak tasavvur ediyordu. Hindistan, yabancıları hırslarına karşı üstün bir metanet göstererek işgalleri aştı. Modern Asya;

- Çin, Hindistan ve Rusya gibi kıtasal boyutta üç ülkeyi,
- Japonya, Güney Kore ve Singapur gibi, ekonomileri ve yaşam standartları Avrupa'ya rakip olacak ileri ülkeleri,
- Filipinler ve Endonezya gibi önemli deniz yolları üzerinde iki büyük takım adayı,
- Taylan, Vietnam ve Myanmar'da nüfusları Fransa ve İtalya'ya yakın üç kadim ulusu,
- Stalinci bir aile monarşisi olan Kuzey Kore'yi kapsar.

Asya'nın devasa büyüklüğü ve çeşitliliğine rağmen, kıta ulusları, baş döndürücü çok taraflı gruplaşmalar ve çift taraflı mekanizmalar oluşturmuşlardır.

Rusya eski Sovyet topraklarında halen olduğu gibi yeni bir kontrol sistemi kurmak istiyor. Bu beklenti zaten ABD ile olan gerginliklerin temeli idi ve tarih boyunca da Rusya hep böyle yapmıştı. Bölge coğrafyası Ruslara bu şansı vermektedir. Avrasya'nın merkezinde olan Rusya böylece kendine stratejik derinlik sağlamakta, stratejisini çevresindeki düşmanlarına rağmen güvenle uygulamaktadır.

Her ne kadar Avrasya denilince Asya kıtası ile Avrupa'nın doğusunu içine alan bir coğrafya öngörülse de Rusya'nın özel amaçları bakımından Eski Sovyet Coğrafyası şu sektörlerden meydana gelmektedir (Harita 1); Baltık Devletleri, Doğu Avrupa, Kafkasya, Rusya ve Orta Asya. Bu makalede, Eski Sovyet coğrafyası üzerinden Avrasya Birliği'ni odaklanırken, Avrasya'nın

Harita1: Eski Sovyet Coğrafyası

diğer bölgeleri ile bağlantılarını da sorgulayacağız.

Orta Asya’da birbiri ile bağlantılı dağ serileri, çöller ve su kaynakları Ruslara doğal bir savunma imkânı vermektedir. Kuzeybatı Moğolistan sınırından güneybatıya Kırgızistan ve Tacikistan’a kadar Himayalar’ın kuzey bölümü ve Tien Şan Dağları, İran’a karşı Hazar Denizi, Türkiye karşısında Kafkas Dağları her iki tarafa da geçişte zorluk çıkarır. Kafkasya’dan sonra Karadeniz yumuşak karnını örter. İki istisna Sibirya ve Ukrayna’dır. Karpatlar, Ukrayna’dan Romanya’ya bir doğal savunma imkânı sağlamaktadır. Burada Moldova veya Baserabya, Rusların çok önem verdiği coğrafi bir açıklığı oluşturuyor. Karpatlar’dan Baltık’a kadar olan 450 km.lik boşluk, doğu ile batı arasında tarihi olarak en çok askeri sefer yapılan güzergâhı temsil ediyor. Eski Sovyet coğrafyasındaki temel yapısal sorunları şu şekilde sıralayabiliriz;

- Belirsizlik ve istikrarsızlık,
- Doğu ve Batı arasında kesin bir bölünme,
- Bölge ülkelerinin Batıya entegre olma arayışı ve devam eden süreçler,
- Rusya’nın ihtirasları,
- Rusya Federasyonu sınırları dışında yaşayan Rus etnik nüfus,
- Batılı yapıların bölgeye nüfuz etme zorluğu,
- Devletlerin kontrol edemediği gri bölgeler.

Rus demografisi azalış trendindedir ve göçler demografiyi sürekli değiştirmektedir. Rusya dışında özellikle Ukrayna, Estonya, Kazakistan ve diğer Orta Asya ülkelerinde yaşayan 25 milyon etnik Rus diğer bir önemli demografi sorunudur. İşsizlik, yoğun suç ve yolsuzluk ortamı iç istikrarı etkilemektedir. Ekonomik açıdan, Rusya'nın artan pazar arayışları ve korumacı politikaları, enerjiyi silah olarak kullanmasına karşın diğer ülkeler Rusya'ya enerji ve malzeme tedariki bakımından bağımlıdır. Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin alternatif arayışları yanında reform ihtiyaçları da uzun zamandır beklemektedir.

Avrasya güvenliği..

Tarih boyunca Avrasya coğrafyası Doğu Asya ile Güney Asya arasında keskin

Tablo 1: Avrasya Güvenlik Bölgeleri

Güvenlik Bölgesi	Yapı / Kutup	Üyeler
Orta Asya	Tek Kutuplu (Rusya)	Afganistan, Ermenistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna, Özbekistan
Güney Asya	Tek Kutuplu (Hindistan)	Afganistan, Bangladeş, Hindistan, Butan, Maldivler, Nepal, Pakistan, Sri Lanka
Kuzey Doğu Asya	İki Kutuplu (Çin, Japonya)	Çin, Japonya, Moğolistan, Kuzey Kore, Güney Kore, Tayvan
Güney Doğu Asya	Tek Kutuplu (Çin)	Avustralya, Brunei, Burma, Kamboçya, Çin, Doğu Timor, Endonezya, Laos, Malezya, Yeni Zelanda, Papua Yeni Gine, Filipinler, Singapur, Tayland, Vietnam

Kaynak: Robert Stewart-Ingersoll and Derrick Frazier, *Regional Powers and Security Orders, A Theoretical Framework*, Routledge, (London, 2012), 45.

bir ayırım yaratmıştır. Günümüzde ise biri Güney Asya'da diğeri Doğu Asya'da iki güç dengesi ortaya çıkıyor. Ancak, dengeleyici özelliğini zayıf tarafa kaydırarak denge kurabilen bir ülkeye ikisinde de rastlanmıyor.

Doğu Asya'da çok ciddi devletlerarası güvenlik sorunları var ve en büyük tehlike yükselen Çin'in komşularına yönelik pek dostane olmayan ihtirasları. Japonya'nın da son yıllarda milliyetçi politikalar ile diğer önemli bir askeri güç olma gayreti gözleniyor.

Kuzeydoğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri farklı şekilde güç dengelemesi ve güvenlik alanında işbirliği arayışı içindeler. Japonya, güç dengesine önem verirken; ASEAN ülkelerinin önceliği güvenlik alanında işbirliği. Doğu Asya'da da güvenlik alanında işbirliği öne çıkıyor yani ikili mekanizmalar önem kazanıyor².

Asya-Pasifik bölgesindeki uzun güvenlik sorunları listesini önceki makalelerimizde sıralamış ve Üçüncü Dünya Savaşı'nın Güney Çin Denizi etrafında zincirleme çatışmalarla başlayacağını değerlendirmiştik. Asya kıtası içinde pek çok ciddi çatışma potansiyeli var;

- Rusya'nın iç istikrarsızlığı,
- Devletler arası sorunlu sınırlar,
- Pek çok ülkedeki azınlıklar (Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan gibi),
- Orta Asya ülkelerinde iç ve dış senaryolara açık ekonomik ve sosyal problemler,
- Azerbaycan-Ermenistan arasında Dağlık Karabağ sorunu,
- Romanya-Moldova arasında Transdinyester sorunu,
- İran nüfusunun yarısını oluşturan başta Azeriler olmak üzere Türk nüfus,
- Hazar Denizi'nin paylaşımı,
- Abhazya ve Osetya,
- Rusya-Çeçenistan,
- Çin-Doğu Türkistan,
- Afganistan,
- Başta Özbekistan olmak üzere İslamcı radikal akımlar.

Çin, uzun zamandır Rusya'nın güneyinden Hazar'a yavaş yavaş insan göçü ile sokuluyor. Bölgede Rus-ABD-Çin rekabeti yeni bir safhaya giriyor. Çin'in 1962 yılında Hindistan'ın doğusunda önemli bir bölgeyi işgal etmesi ile başlayan düşmanlık geçtiğimiz günlerde tekrar yeni bir savaş riski ortaya çıkardı. Hindistan, Keşmir bölgesi nedeni ile Pakistan ile de sürekli savaş tehlikesi içindedir. Çin'e karşı ABD, Hindistan'ı kendine stratejik ortak seçmiş olsa da Rusya, uzun zamandır bu ülkeye daha yakındır.

²Shaun Breslin, Stuart Croft, Comparative Regional Security Governance, in Hiro Katsumata, East Asian Regional Security Governance, Routledge, (2012).

Kuzeydoğu Asya’da gücü eriyen Rusya..

Günümüzün Orta Asyası Rusya’nın rolü ortaya konmadan anlaşılamaz. 1992 yılındaki Federasyon Anlaşması’na göre Rusya, çeşitli derecelerde otonomi sahibi 89 bölgeden meydana gelmektedir. Eski sömürge gücü olarak Ruslar, bölgenin diline, kültürüne sızmış ve siyasi bir model oluşturmuştur. Bu modelde ülkeler, Ruslar gibi ekonomilerini enerji kaynaklarına dayandırmakta, zorunlu stratejik ve askeri ortaklık ile işler yürütmektedir. Rus etki sahası, ülke inşası dinamikleri ve bölgeselleşme girişimleri ile şekillenmektedir.

Rus etkisi 18. Yüzyılda Kazakistan coğrafyasının kuzeyinden başlayan işgalle başladı ve zamanla sözde aynı uygarlık olma söylemine ile asimilasyona yöneldi. Sovyetler Birliği dağıldığında Orta Asya ülkelerinin seçeneği Rusların vekili olmak yerine onlardan kalan kültür mirası içinde yaşamaktı. Bu yüzden hala dünyaya Rusya gözünden bakıyorlar. Eski vekil ülke konumunun yerini merkez-çevre ilişkisi aldı³. Rusya hala etraflarında ve içlerinde kendi istikrarını ve normalini dayatan ülke olma konumunu sürdürüyor.

Rusya’nın hevesleri ülkenin işgal etmesi gerekli olduğu düşünülen “doğal alan” kavramına odaklanmıştır. Daha da özetle Rusya bu toprakların doğal olarak kendisine ait olması gerektiğine karar vermiştir. Tıpkı ABD’nin Batı yarımkürede hâkimiyet kurması gibi Ruslarında kendine yakın Doğu Avrupa, Ukrayna, Baltık ve Kafkasya gibi etki sahası “doğal” bir alan haline gelmektedir⁴. Böylece güç ve çıkar mücadelelerinin temeline etki sahası rekabeti oturmaktadır.

Çok geniş bir coğrafyaya sahip olmasına rağmen, Rusya’nın Avrasya’daki rolü çeşitli komşu coğrafi sektörlerde bölgesel olmaktan öteye gidemiyor. Üstelik pek dostça olmayan topografya Rusya’nın batısı ile doğusunu keskin bir şekilde bölüyor. Ruslar, yüzyıldır ülkenin batısı ve doğusu arasında demiryolları kurmak, doğudaki soğuk ve kurak araziyi canlandırmak için ümitsizce çaba harcadılar⁵. Bu nedenle, Uzak Doğu’daki Rus ekonomisi Uralların doğusundaki ekonomiden bile çok daha fakirdir. Bu boşluğu son 20 yıldır Çinliler gittikçe artan bir şekilde doldurmaya başladılar.

³ Shaun Breslin, Stuart Croft, Comparative Regional Security Governance, in Hiro Katsumata, East Asian Regional Security Governance, Routledge, (2012).

⁴ Laurelle, Marlène, (2010), Russia and Central Asia, Edit. Emilian Kavalski, The New Central Asia, The Regional Impact of International Actors, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., (2010).

Çin, Kuzeydoğu Asya’da Rusya’ya göre daha fazla nüfus, endüstri ve tarımı ile önemli bir jeopolitik avantaja sahip. Rusya ise sınırlı kaynaklarını daha çok batıya yani Doğu Avrupa’ya yakın bölgelere ayırmak istiyor. Çünkü buradaki ABD etkisini daha büyük bir tehdit olarak algılıyor. Bununlar beraber, batıda ABD doğuda ise Çin arasında hassas bir denge içinde hesaplarını yapmak zorunda.

Rusya, Suudi Arabistan’dan sonra dünyanın en büyük kanıtlanmış doğal gaz rezervlerine sahip. Avrupa’nın petrol ve doğal gaz ihtiyacının üçte birini karşılıyor ve Doğu Asya pazarına da enerji ihracatına başlıyor. Enerji sektörü Rusya için sadece bir ticari vasıta olmaktan öte ülke iç istikrarının en önemli dayanağı çünkü ekonomi büyük ölçüde enerji (%80 petrol, %20 doğal gaz) ihracatına dayalı. Bu yüzden, enerji güvenliği Rusların en öncelikli gündem maddesi⁶. Rusya’nın en önemli korkusu enerji fiyatlarının düşmesidir. Ancak önceki makalelerimizde de bahsettiğimiz gibi ufukta iki büyük sıkıntı var; Avrupa’nın enerji ihtiyacının azalması ve mevcut rezervler tükenirken yeni açılacak kuyuların uzak ve daha pahalıya petrol çıkaracak olması.

Orta Asya ülkelerinin çaresizliği..

“Orta Asya” isminin 1928 yılında Sovyetler tarafından “Türkistan” ismini değiştirmek için uydurulduğunu bir kez daha hatırlatalım. Türkistan sadece Rus değil, Çin tehlikesi de altındadır. Günümüzde Kırgızistan’ın en büyük endişesi 1.500 km. sınırı olan doğu komşusu Çin tarafından işgal edilme tehlikesidir. Bu yüzden bütün uluslararası teşkilatlara üye olmakta, değişik ülkelerle işbirliğini geliştirmektedirler⁷. Özbekistan, silah kaçakçılığı, organize suçlar ve terörizm gibi ciddi güvenlik sorunlarının yaşandığı bir ülke haline getirilmeye çalışılmaktadır. Fergana Vadisi, Özbekistan’ın komşu devletlerle yaşadığı sıkıntıların temelini oluşturmaktadır. Özbekistan komşuları ile şu sorunları yaşamaktadır: Türkmenistan’ın Amu-Derya kıyısında bulunan Buhara şehri üzerinde hak iddia etmesi; Kazakistan’ın Özbekistan’a karşı Karakalpakistan üzerinde

⁵Ross, Robert S., (2009), Chinese Security Policy Structure, Power and Politics, Routledge, 15.Regional Security Governance, Routledge, (2012).

⁶Goodrich, Lauren and Lanthemann, Marc, The Past, Present and Future of Russian Energy Strategy, Stratfor, (February 12, 2013).

⁷Halime Büyükgözel, Rusya’nın Türk Cumhuriyetleri Politikası, Kripto Yayınları, (Ankara, 2014), s.122.

hak iddia etmesi; Stalin'in Türkistan'ı paylaştıırken Özbekistan'a verilen Semerkant ve Buhara üzerinde Tacikistan'ın hak iddia etmesi⁸. En yakın krizler Kazakistan ve Özbekistan'da bekleniyor.

Orta Asya ise Avrasya güvenliğinde seçenekler bakımından bir prizma oluşturuyor. Ülkelerin seçenekleri iki gruba ayrılıyor⁹;

- (1) AB, NATO, AGİT ve BM gibi uluslararası örgütler,
- (2) Tek tek ülkeler; Rusya, ABD, Çin, Hindistan, İran, Japonya ya da Türkiye'den biri müttefik olarak seçiliyor.

Bunun iki nedeni var; Sovyetler Birliği'nin bıraktığı güç boşluğu ve Orta Asya devlet yönetimlerinin acemiliği. Bu durumu, olgunlaşmamış bir anarşi dönemi olarak da adlandırabiliriz. Güç boşluğunun da iki ana nedeni var; Rusların gücünün sınırlı olması ve Orta Asya'da bölgeselleşmenin başarısızlığı. Rus demografisi ve coğrafyasının karmaşıklığı Orta Asya'ya angaje olmasını geri plana itiyor. Ruslar; Baltık, Ukrayna ve Kafkasya gibi bölgelere daha çok önem vermek zorundadır.

Orta Asya'nın geleceği belirsiz ancak dış dünyadan izole coğrafyaları Ruslar kadar Çinlilere de etki sağlamada avantaj sağlıyor. Bununlar beraber, Orta Asya ülkeleri ne kadar bağımlı olmaya devam etseler de artık Rusların kolonisi değil. Ruslar, stratejik ortaklık kılıfı altında Orta Asya ülkelerinin enerji ve mineral kaynaklarına nüfuz etmek istiyor. Koltuklarını koruma endişe içinde olan Orta Asya ülkelerinin liderleri arasındaki gerilimler ise bir araya gelmelerini engelliyor.

⁸Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, Dünya Çatışma Bölgeleri, Nobel Yayıncılık, (Ankara, 2004), s.311.

⁹Kavalski, Emilian, (2010), Uncovering the "New" Central Asia: The Dynamics of External Agency in a Turbulent Region, Edit. E.Kavalski, The New Central Asia, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd..

Harita 2: Orta Asya Enerji Kaynakları

Orta Asya ülkeleri Rusya ve Çin'den gelen rüzgarlara göre şimdilik;

- Avrasya Ekonomik Birliği,
- Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ve
- Şanghay İşbirliği Örgütü gibi bölgesel yapılar arasında tercihlerde bulundular ama bunların hepsi aslında sanal bölgeselcilik olarak adlandırılıyor. Çünkü bu bölgesel yapılar Orta Asya ülkelerine bir şey katmadığı gibi, pek bir cazibe de temsil etmiyor. Olsa olsa başka ülkelere karşı korumacı bir entegrasyondan bahsedilebilir. Bu yüzden, Orta Asya ülkeleri hangi teşkilata üye olursa olsun teşkilat dışından diğer ülkeler ile de işbirliği anlaşmaları yapmaktan geri durmuyor.

Aslında Çin ve Rusya dışında büyük bir seçenek arıyorlar ama çıkış yolu bulamıyorlar. Diğer yandan Orta Asya ülkeleri hala ülke inşa süreçlerini tamamlayabilmiş değiller. Bu nedenle, ülke içinde ve dışında maceraya girecek bir durumları da yok. Ana sorunları iç güvenlik ve hassas durumları dış güçlerin istismarına açık. Orta Asya'nın bu hazırlıksız hali yakın zamanda başlayacak büyük savaşlar içinde bölge coğrafyasının yeniden şekillenmesine yol açabilir yani büyük rüzgârlara dayanamayabilirler. Kurumsal zayıflık ve yarı-modern toplum yapısı yanında devlet yönetimlerinin olgunlaşması uzun zaman bekleyemez.

Özetle Orta Asya, yeni büyük oyuna hazır değil. Üstelik bu sefer görece zayıf olan Ruslar, Çin karşısında rekabet etmektense paylaşım yoluna gitmeye niyetli. Bunu anlayan bazı Orta Asya ülkeleri ise şimdiden provoke oldular ve kendilerine Batılı ya da İran, Türkiye, Pakistan gibi daha yakın ülkelere dostlar aramaya koyuldular. Bununla beraber, yeni büyük oyunun paylaşım savaşından kurtulamayacaklar. Ancak, büyük olaylar bölge

ülkelerince planlanmasa da sonucu bu ülkelerin koşulları belirler.

Bölgede hegemonik kırılmalar yaşanırken kimin kiminle işbirliği yaptığı ya da teslim olduğu belirleyici olacak. Muhtemelen yeni boşluklar ve gri bölgeler ortaya çıkacak, devlet dışı aktörler belirecek. Özetle, Avrasya coğrafyasının gelişen dinamikleri bölge ülkelerini yutmaya hazırlanırken ne günümüzdeki bölgesel birlik yapıları ne de yeni İpek Yolu bu ülkelere kullanılmaktan öte bir şey vermeyecek. Onlar sadece Doğu Asya ile Avrupa arasında bir geçiş coğrafyasının kaderine razı olacaklar. Bu durumu ancak Orta Asya ülkelerinin güçlü devlet yapılarına sahip olması ve aralarındaki ortaklığın büyük kurtlara karşı dost bir güç merkezi ile işbirliğine dayanması değiştirebilir. Bunun dışındaki kurtlarla her birlik arayışı geleceği olmayan bir romantik ilişkiden öteye geçemez.

Avrasya’da birlik arayışları

Rus stratejisinin odağında eski Sovyet alanında bir etki bölgesi yaratmak bulunmaktadır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Rus liderler bu amaca ulaşmak için çeşitli kurumsal düzenlemeler denediler; Bağımsız Devletler Topluluğu, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ve en son olarak da Avrasya Birliği. Ruslardan sonra en çok ekonomik potansiyeli olan ve Karadeniz’in kuzeyinde stratejik bir konumdaki Ukrayna’nın bu örgütler içinde yer almaması ortaya büyük bir boşluk çıkarmaktadır.

Asya’daki bölgesel güvenlik yapılanmaları açısından Ruslar dizginleri elinde tutuyor. BDT kurumlarından sadece Anti-Terör Merkezi işlevsel ve bu da Orta Asya ülkelerine Rus Dış İstihbarat Servisi’nin (FSB) sızma çerçevesi. Askeri boyuttaki Kolektif İşbirliği Anlaşması Örgütü’ne Rusya, Orta Asya ülkeleri (Türkmenistan hariç), Beyaz Rusya ve Ermenistan üye. Bu örgütün hızlı müdahale gücünde Kazak, Kırgız, Rus ve Tacik birliklerinden yaklaşık 4 bin asker var.

Rusya’nın entegrasyon gayretlerine karşın çevre coğrafyasındaki 11 ülke üç ayrı strateji izlemektedir;

- (1) İlk grupta bulunan Beyaz Rusya ve Kazakistan ile artan ölçüde Ermenistan, Kırgızistan ve Tacikistan için “gönülsüz takipçiler” denebilir. Bu ülkeler farklı nedenlerle Avrupa Ekonomik Birliği’ni tek seçenek görmekte ve bunun için egemenliklerinden bile taviz vermekteler.
- (2) Geride kalan altı ülkeden Ukrayna, Moldova ve Gürcistan, farklı

nedenlerle Avrasya Ekonomik Birliği'ne karşı ve Avrupa Birliği ile bağlarını derinleştirmek istiyorlar¹⁰. Nitekim AB ile İşbirliği Anlaşması ve Serbest Ticaret Anlaşması gibi alternatifler peşindeler.

- (3) Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan ise “retçi” grup ve herhangi bir entegrasyona karşı, kendi kendine yeterli olmak istiyor.

Putin'in entegrasyon programı aslında Yeltsin döneminde başlamıştı ve önce Sovyetler Birliği'nden kopan ülkeleri Bağımsız Devletler Topluluğu adı altında toplamak istediler. Askeri boyut için 1992'deki Taşkent Anlaşması ile Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü kuruldu. 2008'deki Gürcistan Savaşı'ndan sonra Rusya başbakanı Dimitry Medvedev, sınırları etrafında Avrasya boyunca etki bölgesi kurmak için sınır ötesi müdahale konseptini açıkladı. Ukrayna'daki örtülü Rus işgali tepki vermelerine rağmen Orta Asya ülkelerin hassas konumunu daha iyi ortaya çıkıttı.

Özellikle Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ekonomileri Ruslara oldukça bağımlıdır. Bu yüzden, Rus politikalarının iki yüzü var. Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan iş gücü Rusya'nın ekonomi ve göç politikalarına duyarlı ve bu ülkeleri ekseninde tutmak için kullanıyor. Ekonomik entegrasyon bakımından Çin daha önemli olsa da Ruslar özellikle Kazakistan ve Kırgızistan için etnik kartı oynuyor¹¹. Son dönemde Türkmenistan Çin tarafına kanat kırdı. Coğrafi olarak daha merkezi konumda olan Özbekistan da Moskova'nın ekseninden uzak durmak istiyor.

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) altı üyesi şunlar; Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan. Moğolistan, İran, Hindistan ve Pakistan ise gözlemci devlet statüsünde.

Çin'in ŞİÖ'den beklentisi ne? Tarih boyunca Güneş Tanrısının yeryüzündeki temsilcisi olan Çinlilere göre; “Güneşte değil, gölgede bir yer” arıyorlardı¹². 1990'lardan itibaren “barışçı yükselme” stratejisine geçen Çin için ŞİÖ; Orta Asya'da Rusların boşluğunu askeri olmayan yollardan

¹⁰Starr, S. Frederick Starr and Cornell, Svante E. , Putin's Grand Strategy: The Eurasian Union and Its Discontents Central, Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, (28 Nov, 2014).

¹¹Gomzikova, Svetlana Gomzikova, I ne drug, i ne vrag, a tak, Svobodnaya Pressa, (April 15, 2014).

¹²Lauxin Xiang (2004), China's Eurasian Experiment, Survival, 46/2, p.109.

doldurmak için bir çerçeve oluşturacaktı. Bu sadece Rusları değil, 2002 yılından itibaren Afganistan'a yerleşmiş ABD'yi de dengeleyecekti.

Ancak, zamanla Sino-Orta Asya ülkeleri ekonomik ve siyasi bağımlılığa dönüşmeye başladı ve Çin yatırımlarının arkasında modası geçmiş “vasallaştırma” gerçeği fark edildi. Çin, bu konsepti 1644-1911 arasında Çing hanedanı döneminde uygulamış, Orta Asya hanlıklarından ekonomi veya ticaret karşılığında güvenlik garantisi almıştı. Çin'in buradaki “vasal” anlayışı sınırlarının ötesinden gözetleyip korunabileceği bir ülke demek. ŞİÖ'deki özel amacı ise Doğu Türkistan'daki Uygur Türklerinin direnişini terör diye tanımlayarak, vasal ülkeleri kendi kontrolünde tutmak¹³.

Özetle, kıta Çin'inin Asya içlerine ilişkin stratejisi öncelikle “kurdu kapıdan uzak tutmak” oldu. Yükselen Çin için işgal altındaki Doğu Türkistan toprakları çok önemli stratejik değere (özellikle Petro-kimya endüstrisi ve Çin'in Batıya uzanacak alt yapısı için) sahip. ŞİÖ ise Doğu Türkistan ve çevresindeki Türk kökenli kalkışmaları önlemek için bir güvenlik çerçevesi ve bunun için ekonomi tuzağı kullanılıyor. ŞİÖ ile aynı zamanda İpek Yolu projesi üzerinden hem Orta Asya ülkelerine siyasi, ekonomik ve askeri sızma sağlayacak hem de bu ülkelerin petrol ve doğal gazlarına nüfuz edilecek. Özetle, Çin hem Doğu Türkistan'a hem de çevre ülkelere örümcek ağı örecektir.

Avrasya Ekonomik Birliği

“Avrasyacılık” bazı Rus liderlerine Moskova'nın liderliğinde bir Avrasya Uygurluğu projesi olarak cazip gelmektedir. Bu yüzden, son yıllarda en büyük korkuları olan Turan fikrini bile kullanmak akıllarına geldi. İdeolojisi ne olursa olsun Ruslar, eski Sovyet coğrafyasında entegrasyonu derinleştirmeyi çıkarlarına uygun buluyorlar. Sovyet döneminde kurulan fabrikalar ve ulaştırma hatları ile oluşturulan kendilerine bağlı ekonomilerin mirasını kullanmak istiyorlar. Ülkeler arasında oluşan işçi göçü üretimi optimize etmeye yarıyor¹⁴. Rus ekonomisi bu ülkelerde bir güç projeksiyonu yaratmıştır. 1 Temmuz 2011'de Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan arasında gümrük birliği

¹³Michael Clarke, China and the Shanghai Cooperation Organization: The Dynamics of “New Regionalism”, “Vassalization”, and Geopolitics in Central Asia, Edit. E.Kavalski, The New Central Asia, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., (2020), 137.

¹⁴Weitz, Richard, The Customs Union and Eurasian Union: A Primer, in Edts. S. Frederick Starr, Svante E. Cornell, Putin's Grand Strategy: The Eurasian Union and Its Discontents Central, Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, (28 Nov, 2014).

yürürlüğe girdi. Rusya, birliğin organizmesini üzerine alırken diğerlerine hiçbir rol bırakmadı. Bu süreç diğerleri tarafından istenirse de karşı koyamadılar. Birkaç başarısız denemeden sonra kurulan Avrasya Ekonomik Birliği'nden Ukrayna'nın ayrılması projeye darbe vurdu. Rusların Ukrayna'ya müdahalesi ve Batı yaptırımlarının başlaması karşısında diğer üyeler Rusların yanında tavır almadı.

Avrasya Ekonomik Birliği (AEB), Avrupa Birliği'ni model almakla birlikte Rusların çalıştırdığı bir birlik. Birliğe Ermenistan ve Kırgızistan da katıldı. İran ise serbest ticaret anlaşması imzaladı. İran böylece dolar ile ticaret yapmaktan ve ABD yaptırımlarından kurtulmak istiyor. Moskova ile sıkı bağları olan Sırbistan ise AB'ye girebilmek için AEB şantajını oynamak istiyor. AEB, Çin ile de serbest ticaret anlaşması yaptı.

Harita 3: ASEAN ve AEB Ülkeleri

Hiç şüphesiz AEB Rusların çıkarına çalışıyor. 2018 yılı rakamlarına göre, AEB içinde ticaretin %96.9'u Ruslara ait yani diğer ülkelerin payı %3.1¹⁵. AEB bölgesindeki 183 milyon nüfusun GDP'si 3,67 trilyon Avro civarında iken, AB'nin 513,5 milyon nüfusu ve 17,22 trilyon Avro GDP'si var¹⁶. ASEAN ülkelerinin nüfusu ise 651 milyon ve GDP toplamı 2.5 trilyon Avro civarındadır¹⁷.

¹⁵Bhuita, Sam, Russia dominates Eurasian Union trade. Here are the numbers, Eurasia.Net, (Oct 18, 2019),

¹⁶Van der Made, Jan, Should Europe fear Russia's Eurasian Economic Union? RFI, (10 January, .2019).

¹⁷Chris Devonshire-Ellis, ASEAN & the Eurasian Economic Union. Room For Growth in Bilateral Trade & Supply Chain Developments, ASEAN Briefing, (June 14, 2019).

AEB içinde önemli sorunlar var;

- (1) İç siyasi ve sosyal konular; Beş üye ülkede de bazı demokratik uygulamalar olsa da gerçekte otoriter rejimlidir.
- (2) Rusların uzun dönemli planları içinde Ruble'yi tek para yapmak ve Rusçayı tek dil haline getirmek var. Ancak diğer ülkeler ne Rubleyi kabule hazır ne de dil konusunda isteklidir. Dil konusu hassas ve ülke halklarının daha fazla entegrasyona karşı çıkması söz konusu.
- (3) Üye ülkeler arasında toprak büyüklüğü, nüfus ve ekonomi ölçeği açısından önemli farklar var. Rusya Federasyonu, en küçük ülke olan Ermenistan'dan toprakları 574 kez, GDP'si ise 170 kez daha büyük. Rusya Federasyonu, diğer dört ülkenin toplam GDP'sinden 6 kez daha fazla GDP'ye sahip. Diğer dört ülkenin nüfus toplamı 42 milyon iken, Rusya'nın 144 milyon. Özetle bir denge yok ve Ruslar bütün alanlarda hakim durumda. Ruslar tehdit ederek daha fazla çıkar sağlama şansına sahip. Bu durum, diğerlerini daha fazla entegrasyon ve daha derin siyasi birlik fikrinden alıkoyuyor.
- (4) Artan Çin tehdidi; Çin sürpriz bir şekilde AEB'nin Rusya tarafından kurulması ve genişlemesine sessiz kaldı. Çin AEB ülkeleri ile ekonomik ve yatırım ilişkilerinin gelişmesinin kendi çıkarlarına uygun olduğu temasını işliyor. Ancak diğer yandan Pekin ile Moskova arasında diğer adı ile AEB ile Çin'in İpek Yolu Ekonomik Kuşağı arasında hem ekonomik hem de stratejik bir rekabet var¹⁸.

Avrasya'nın geleceği.

Avrasya'nın geleceğini dün olduğu gibi bugün ve gelecekte de kıta dışından gelecek gelişmeler ve müdahaleler belirleyecektir. Küresel güç dengesinin Avrupa'dan Asya'ya kaydığı düşüncesi henüz çok erken bir öngörüdür ve bu daha çok Asya-Pasifik ile ilgili pazar edime arayışlarından kaynaklanmaktadır. Avrasya'nın siyasi, ekonomik toplumsal yapısı temel olarak şu gelişmelere göre şekillenecektir;

¹⁸Guschin, Arthur (2015), China, Russia and the Tussle for influence in Kazakhstan, The Diplomat,,

- Avrasya'yı bekleyen önemli savaşlar (İran, Kore Yarımadası ve Güney Çin Denizi'ndeki Üçüncü Dünya Savaşı); bu savaşlarda ülkelerin nasıl konumlanacağı bazılarının ortadan kalkmasına neden olabilir.
- Çin'in Batı sınırlarında yaşanacak ayaklanmalar (Mançurya, İç Moğolistan, Doğu Türkistan, Tibet, Hong Kong vb.).
- Halen salgın hastalıkla test edilen küreselleşmenin geleceğinin bu coğrafyanın dünyaya entegre olma gayretlerine (İpek ve Kuşak projesi vb.) etkileri,
- Yeni teknolojilerin liderliği konusunda dünya geri kalanı ile rekabet,
- Demografik değişimler (nüfus azalması ve göçler),
- Başarısız devletler ve iç (etnik ve dini) çatışmalar.

Avrasya ülkeleri arasında büyük bir asimetrik güç boşluğu bulunmaktadır. Bunun yanında demokratik ve kapitalist kültür eksikliği Batı ile entegrasyonu ve rekabeti engellemektedir. Ekonomilerin genellikle hidrokarbon kaynaklarından gelecek gelirlere bağımlı olması, ortak ticaret için gerekli olan teşebbüs ve ürün eksikliği, zayıf pazar koşulları bölgenin çıkmazları arasındadır.

AEB'nin geleceği ile ilgili üç öngörü var;

(1) Sınırlı ve minimum faaliyet ile devam; Hâlihazırda üye ülkelerin desteği ve ilgisi az. Bu yüzden, AEB tamamen ortadan kalkmayabilir ama diğer Sovyet sonrası örgütler ile minimum faaliyet ile yaşamaya devam edebilir¹⁹. Rusya, kendi prestiji için örgütü ayakta tutmak isteyecek ve dış ve bölgesel politikalarının kullanmaya devam etmek isteyecektir. Ermenistan, Beyaz Rusya ve Kırgızistan, birliğin küçük ve zayıf ülkeleri olarak çıkarlarına hizmet ettikçe örgütte kalacaklardır.

(2) Daha fazla üye ile daha yakın bir entegrasyon; Bu iyimser ve idealist çözüm Rusya'nın Ukrayna ile sorunlarını çözmesi ve uluslararası sisteme dönmesi halinde mümkün olabilir. Özetle, AEB'nin geleceği Rusya'nın liderliği ve onun başta Ukrayna sorunu olmak üzere batı ile politikalarında radikal bir

¹⁹Mostafa, Golam and Mahmud, Monowar, Eurasian Economic Union: Evolution, Challenges and Possible Future Directions, Journal of Eurasian Studies, Vol.9, Issue.2, July 2018.

değişim göstermesine bağlıdır.

(3) AEB'nin Çin ile birlikte yeni entegrasyona gitmesi; Çin, Avrasya'da ekonomik entegrasyon faaliyetlerini yakından izlemekte ve Orta Asya petrol ve doğal gaz sektörüne Rusya ile doğrudan çatışmaya girmeden müdahil olmak istemektedir. Çin'in hedef ülkelerinin başında Kazakistan, Türkmenistan ve Kırgızistan bulunmaktadır.

Ancak, Rusya ve Orta Asya ülkeleri Çin'i de içine alacak daha büyük bir entegrasyonun öncelikle bu ülkenin jeopolitik ve jeo-ekonomik çıkarlarına hizmet edeceğinin farkındadır. Nitekim Kuşak ve Yol inisiyatifi Çin'in bu heveslerine hizmet etmektedir. Orta Asya ülkeleri için geriye, Çin ve Rusya girdabından kaçmak için AB alternatifi kalmaktadır²⁰. Bu aynı zamanda Rusya'nın istediği bir seçenektir. Çin ve Rusya birbiri için ayrılmaz ekonomik ortak gibi gözüксе de bölge için AB'nin yerini alamazlar²¹.

Özetle, Çin'in Orta Asya için planları Rusya'yı ürkütmeden nüfuz etmektir. Kendi ekonomik girişimlerine itiraz etmedikçe AEB içinde Rusya'nın liderliğine de karşı gelmeyecektir. Üstelik bazı Orta Asya ülkeleri Çin'in yolunu tercih edecektir. Hâlihazırda AEB, enerji pazarının 2025 yılına kadar entegrasyonu gibi bazı iç çalışmalar içinde ve Rusya ile Kazakistan arasındaki enerji ilişkilerinin geleceği AB ile ilişkileri de etkileyecektir²².

Sonuç..

Dünyanın bugün yaşamakta olduğu siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlar; beklenen büyük savaşlar ve yeni teknolojilerle birlikte yeni bir dünya düzenine gidişi hazırlamaktadır. Avrasya coğrafyasına yansıtacak geleceğin savaşları kıtanın şekillenmesinde katalizör rol oynayacaktır. Avrasya coğrafyasındaki devletler, tarihsel olarak Çin ve Rusya'nın merkezinde olduğu iki büyük güç merkezinin arasına sıkışıp kalmıştır. Bu devletlerin en önemlileri Türk Dünyası üyeleridir. 300 milyonluk Türk Dünyası 144 milyonluk Rusya'nın baskısı altındadır. Öte tarafta Doğu Türkistan'da Çin soykırımı devam etmektedir.

²⁰Gabuev, A. (2020), The Pandemic Could Tighten China's Grip on Eurasia, 23 April.

²¹Szczudlik, J. and Kulesa, L. (eds) (2020), How China and Russia could join forces against the European Union, Warsaw 6 April.

²²Pastukhova, M. and Westphal, K. (2018) Eurasian Economic Union Integrates Energy Markets-EU Stands Aside, Berlin.

Avrasya’da birlik modelleri Türk Dünyası’nı kafeste tutmak için Çin ve Rusya tarafından planlanan pragmatik ekonomi beklentili yapılardan başka bir şey değildir. Ruslar, bu coğrafyada siyasi ve güvenlik yönleri ile bir yapı kuramayacaklarını anlamışlardır. Halen hayata geçirilmeye çalışılan AEB ve ŞİÖ gibi birlik yapıları aslında Çin ve Rusya’nın özel amaçlarına hizmet etmekte, iki güç merkezi birbirine çok müdahil olmadan aradaki kuzuları birlikte kontrol etme ihtiyacı duymaktadır. Türkiye’ye Avrasya’yı çare olarak gösterenler aslında kafese gönüllü olarak girmemizi tavsiye edenlerdir.

Türk jeopolitiği açısından farkında olmamız gereken konu şudur; Türk Dünyası coğrafyasının kuzey kolu Ruslar tarafından büyük ölçüde asimile edilmiştir. Orta kolun Anadolu ile bağları İran tarafından engellenmiş ve bu yüzden Laçın Koridoru’nun Ermeniler tarafından işgaline destek olunmuştur. Türk Dünyası’nın Çin ve Rusya’nın insafına bırakıldığı dönemlerin sonuna geliyoruz. Türkiye, Avrasya için Batının planlarının parçası olmak yerine Türk Dünyasının tekrar birleşmesini sağlayacak kendi senaryolarına hazır olmak, bunun için de proaktif politikalar izlemek zorundadır.

REFERANS LİSTESİ

Benjamin Deison: No, Russia Doesn’t Require Buffer States for Its Own Security, University of Notre Dame, (December 3, 2015).

Bhuita, Sam, *Russia dominates Eurasian Union trade. Here are the numbers*, Eurasia.Net, (Oct 18, 2019).

Büyükgüzel, Halime *Rusya’nın Türk Cumhuriyetleri Politikası*, Kripto Yayınları, (Ankara, 2014).

Clarke, Michael *China and the Shanghai Cooperation Organization: The Dynamics of “New Regionalism”, “Vassalization”, and Geopolitics in Central Asia*, Edit. E.Kavalski, *The New Central Asia*, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., (2020).

Devonshire-Ellis, Chris *ASEAN & the Eurasian Economic Union. Room For Growth in Bilateral Trade & Supply Chain Developments*, ASEAN Briefing, (June 14, 2019).

Gabuev, A. (2020), *The Pandemic Could Tighten China’s Grip on Eurasia*, 23 April.

Golam, Mostafa, and Mahmod, Monowar, *Eurasian Economic Union: Evolution, Challenges and Possible Future Directions*, Journal of Eurasian Studies, Vol.9, Issue.2, July 2018.

Gomzikova, Svetlana Gomzikova, *I ne drug, i ne vrag, a tak*, Svobodnaya Pressa, (April 15, 2014).

Goodrich, Lauren and Lanthemann, Marc, *The Past, Present and Future of Russian Energy Strategy*, Stratfor, (February 12, 2013).

Guschin, Arthur (2015), *China, Russia and the Tussle for influence in Kazakhstan*, The Diplomat.

İnat, Kemal, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, *Dünya Çatışma Bölgeleri*, Nobel Yayıncılık, (Ankara, 2004).

Kavalski, Emilian, (2010), *Uncovering the “New” Central Asia: The Dynamics of External Agency in a Turbulent Region*, Edit. E.Kavalski, *The New Central Asia*, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd..

Kissinger, Henry, (2012), *World Order*, Penguin Books, (2009).

Laurelle, Marlène, (2010), *Russia and Central Asia*, Edit. Emilian Kavalski, *The New Central Asia, The Regional Impact of International Actors*, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., (2010).

Pastukhova, M. and Westphal, K. (2018) *Eurasian Economic Union Integrates Energy Markets-EU Stands Aside*, Berlin.

Ross, Robert S., (2009), *Chinese Security Policy Structure, Power and Politics*, Routledge.

Shaun Breslin, Stuart Croft, *Comparative Regional Security Governance*, in Hiro Katsumata, *East Asian Regional Security Governance*, Routledge, (2012).

Starr, S. Frederick Starr and Cornell, Svante E. , *Putin’s Grand Strategy: The Eurasian Union and Its Discontents* Central, Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, (28 Nov, 2014).

Szczudlik, J. and Kulesa, L. (eds) (6 April 2020), How China and Russia could join forces against the European Union, Warsaw.

Van der Made, Jan, *Should Europe fear Russia's Eurasian Economic Union?* RFI, (10 January, 2019).

Weitz, Richard, *The Customs Union and Eurasian Union: A Primer*, in Edts. S. Frederick Starr, Svante E. Cornell, *Putin's Grand Strategy: The Eurasian Union and Its Discontents* Central, Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, (28 Nov, 2014).

Xiang, Lauxin (2004), *China's Eurasian Experiment*, *Survival*, 46/2.

TÜDEV DENGİ

DERMAN, Prof. Dr. Orhan(2020) “Suriye Gerçeđi ve Türkmenler”
TÜDEV Denge. 2020/10: 137-151.

SURİYE GERÇEĐİ VE TÜRKMENLER

Prof. Dr. Orhan DERMAN*

Suriye de (Arap dünyasının Sessiz Krallığı) Mart 2011’de başlayan Arap Baharı süreci diğİr bütün Arap ülkelerinden farklı olarak devam etmektedir. Suriye tamamen bir vekalet savaşları ortamında, nüfusunun yarısı yerlerinden edilmiş veya savaş sırasında ölmüş insanların ülkesi olarak birçok gücün topraklarında hakimiyet kurduđu her an her şeyin değışebileceđi bir ortamda herkesin bu işin sonu ne olacak beklentisi ile bilinmeze doğru sürüklenmektedir.

Suriye’de 1. Dünya Savaşı’ndan sonra Ekim 1918’de Emir Faysal’ın silahlı güçlerinin General Edmund Henry Allenby komutasında İngiliz birlikleri ile Şam’a girişı Osmanlı hakimiyetine son verilmiştir. 1516 yılında Yavuz Sultan Selim in Mercidabık Savaşı ile Osmanlı topraklarına kattığı bu süreç başka bir boyuta taşınmıştır. Emir Faysal Şam’da büyük bir milliyetçi heyecan yarattı. Savaştan büyük zararlar görmüş olan Suriyeliler tarafından destek gördü. Emir Faysal ın Şam’da kurduđu idari yapı Araplar üzerindeki Osmanlı hakimiyetinin sona ermesi ve bağımsız bir devlet kurma yolunda önemli bir adımdır. İngilizler, 23 Ekim 1918 tarihinde işgal ettikleri toprakları, Filistin’in Ürdün Nehri’nin batısında kalan kısmı, Lübnan ve Filistin’in kuzeyindeki sahil kısmı ve Suriye’nin iç kısmı ile Ürdün olmak üzere üç bölgeye ayırması ile yeni bir durum ortaya çıkardı. Bu düzenleme sonucunda Emir Faysal’a sadece Suriye’nin iç bölgelerinde hükümrانlık hakkı veriliyordu ve Suriye’nin kıyı bölgeleri Fransız kontrolüne bırakılıyordu. Suriye’nin sınırlarının ne olacağı meselesi, 1918’den 1920 ya kadar süren bu ara dönemde oldukça karmaşık bir konu haline geldi. Emir Faysal’ın hayal ettiđi Büyük Suriye kurulmasının önündeki en büyük engel ise İngilizler ile Fransızlar arasında devam eden

*Prof. Dr. Orhan Derman, Hacettepe Üniversitesi , Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Ergen Sağlığı Bilim Dalı

pazarlıktı. Emir Faysal ve onun kurduğu idari yapıda görev alan suriyeli milliyetçiler, diplomatik girişimler ile fransız mandasına karşı olduklarını eğer tam bağımsız sağlanamazsa ingiliz ve amerikan mandasını tartışmaya hazır olduklarını bile ileri sürdüler. Ocak 1919 Paris Barış Konferansı'nda hiç bir sonuç çıkmadı. Mart 1920'de suriyeli siyasetçilerin katıldığı Suriye Kongresi'nin toplanması ve Emir Faysal'ı Büyük Suriye Kralı ilan etmesi, ingiliz ve fransızlara karşı tam bir meydan okuma idi. Bu meydan okumaya cevap da gecikmedi, Nisan 1920 San Remo Konferansı'nda Suriye'nin fransız manda yönetimine verilmesi kabul edildi. Temmuz 1920'de Meyselun'da senegalli ve cezayirli askerlerle takviye edilmiş Fransız Birlikleri Yusuf-el-Azma komutasındaki Faysal'ın birliklerini yenmesi ile Suriye'de Emir Faysal'ın hükümranlılığı sona ermiş oldu. 1920 ile 1946 yılları arasında Suriye'de fransız manda hakimiyeti sürdü. Suriyeliler için fransız manda yönetimi altındaki yıllar, ülkenin siyasi ve ekonomik gelişimini yavaşlatan, bağımsızlığı geciktiren ve Suriye'nin doğal sınırlarını daraltan bir dönemdir. Manda döneminde fransız işgaline karşı mücadele veren suriyeli liderler bağımsızlık sonrasındaki siyasi iktidar tarafından milli kahramanlar olarak görüldüler. İşgal döneminde verilen mücadele, Arap milliyetçiliğinin Suriye milliyetçiliğine evrilmesine ve "suriyelilik" kimliğinin inşasında önemli bir motivasyon unsuru olarak kullanıldı.

Fransa en önemli kültürel rakip olarak gördükleri ingilizler ile sömürgecilik yarışında bir denge kurmak istiyorlardı. Kendi sömürgelerinde bu dengeyi muhafaza etmek için deniz ve hava üsleri ve stratejik mevkiilerde askeri güç bulundurmak fransız dış siyasetinin öncelikleri arasında idi. Fransa'nın siyasetinin diğer bir önceliği de, fransız kültürünü sömürge bölgelerine yaymak, bu bölgelerde katolikler başta olmak üzere hristiyan toplulukların koruyucusu rolünü oynamak, Fransız Hükümeti için olmazsa olmaz (sine qua non) bir unsurdur. Hatta Fransa bazen hristiyanlar dışındaki bazı etnik ve dini azınlıklar üzerinde de bu koruyucu rolü oynamak istedi. Şu anda Suriye'nin yapısındaki içinden çıkılmaz alt yapıyı hep bu öncelikler oluşturdu. Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılan ateşkesten itibaren iki yıl boyunca fransız iç siyasetinde duygusal bir yaklaşımla Suriye konusu işlendi ve ulusal bir prestij meselesi haline getirildi. Ünlü fransız sömürge kurumu Fransız Asya Komitesi Fransız kamuoyunun fransız çıkarları konusunda ikna edilmesinde oldukça etkili oldu. Özellikle Robert de Caix'in gazetecilik faaliyetleri, 1919-1923 yılları arasında Fransa'nın Suriye Bölgesi'ne yönelik siyasetinin şekillenmesinde hayati bir rol oynadı. Caix, Nisan 1919'da Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın danışmanı olarak Emir Faysal ile yapılan görüşmelere katıldı. Ardından Beyrut'daki Fransız Yüksek Komiseri General Henri Gouraud'un genel sekreterliğine getirildi. Suriye'deki en önemli fransız siyasi

temsilcilerinden biri haline geldi. 1923'den sonra da Caix, Fransız Dışişleri Bakanlığına Suriye konularında tavsiyeler vermeye başladı ve Milletler Cemiyeti bünyesindeki Geçici Manda Komisyonu'nda Fransa'yı temsil etti. Caix, Gouraud'nun yüksek komiserlik yıllarında (1923 yılına kadar sürmüştür) uygulamaya geçirilen Suriye'nin özerk idari bölgelere ayrılması kararının da fikir babasıdır. Gouraud'nun Fransız işgali altında Suriye uygulamaları milliyetçi duyguları tetiklemiş ve bunun en büyük göstergesi de 1921'de Güney Lübnanlı Ethem Hancer tarafından Yüksek Komisere yapılan suikast girişimidir. 1922 yılı boyunca Şam'da düzenlenen grev ve protesto girişimleri ile Fransız işgali ve manda yönetimi protesto gösterileri bitmek bilmemiştir. Fransa'dan önce Osmanlı İdarisi'nin bu süreçte katkısı olmuş mudur?

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından İttihat ve Terakki yönetiminin izlediği politikalar, Suriye'de Arap milliyetçiliğine dayalı bir muhalefetin gelişmesine zemin hazırlamıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin askeri yönden önemli bir hareket merkezi olan Suriye, Mısır'da bulunan İngiliz askeri güçlerinin başlıca hedefi olmuştur. Bölgeye vali olarak, aynı zamanda Şam'da konuşlanan 4. Ordu Komutanı olan Cemal Paşa atanmıştır. Cemal Paşa bazı Arap liderlerinin İngiliz ve Fransızlarla iş birliği içinde olduğunu gerekçe göstererek oldukça sert bir politika izlemiştir. Lawrance, Cemal Paşa'nın politikaları için şöyle değerlendirilmiştir. "Cemal Paşa, Suriye'deki tüm sınıfları koşulları ve inançları birleştirerek ortak bir sefaletin ve korkunun baskısı altına almıştır. Böylelikle planlı bir isyanı mümkün hale getirmiştir". Cemal Paşa kaygılarında haklı idi ama Suriye halkının gönlünde Osmanlı'ya sevgi ve saygı kalmayınca, Şerif Hüseyin 27 Haziran 1916'da İngiltere ile varmış olduğu mutabakata uygun olarak Türklere karşı ayaklanma başlattığını ilan edecekti. 1918'de Hicaz konuşlandırılan bir Arap ordusunun desteği ile İngiliz birlikleri bölgeyi işgal etmiştir. Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'ın hayali, Birleşik Suriye'nin kralı olmak ve ona da savaş sırasında İngilizlerden bağımsızlık sözü verilmişti. Şam'daki Suriye kongresinde Filistin'i de içine alan birleşik Suriye kralı ilan edilmesine karşı, İtilaf Devletleri, San Remo Konferansında Sykes-Picot Antlaşması çerçevesinde Filistin'i İngiliz, Suriye ve Lübnan'ı da ayrı ayrı Fransız Manda Yönetimine bıraktılar.

Fransızlar, Suriye'de dini ve etnik azınlıkları desteklemek suretiyle Arap milliyetçiliğini zayıflatmak, konumlarını güçlendirmek için gayret sarf etmişlerdir. Bu çerçevede kuzeyde bir Nusayri Alevi Devleti, merkezde bir Sünni devlet ve güneyde Dürzi bir devlet kurmayı hedeflemişlerdir. Ama gelişmeler sonucunda bu ilk hedef gerçekleşmemiş, sadece Hristiyanların güçlü olacağı Lübnan da bir devlet kurulmuştur. Suriye'nin geri kalanı etnik ve dini farklılar çerçevesinde beş ayrı otonom bölgeye ayrılmıştır. Bunlar Cebel-i

Dürzi, Halep, Lazkiye, Şam ve İskenderun'dur. Ekonomik ve siyasi alanlarda destek gören azınlıkların Fransız yönetimine sağlamış oldukları en büyük destek Fransızların kurduğu "Özel Doğu Akdeniz Birlikleri" adlı yerli bir orduda görev almalarıdır. Suriye'nin demografik yapısına bakıldığında nüfusun en büyük iki grubu %65 sünni araplardan, %10-12 nusayri alevi araplardan oluşmaktadır. 1925 yılında Suriye Güvenlik Güçleri'nin %25 nusayri alevilerden oluşmakta idi. Fransızlar başta nusayri alevi arapları Suriye Ordusu'nda önemli mevkilere getirerek, siyasi krizlerde rol oynamalarına zemin hazırlamışlardır. Yaratılan bu durumla sünnilerin egemenliği ortadan kaldırılarak, askeri darbelerde orduyu siyasi hayatın içine çekmeye ve tek bir mezhebe dayalı otoriter bir rejim kurmada etkili olmuştur. 1923 yılından 1930 yılına kadar Suriye Alevi Devleti, Lazkiye temelli temsilciler meclisi ve Fransız Manda Yönetimi tarafından yönetildi. Meclisin seçilmiş 17 temsilcinin 10'u nusayri alevi arap, 3'ü sünni, 3'ü hristiyan 1'i ismailiden müteşekkildi. Çoğunluk olarak nusayri aleviler otonom bölgenin şekillenmesinde önemli rol oynadılar. Manda rejimi sırasında fransızların uyguladığı baskı politikaları başta dürziler olmak üzere nusayri ve bedevilerin çıkardığı isyanlara dönüşmüştür. 1925'te Halep ve Şam "Suriye Devleti" adı altında birleşirken bir yıl sonrada Lübnan Suriye'den ayrılarak Fransa'ya bağlı müstakil bir devlet olmuştur. Nusayri ve dürzy yönetimleri ise 1936 yılına kadar ayrı kalmışlardır. II. Dünya Savaşı'nın arifesinde ekonomik alanda sıkıntılı bir dönem yaşamakta olan Fransa, kendi manda idaresindeki ülkelere karşı politikasında önemli değişikliklere gitmiştir. 1936 sonunda imzalanan anlaşma ile Haşim Atası önderliğinde kurulan ulusal hükümet Fransa tarafından tanınmıştır. Şam hükümetini destekleyen arap ve kürtlerden oluşan bir grubun Türkiye sınırındaki Amude kentinde hristiyanlara yönelik saldırılarına Fransa çok sert tepki vermiştir. 1939 yılında Suriye'deki şiddet olaylarının artarak devam etmesi üzerine Fransız Yüksek Komiser Gabriel Puaux Suriye Anayasası'nı ve meclisini feshetti. Dürzi ve Nusayri Alevi Bölgeleri'yle Cezire Bölgesi doğrudan Fransa idaresine bağlandı. Aynı yıl İskenderun Bölgesi'nin Türkiye'ye katılmasıyla suriyeli milliyetçiler, siyasi birlik kurma beklentilerini bir süre daha ertelemek zorunda kaldılar. 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması Suriye'nin kaderinin belirlenmesinde oldukça etkili oldu. 1940 yılında almanlar Fransa'yı işgal edince Suriye alman yanlısı Fransız Vichy Hükümeti'nin kontrolüne girdi. Filistin ve Irak'daki çıkarlarına etki yapacağını düşünen İngiltere'nin yardımı ile De Gaule liderliğindeki Özgür Fransa Güçleri 1941 yılında Suriye topraklarını işgal etti ve Eylül 1941 de Şam'ın ileri gelen ailelerinden birinin üyesi Nazi karşıtı Tacettin el-Hassani'yi devlet başkanı olarak atadılar. Ocak 1943'de Fransa Suriye'de anayasal kurumların tekrar oluşturulmasına ve aynı yıl Temmuz ayında seçimlerin yapılmasına izin verdi. 17 Ağustos 1943 de Şükrü-el-Kuvveti devlet başkanı ve milliyetçi hristiyan Faris el-Khuri

de parlamento başkanı seçildi. Şükrü el-Kuvveti ile Fransa arasında Fransız Özel Akdeniz Birlikleri'nin komutasının kim de kalacağı tartışmaları sonucu Fransa eski sömürgeci siyasetini tekrar uygulayarak Mayıs 1945'de Suriye'ye çok sert bir şekilde müdahale etti. 29 Mayıs'da Şam'ı Fransa bombaladı. Bunun karşısında Ortadoğu'daki çıkarlarının zarar göreceğini düşünen İngiliz Başbakanı Winston Churchill'in sert biçimde müdahalesi ile Fransa Suriye'den çekileceğini duyurdu. 17 Nisan 1946 da son Fransız askerinin Suriye'den ayrılması ile Suriye bağımsızlığına kavuştu.

Suriye de ortodoks islami mezhep olan sünni araplar ile heterodoks islami mezhebe dahil olan şii islam'ın (7. yüzyılda içinde meydana gelen iç bölünmelerinden sonra ortaya çıkan nusayri araplar, dürziler, ismaililer) arasında her topluluğun genel çıkarına karşı dar çıkarlı cemaatçiliğin sürekliliğinden kaynaklanan çekişme, asimilasyon yerine uzlaşmayı talep etmektedir. Suriye esasında bu heterodoks yapının Suriye'nin bütünlüğünde söz sahibi olup Suriye milliyetçiliğini şekillendirmesi ile her ayrı yapı birlik için kalmaktadır. Heterodoks mezheplerin Suriye ulus inşasında oynadığı rol ve bunların sünni kürt ve türkmenler ve hristiyanlarla birlikte düşünüldüğünde Suriye nüfusunun yaklaşık %40'ı bir oranına karşılık gelmektedirler. Suriyede tek kabul edilen azınlık ermenilerdir. Kürtlere vatandaşlık haklarını 2011 yılında başlayan kalkışma sırasında Beşar Esad tarafından ulus bütününde kalsınlar diye verilen bir sus payıdır. Kürtler 2011 yılına kadar vatandaşlık haklarından mahrum kalmışlardır. Suriye ulus devlet olarak bir bütün halinde kalması, ortodoksi ve heterodoksi kavramları anormallığe karşı olağanlık, marjinalliğe karşı hakim eğilim, ya da hataya karşı doğruluk üzerine yaptığı etki ile Suriye ancak bir bütün halinde kalabilmesi mümkündür.

Suriye gerçeğinde, siyasi idareyi 8 Mart 1963 yılında kurulan Baas Rejimi yapılandırmaktadır. Bu parti rejiminin merkezinde nusayri alevi arapları, ülkenin taşra ve çevre bölgelerinden gelen sünni müslümanlar, kendi statülerini ve hatta şahsi ve ekonomik güçlerini garanti altına alan azınlık topluluk üyeleri hristiyanlar, dürziler ve ismaililer ve sünni müslüman elitlerdir. Suriye anayasası Baas partisine siyasi yaşamda ayrıcalıklı bir statü vermektedir. Anayasanın 8. Maddesi "Baas Partisi devletin ve toplumun öncü partisidir ve kitlelerin gücünü pekiştiren ve bunu Arap ulusunun hedefine hizmet edecek şekilde koruyan Ulusal İlerici Cepheye öncülük eder" der. Baas partisinin 89 tane uzantısı devletin her yerinde görülmektedir. Bu uzantılar şubeler, bölümler ve odalar olarak parti mesajının dağılmasını kolaylaştırmaktadır. Her dört yılda bir parti şubeleri partinin iki organını seçen delegeleri seçmektedir. Organlardan biri 90 üyeden oluşan Merkez Komite ve 21 üyeli Bölgesel Komutanlıklar'dır. Bölgesel Komutanlıklar,

partinin en önemli organı ve bu sebeple Suriye'deki en güçlü kurumudurlar. Parti şu anda Beşar Esed'in olduğu genel sekreterlik tarafından idare edilir. Beşar Esed'in babası Hafız Esed tarafından 1970 ile ölümü olan Haziran 2000 tarihine kadar Baas Parti Rejimi ile Suriye Devleti idare edilmiştir. Baas partisinin ülkenin herşeyi olduğunun en büyük kanıtı Suriye'deki 1307 yargıcın 998'i parti üyesidir. Şam Üniversitesi'ndeki öğretim üyelerinin %56'sı, Halep Üniversitesi'nin %54'ü, Lazkiye'deki Tışrin Üniversitesi'nin %79'u ve Humus'daki Baas Üniversitesi'nin %81'i parti üyesidir. Partinin bu şekilde muazzam büyümesi, toplum içinde partiye olan desteğin boyutunu ve popülerliğini ya da parti ideolojisine olan ilgiyi veya onun çekiciliği göstermiyor. Bilakis partiye üye olup sırf çıkarlarını gözeten imtiyazlı bir sınıf yarattığı için tepki çekiyor. Suriye ekonomisinin çöküşü (2011 yılından sonra yaklaşık yarısı çocuklardan oluşan 12 milyon nüfus acil yardıma muhtaçtır. Her beş suriyeliden dördü yoksulluk sınırının altındadır, Her üç suriyeliden ikisi gıda başta olmak üzere temel ihtiyaçları karşılayamamaktadır. Her üç okuldan biri kapalıdır, her iki suriyeliden biri işsiz durumdadır, savaş öncesi on yılda ortalama olarak %5 üzerinde bir büyüme gösteren Suriye ekonomisinde gayrisafi yurtiçi hasılanın (GSYH) 2014 yılında 2010 yılının %60 ına düştüğü, dış borçların GSYH'ın savaş öncesi oranı %30 iken bugün %70'i aştığı, iç borçlar ile birlikte hükümetin borçlarının GSYH ya oranı %150'ye ulaşmaktadır. 2010 yılında petrol ihracatı 5 milyar dolar GSYH sınır %8.4 iken bu bölgelerin PYD tarafından işgal edilmesi sonucu kendi petrolünü alır duruma düşmüştür), Doğu Avrupa'daki sosyalist rejimlerin yıkılışı, rejimin sosyalist yönetimden "sosyal piyasa ekonomisine" geçişteki başarısızlığı, partinin sayısal büyümesi yanında ideolojik canlılığını yitirmesi, arapçılığa ve arap dayanışmasını savunurken, rejimin İsrail ile barış görüşmeleri ve Batı ile diyalogu, devletçi eğilimlerle artık yönetmenin imkansızlıkları, Suriye'deki demografik değişimler, ülkenin hızla kentleşmesi ve büyük şehirleri çevreleyen yoksul mahalleler (Suriye nüfusu içerisindeki kentlilerin oranı 1960 da %37 iken, 1970 de %43'e 2000 yılında %55 e çıkmıştır, 1960 da nüfusu 500 bin olan Şam'ın nüfusu 2000 yılında 5.5 milyona çıkarken, 3.9 milyon son on yılda kırsal alanlardan aileleri ile gelen göçmenlerdir) Suriye'yi Arap Baharında farklı bir noktada yakalamıştır. Suriye'nin 2011 yılından sonra ki süreçte yaşadığı bu kargaşaya en büyük sebepte başta yönetim başındaki Beşar Esed ve diğer Baas parti yöneticilerinin mevcut durumu iyi değerlendirememeleridir. Beşar Esed, Mart'ın başında Dera'da gösterici bir çocuğun öldürülmesi ile başlayan olaylarda uzun süre sessiz kalmış 30 Mart 2011'de yaptığı konuşmada bütün göstericileri Suriye'nin bölgesel ve uluslararası düşmanlarının yönlendirip, desteklediği silahlı teröristler olarak tanımlamayı tercih etmiştir. İşte bu söylev ayaklanmanın başında çok talihsiz bir gelişme ortaya çıkarmış ve adeta yangına benzin dökme etkisi yaratmıştır.

Beşar Esed İngiltere’de Göz Hekimliği eğitimi almış, Humus’lu iyi bilinen (Sünni) bir ailenin kızı ile evlenmiş, 1994’de ölen abisi yerine zorunlu olarak siyasete girmek zorunda kalmış imajı yaratılmış ve toplumda halkın arasına karışarak babası otoriter Hafız Esed’den farklı bir profil çizmeye çalışsa da Suriye toplumundan ne kadar kopuk olduğunu” 2011 Ocak ayının sonunda Wall Street Journal’a verdiği mülakatta ortaya koymuştur. Beşar Esed, Arap Baharı sürecini yöneticilerin halkın yükselen sosyo-ekonomik ve politik taleplerine karşılık verememesinden kaynaklandığını söylüyor. Suriye’deki durumu stabil olarak değerlendiriyor. Bunun nedenin ise her zaman insanların inancına yakın olmanız gerekir bu durumda bir sapma olduğunda ortaya çıkacak karışıklıkları vakumlayacak bir imkanın olabilir diyerek Arap Baharının etkisindeki Tunus ve Mısır örneğinde yöneticilerin halkın taleplerinden kopuk siyasetini suçlu olarak ilan ediyordu. Teşhis doğru idi ama kendi ülkesi için durum tespiti hatalı idi. Dera’daki olaylarda kuzeni Dera Valisi Atıf Necib’i görevden almıyor ve isyanı şiddete başvurarak bastırmaya çalışıyordu. Aynısını 1982 yılında babası Hafız Esed Hama’da yapmıştı. Başer konuşmasında Kur’an ayetini kullanarak ona yönelen muhalefeti açık ve ürpertici bir dille eleştirerek “Fitne katilden daha şiddetlidir” diyordu. Konuşmasını “Askerleri ve destekleyicileri ile beraber yürüyerek, sevdiğimiz, gurur duyduğumuz, düşmanlarımıza karşı yenilmez Suriye’nin inşasında liderlik edeceğim, dostlarıma ve kardeşlerime karşı sadakatimi muhafaza edeceğim” diyerek ifade ediyordu. 2005 yılında Lübnan’da Refik Hariri suikastından sonra Suriye’nin var oluşsal tehdiye rağmen ülkenin gücünü muhafaza edip onu konsolide etmeyi başaran Esed iyi bir sınav veremiyordu. Lübnan’ı kendi toprağı olarak gören uzun yıllar elçilik bile açmadan, Lübnan’ın iç işlerine hep karışarak orada Suriye Silahlı kuvvetleri bulundurarak hakimiyetini hep gösterdikten sonra ordusunu Lübnan’dan çekmek zorunda kalan Beşar Esed Dera’daki kalkışmanın bütün ülkesini bir yangın alanına dönüştürmesine seyirci kaldı. 2020 yılına kadar varlığını Rusya ve İran’nın siyasi hamiliğı ile sürdürebildi.

I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı hakimiyetinde bulunan Suriye ve Lübnan 1919 yılında yapılan Suriye Antlaşması ile Hatay’ın da içinde bulunduğu güney bölgesini kapsayacak şekilde fransızlara bırakılmıştı. Nisan 1920 tarihinde Milletler Cemiyeti Suriye ve Lübnan’ın Fransa’nın kontrolüne verilmesini kabul etmişti. Fakat fransızlar bu iki bölge ile yetinmeyerek stratejik ve ekonomik önemi olan Hatay’ı elde etmek istediler. Askeri ve mali yetersizlikler sonucu Türk liderler, Fransa ile 20 Ekim 1920 de bir anlaşma yaparak Suriye ve Lübnan’ın yanı sıra Hatay Bölgesi’ni de fransızlara terk etmek zorunda kaldılar. Fransa bu bölgeyi İskenderun Sancağı ismi ile özerk bir yapı şeklinde Halep yönetimine bağlamıştı. Halbuki 12 Ocak 1920 yılında ilan edilen Misak-ı Milli’ye göre Hatay bir Türk vatani olduğu ilan edilmişti.

1920 Ankara Antlaşması'na göre Sancak Bölgesi'ne özerk bir yapı verilecek ve Türklerin çoğunlukta olan bölgelerde Türk memurlar görev yapacaklardı. Türk mahallelerinde Türkçe resmi dil olacak ve Türk bayrağı kullanılacaktı. Bu şartlar Lozan Antlaşması'nda yer almış ve Fransa da bu durumu kabul etmişti. Hatay konusu Lozan'da çözüme ulaştırılamamış ve fransızların Türk nüfusunu azaltmak istemesi gibi sebepler yüzünden 1938 yılına kadar sorun olarak kalmıştı. Türkiye Hatay meselesine politik gözle bakarken stratejik faktörlerde buna eklenmişti. Türkiye İtalyan tehdidini öne sürerek Hatay'a bağımsızlık verilmesini istemiştir. Fransa ise 1936 yılında Suriye'deki manda yönetimine son vermeyi düşünürken, İskenderun'u Suriye sınırlarına dahil etmeyi planlamakta idi. 1937 yılında Milletler Cemiyeti 1-Sancak'ı içişlerinde serbest dışişlerinde Suriye'ye bağlı kalacak 2-Türkçe resmi dil olarak devam edecek 3-Sancak askersiz hale getirilecek ve güvenliği Türkiye ve Fransa tarafından garanti altına alınacak 4-Türkiye İskenderun'da birtakım siyasi, ticari ve hukuki haklara sahip olacaktı şartlarını kabul etmişti. Arabuluculuğu İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden yapmıştı. Daha sonra Sancak ismi Hatay olarak değiştirildi. Ancak sorun çözüme kavuşamadı ve ileri dönemlerde Türk ve fransız kuvvetler arasında çatışmalar meydana geldi. Milletler Cemiyeti kararları doğrultusunda Ağustos 1938 yılında yapılan seçimlerde Türkler, Parlamentoda çoğunluğu oluşturdular. Parlamento 2 Eylül 1938'de Hatay'ın bağımsızlığını ilan etti. Bir yıl sonra da Türkiye'ye Hatay katıldı. Fransa yaklaşan cihan harbi nedeni ile bu duruma çok itiraz edemedi. Ama Suriye Türk-Fransız antlaşmasını ret ederek parlamento başkanı Nasuhi Buhari ile Milletler Cemiyetine itiraz etti. Suriye'nin itirazları daha sonraki dönemlerde de devam etti. İngiliz Dış İşleri belgelerine göre Türkiye'nin Hatay'ı topraklarına katmak istemesinde iki haklı sebep vardı biri bölgede bulunan Türk nüfusunun çoğunlukta oluşu ikincisi Türkiye'nin güvenlik ve stratejik endişeleri idi. Türkiye 1920 yılından itibaren Hatay'ı her ne kadar Misak-ı Milli sınırları içerisine dahil edemediyse de Fransa ile yaptığı çeşitli antlaşmalar ile Suriye'deki demiryolunun güvenlik gerekçesi ile kullanma imtiyazını elde etti. Türkiye 1942 yılının başlarında Suriye'den geçen eski güney demiryolu hattını kullanabilmek için sınırda değişiklik yapılmasını İngiltere'den istemiştir. Bu hat eski Bağdat Demiryolu hattı olup Türkiye ile Irak demiryolu hatlarını bağlayıp Halep'ten geçmekte idi. Türkiye stratejik sebeplerden dolayı Halep'e kadar olan bölgenin kontrolünü ingilizlerden talep etmişti. İngiltere de Haziran 1941'de Türkiye'nin Halep'i işgal etmesini istemişti. Türkiye savaşın kritik bir anında böyle bir müdahaleye giremeyeceğini belirterek İngiltere'nin teklifi ret etmişti. Londra Türkiye'nin teklife olumsuz cevap vermesinden bir müddet sonra Eylül 1941'de Suriye'nin toprak bütünlüğünü koruyacağına dair bu ülkeye garanti vermişti bir yıl sonra bu sefer Türkiye'nin isteğini geri çevirmesine bu gelişme neden oldu. Zaman

hızlı geçiyordu şartlar savaş sırasında her an değişiyordu. Kar ve zarar denkleminde riski göze alamıyorsan kaybeden taraf oluyordun. Üstelik Suriye’de bulunan Türkmenlerde bu gelişmeleri çok yakın takip ediyorlardı. Çünkü devlet küçülmüş ama halk kendi topraklarını terk etmeyerek başka bir ülkenin vatandaşı olarak azınlık statüsünde yaşamlarını sürdürmek zorunda kalıyorlardı. Türkiye’nin Suriye ve Lübnan ile 1944’e kadar önemli bir teması olmadı. 14 Kasım 1944 yılında İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden Ankara’daki İngiliz Büyükelçisi’ne talimat vererek Türkiye’nin Suriye ve Lübnan’ı tanımamasını istemişti. Türk Dış İşleri Genel Sekreteri Cevat Açıkalin da Suriye milletvekillerinin Hatay’ın iadesini istemeleri yüzünden Türkiye’nin bu ülkeyi tanımamasının zor olacağını ifade etti. Sovyetlerin de Suriye’yi kışkırttığı Türk Dış İşlerindeki hakim görüştü. Soğuk savaş döneminin başında Türkiye’den ilk toprak talep eden ülke, Sovyetler Birliği değil Suriye olmuştur. Suriye tarafından Hatay meselesinin kökleri iki nedene dayanıyordu 1-Hatay’dan giden göçmenler 2- Hatay’da mal mülk ve arazisi bulunan Suriyeli vekiller. Hatay’dan göç edenlerin büyük kısmı Ermenilerdi. Ermeniler Ortodoks Yunanlılar ile Hatay kampanyasını devamlı canlı tutuyorlardı. Suriye komünistleri de Hatay kampanyasında yerlerini almışlardı. Suriye’deki Sovyet elçisi de Hatay meselesini kışkırtmak için devamlı çabalamakta idi. Hatay meselesinin uzaması üzerine Türk Hükümeti Irak Senato Meclisi Başkanı Nuri Said Paşa’yı devreye sokarak, mekik diplomasisi sonrası 6 Mart 1946 da Suriye’nin Hatay konusunda ısrarından vazgeçmesi karşılığı Türkiye Suriye’yi tanımıştır. Nuri Paşa’nın arabuluculuk çabalarına karşılık da Irak’a İskenderun’da serbest ticaret hakkı verilmiştir. Dönemin cumhurbaşkanı İnönü, Suriye’nin Haşimi Ürdün ve Irak krallarıyla işbirliğine girerek Şam yönetimini dengelemeye çalışmıştır. O dönemde “Münbit Hilal” projesi çerçevesinde hem Irak hem de Ürdün Suriye’yi kendilerine bağlamaya çalışmaktaydı. Suriye’nin seçilmiş ilk devlet başkanı olan Şükrü el Kuvvetli (1943 yılında seçildi) 1949 yılında Albay Hüsnü el Zaim tarafından bir darbe ile görevden alınca Suriye’de darbeler dönemi başladı. 1953 yılında Başbakan Adnan Menderes liderliğinde kurulan Bağdat paktı ile ilişkiler tekrar Suriye ile gerildi. Türkiye, Irak, Pakistan Batı yanında iken, Suriye ve Mısır SSCB yanında yer almışlardı. Suriye’de sosyalist Baas partisinin etkinliğini arttırıp 1957 yılında SSCB ile ikili ittifak antlaşmaları imzalaması ve Suriye Genel Kurmay başkanlığına komünist bir general olan Afif el Bızri’nin atanması Türkiye’nin sabrını taşırması ve Ankara’yı Suriye’ye müdahale aşamasına getirmişti. Amerika’nın baskısı, SSCB’nin tehditleri ve Suudi Arabistan’ın arabuluculuğu sonucu bu gerginlik atlatılmıştır. Türkiye 1958 yılında Suriye ile Mısır’ın birleşmesiyle ortaya çıkan Birleşik Arap Cumhuriyetini (BAC) tanımıştır. Ancak bu birliktelik 1961 yılında bir askeri darbe neticesinde Suriye’nin birlikten ayrılması ile BAC dağılmıştır. Baas’ın

1963 yılında düzenlediği bir darbe ile iktidar bu sefer Baasçıların eline geçmiş, emekli general Salah Cedit tarafından idare edilen daha radikal grubun Hafız Esed tarafından idare edilen daha pragmatik grup tarafından tasfiye edilmesi sonrası 1970 yılında Hafız Esed Suriye'nin tek hakimi olmuştur. Hafız Esed döneminde Türkiye-Suriye ilişkilerinde Hatay sorununa ilaveten iki sorun daha ortaya çıkmıştır PKK terörüne kol kanat veren Suriye hükümetinin yaklaşımı bu olay da Abdullah Öcalan'ın Suriye'yi terk etmesi ve Adana mutabakatı ile neticelenmiştir. Diğer de su sorunudur. Buna neden de, Türkiye'nin 1973 yılında Fırat nehri üzerine yaptığı Keban Barajı, 1976 yılında Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamında Aşağı Fırat'a yaptığı Karakaya barajı sonrası Suriye'ye akan nehir sularında azalmaya neden olacağı endişesidir. Hafız Esed'den sonra gelen Beşar Esed döneminin başlangıcında Türkiye Suriye ilişkileri ortak bakanlar kurulu yapmaya kadar yakınlaşırken 2011 yılında Beşar Esed'in Suriye halkına yaptığı zalimce uygulama Türkiye Cumhuriyeti hükümet yetkilileri tarafından çok sert olarak ret edilirken, Beşar Esed'in artık Suriye'yi yönetemeyeceği, Suriye halkının geleceğini kendinin belirlemesi gerektiği ileri sürülerek Suriye Savaşında muhalefet desteklenerek aktif olarak müdahale edilmiş sırası ile Fırat Kalkanı 24 Ağustos 2016 ile Cerablus, El Bab, Zeytin Dalı 20 Ocak 2018 ile Afrin, Barış Pınarı 9 Ekim 2019 Rasulayn, Tel Abyad, ve Bahar Kalkanı 20 Şubat 2020 İdlip'e dört operasyon düzenlenerek Kuzey Suriye'de Türkiye'ye göç edenler ve oradaki muhalefet için bir yaşam alanı oluşturulmuştur. Kuzey Suriye'de Tel Abyad, Rasulayn, Cerablus, Çobanbeyli, El Bab, Azez, Afrin bölgelerinde nispeten huzur sağlanırken İdlip bölgesinde ise Suriye rejim güçlerinin o bölgeye sıkışmış olan muhalefet güçlerine karşı askeri müdahalesi sonrası gerginlik hala devam etmektedir. Rusya ile Türkiye'nin M4 karayolunda ortak devriyesi ile kısmı bir barış sağlanmıştır. Suriye ise 2011 yılından beri Suriye rejimini destekleyen Rusya ile Kürtlerin ve Suriye'deki petrolün koruyuculuğunu yapmaya çalışan Amerika tarafından tam bir vekaletler savaşını yaşamaktadır. Acımasız IŞİD (Irak Şam İslam Devleti) saldırıları yüzünden Suriye halkı 2013-2019 yılları arasında 6 yıl boyunca çok acılar yaşamıştır.

Suriye'deki Türkmenler bu kargaşanın neresindedirler?

Bu güne kadar Suriye de güçlü merkezi otorite altında uzun yıllar üstü örtülen yeni toplumsal dinamiklerden biri olarak ortaya çıkmışlardır. Suriye iç savaşının 2016 yılında 2011 yılından 5 yıl geçtikten sonra ülkede yaşayan 23 milyondan 7 milyonu Suriye'nin ekonomik ve güvenlik gerekçeleri nedeni ile ülke dışına ve altı milyonu ise evlerini terk ederek güvenli iç bölgelere göç etmişlerdir. Suriye Türkmenleri de zayıf konumda olmalarından ve stratejik

açından önem taşıyan bölgelerde yaşıyor olmalarından ötürü ülkedeki kitlesel göç olgusunun önemli parçalarından biri oldular. Birçok Türkmen yerleşimi ya tamamen yok oldu ya da halkı göç etmek zorunda kaldı. VII. yüzyıldan itibaren Türk boyları Irak ve Suriye'ye göç etmeye başladılar. Suriye'ye gelenlerin birinci kolu Halep, Hama, Humus ve Şam bölgesine yerleşti. Diğer kol ise Lazkiye ve Trablusşam istikametinde Ensariye Dağı'nın batısına yerleştiler. Selçuklular zamanında Anadolu'nun fethi için Ahlat'tan sonra Halep hareket üssü işlevi gördü. 1096 yılında Haçlı seferleri başladığında Selahattin Eyyübi komutasındaki Müslümanlar ile birleşerek Haçlılara karşı bölgeyi savundular. Büyük Selçuklulara bağlı Halep Atabeyi Nureddin Zengi Haçlılara karşı en büyük zaferi kazanan kişi oldu. Halep, Selçuklu Türkleri açısından hep önemli bir merkez oldu. Anadolu'nun güvenliği için en önemli güvenlik kapısı olarak hep hizmet etti. 1260 yılında Suriye Memlûklerin hakimiyetine girdi. İdaresi ve askeri gücü Türklerden oluşan bu devlet günümüz Suriye coğrafyasında yaklaşık 250 yıl hakim oldu. 1243 yılında Köseadağ savaşında Moğollara yenilen Türk boyları Halep'e yerleşti. Yavuz Sultan Selim 1516 yılında Mercidabık'ta Memlûkleri yenerek Suriye topraklarını Osmanlılara bağladı. 1516 yılından 1918 yılına kadar 402 sene Suriye Osmanlı hakimiyetinde kaldı. Suriye Türkmenlerinin büyük kısmı Sünni Hanefi mezhebinde iken çok azı Alevidirler ve Türkiye Türkçesi ile konuşurlar.

Suriye'deki Türkmenler; Halep Türkmenleri

Halep Anadolu'dan daha önce Türkleşen bir şehir olmuştur. Şehir merkezinde Hüllük, Kadı, Asker ve Haydariye önemli Türkmen mahalleridir. Halep vilayetinde toplam 145 Türkmen köyü vardır. Halep halen, birçok Türk mimarı ve sanat eserinin bulunduğu ve sokaklarında Türkçenin konuşulduğu bir şehirdir. Halep'in kuzeyi El Bab'dan başlayarak, Türkiye sınırına kadar birçok Türkmen yerleşim yeri vardır.

Bayır-Bucak (Lazkiye) Türkmenleri

Bayır-Bucak, Hatay sınırlarından başlayıp Lazkiye sınırlarına kadar uzanan 60 kilometre kadar derinlikte olan coğrafi yapısı ile Amanos dağlarının devamıdır. Hatay'ın Yayladağı ilçesi dahil olmak üzere Ordu olarak tanımlanan bu bölge, Bayır-Bucak Türkmenlerinin yaşadığı bir bölgedir. Bayır-Bucak Türkmenleri Karamanoğlu Türkmenlerinden olup Osmanlı döneminde İç Anadolu ve Akdeniz bölgelerinden getirilip yerleştirilmişlerdir. Lazkiye şehir merkezi Ali Cemmel Mahallesi, Basit, Bayır, Bucak, nahiye merkezi ve 64 köylerinde yaşamaktadırlar. 8 Temmuz 2012 tarihinde Lazkiye'ye bağlı İsabeğli ve Ayvaklı köyleri yakınlarında Suriye ordusu ile muhaliflerin karşılaşmalarının

ardından grup arasında mücadele başladı. Bayır mıntıkasındaki 7 Türkmen köyüne (Kulcuk, Çümeren, Sarraf, Kalaba, Kelev, Karaman, Yamazı, Ayçabayır) Suriye rejimine bağlı helikopterlerden ateş açıldı. 9-11 Temmuz 2012 tarihinde Türkiye'ye yoğun bir Türkmen göçü yaşandı. Temmuz 2012 den beri Türkmen yerleşim yerleri Hayalet köylere döndü. Türkiye'ye göç edenler Osmaniye'deki Cevdetiye geçici yerleşim kampına yerleştirildiler. Bugün 10 bine yakın Bayır-Bucak Türkmeni oradaki kampta zor şartlar altında yaşamaktadırlar. Suriye rejimi Lazkiye vilayetinin kuzeyine düşen bu bölgeyi bilinçli olarak boşaltmaya çalışmaktadır. Suriye rejimi, ülkenin bütünlüğünü sağlayamazsa hedef olarak Lazkiye, Tartus ile Hama ve Humus'un batı tarafını içine alan bir Nusayri Alevi Devleti kurmayı son seçenek olarak görmektedirler. Türkiye açısından ise Bayır-Bucak bölgesi çok önemlidir, Yayladağı yerleşiminin devamı ve Amerika'nın Kürtlerin hamiliği ile onların denize çıkış noktası olabileceği bir bölge olduğu için Türkiye'nin güvenliği ve hatta Hatay'ın bütünlüğü için çok önemlidir. Afrin'deki bütün huzursuzluk Tel Rıfat'ın hala PYD nin elinde olmasından kaynaklanmaktadır. Bu gerçek ışığında Bayır-Bucak Türkmenleri tamamen kendi yaşam bölgelerinde özgür ve hür olarak yaşamalıdır ve hatta gerekirse sınır tadilatı ile bu sorun halledilmelidir. Türkmenler, Türkmen Dağı Bölüğü adı altında örgütlenerek kendi güvenliklerini sağlamaya çalışmaktadırlar. Türkiye bu çılgılığa kulak vermeli, eyleme geçmelidir. IŞİD de bölgeye sızarak evvela camilerde imamlığı ellerine geçirerek "Sufisiniz, size gerçek dini öğreteceğiz, şeriatı getireceğiz" diyerek gelmişler, Türkmen köyleri Özgür Suriye ordusunu destekliyor diye ellerindeki müthiş silahlar ile onları öldürmeye başlamışlardır. Şu anda Bayır-Bucak Türkmenlerinin yarıya yakını Türkiye'ye göç etmiş durumdadır.

Şam Türkmenleri

Şam'da farklı geçmişe sahip üç ayrı Türkmen topluluğu bulunmaktadır. Birincisi Osmanlı döneminden kalan zengin Türkmen aileleri. İkincisi Golan tepelerinin İsrail tarafından işgal edilmesinden sonra göç etmek zorunda olan Türkmenlerdir. Golan (Kuneytra) Türkmenleri Selçuklu döneminde bu bölgeye yerleşmeye başladılar. XI. ve XII. yüzyıllarda Golan Tepeleri Müslümanlar ile Haçlılar arasında savaş alanı oldu. Uzun bir süre kimse bu bölgeye yerleşemedi. Golan'ın etnik yapısına bakıldığında bölge nüfusu Türkmenlerin yanı sıra Arap ve Çerkezlerden oluşmaktadır. 1999 yılında yapılan nüfus sayımında bölge nüfusu 400 bindir. Türkmenlerin bu tarihte nüfusu 100 bin idi. Yani Türkmenler Golan nüfusunun %25inin oluşturmaktadır. Golan'da toplam 20 Türkmen köyü bulunmaktadır. 1967 Altı gün savaşı sonunda İsrail'in bölgeyi işgali ve 2019 yılı Amerika'nın onayı ile İsrail'in bu bölgeyi ilhakı gerçekleşmiştir. Bu bölgede Türkiye mutlaka farklı bir politika ile söz

sahibi olmaya çalışmalıdır. Golan'ın bereketli topraklarına yerleşen Türkler, kutsal şehir Kudüs ve Filistin'in güvenliği için buraya yerleştirilmişlerdir. Ecdat 400 yılı aşkın bir sürede burada kalmak için bu bölgenin Türkleşmesine önem veriyorsa, Atalarımızın bize yol göstermesini kulak arkası yapmamız gerekmektedir. Şam'daki üçüncü grup ise Türkiye cumhuriyeti inkılaplarını kabul etmeyen ve Anadolu'da yaşayan bazı Türklerdir. Sayıları tam net olmasa bile bu sayının 10 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu topluluk şu an Şam'da Kassiyun Dağı eteklerinde Muhacirun mahallesinde oturmaktadırlar. Muhyiddin Arabi türbesinin etrafında yoğunlaşan bu yerleşim birimi Suriye'de "Türk mahallesi" olarak bilinir. Şam'da Türkmenler Masekin Berze, Muhayyem, Hacer Esved, Kadem, İşşıl Verver ve Cobar Hırmalı mahallerinde yaşamaktadırlar. Şehir merkezinde yaşayan Türkmen asıllı aileler zamanla Araplaşmışlardır.

Humus Türkmenleri (kökenleri hakkın da bilgi yok)

Humus'ta çok kullanılan bir atasözü vardır. "Humus'ta kim ben Türkmen değilim diyorsa o Humus'lu değildir". XI. yüzyılda Humus'ta büyük bir deprem yaşanmış şehri Türkmenler yeniden inşa etmişlerdir. Ancak Humus'ta yaşayan Türkmenler Araplaşmışlardır. Humus çevresinde birçok Türkmen köyü bulunmaktadır. Buralarda hala Türkçe konuşulmaktadır. Ama Humus Türkmenlerin Türkçesi Halep ve Bayır-Bucak Türkmenlerinin Türkçelerinden farklı Türkiye Türkçesine daha uzaktır. Humus'un en önemli Türkmen yerleşimi olan Zara Köyü Suriye rejim güçleri tarafından boşaltılmaya çalışılmış ve halkı göç ettirilmeye zorlanmıştır(ciddi katliam yapılmıştır). Çünkü Zara köyü Humus'u Akdeniz kıyılarına bağlayan yolun kavşak noktasındadır. Humus Türkmenleri 2011 yılında başlayan iç savaş sonucu coğrafi olarak Lübnan Türkmen köylerine göç etmişlerdir. Lübnan'da Türkmen köyleri ülkenin kuzeyinde Akkar vilayetinde Aydamun ve Kavaşra köyü ile Lübnan'ın doğusunda yer alan Baalbek şehri etrafındaki beş Türkmen köyüdür. Humus Türkmenleri ile Lübnan Türkmenleri arasında akrabalık ilişkileri vardır.

Rakka Türkmenleri

Osmanlı döneminde Rakka veya Budak adı ile bilinen bölge ile Halep ve Rakka arasında Gulap isimli yerleşim yerine çok sayıda Türkmen boyu yerleştirilmiştir. 1679 yılında Sivas, Yozgat ve Kahramanmaraş'tan çok sayıda Türkmen boyu bu bölgeye getirildi. Bugün Rakka il merkezinden Türkiye sınırına kadar Türkmen yerleşimleri bulunmaktadır. Bu Türkmenler Dulkadiroğlu devletini kuran Türkmen beylerinin torunlarıdır.

Hama Türkmenleri

Bu Türkmenler Humus Türkmenlerinin uzantısıdır. Şehir merkezinde olanlar diğer şehir merkezlerinde olduğu gibi Araplaşmışlardır. Ama hala Hama Türkmen köylerinde Türkçe konuşulmaktadır.

İdlip Türkmenleri

Reyhanlı Türkmenlerinin uzantısıdır. İdlip'in Cısr eş-Şuğur ilçe merkezinde yer alan Türkmen semtinde ve vilayetin kırsalında Türkmenler yaşamaktadır.

Tartus Türkmenleri

Tartus, Osmanlı döneminde Türkmenlerin yerleştiği bölgelerden biridir. Daha çok vilayetin kırsalında Türkmen yaşamaktadır.

Dera Türkmenleri

Osmanlı döneminde Hac güvenliğini sağlamak üzere yerleştirilmişlerdir. Uzantıları Ürdün içerisine kadar gitmektedir. Ürdün'de Dera Türkmenlerin devamı olarak yerleşik Türkmen köyleri bulunmaktadır. Dera şehir merkezinde de Türkmenler mevcuttur.

Suriye Türkmenlerinin önemli bir kısmı tamamen Araplaşmışlardır. Suriye Türkmen nüfusu hakkında net rakamlar verilememektedir. Şehirli Türkmenler Araplaşırken, kırsalda yaşayan Türkmenler kimliklerini korumuşlardır. Suriye Türkmenlerinin dezavantajı dağınık bir coğrafyada yaşamaları ve belli bir bölgede toplanmamalarıdır. Türkmenler arasında siyasal milliyetçilik gelişmemiştir. Türkmenlerin arasında tepkisel ve kültürel bir milliyetçilik vardır. Fransa işgali ve sonraki dönemlerde Türkiye'nin uzantısı olarak hep görülmüşlerdir. Suriye sisteminin sert yapısı, Türk hareketinin siyasallaşmasını engellemiştir. Türkmenler arasında diğer bir sorun da şehirleşen ve sınıf atlayan Türkmenlerin Araplaşması ve Türkmenliği "köylülük" olarak görmeleridir. Suriye Türkmenlerinin en büyük beklentileri, yeni anayasada Suriye halkını oluşturan unsurlardan biri olarak yer almaktır. Bunun yanı sıra anadilde eğitim ve diğer sosyal, kültürel hakların verilmesidir. Ama şu konu da bir gerçektir ki bugüne kadar Suriye içindeki Türkiye Cumhuriyetine ait olan Süleyman Şah türbesinin yanı sıra yeni yapılanan Suriye devletinde bir sınır tadilatına gidilmesi, Türkiye'nin stratejik açıdan güvenliği ve Suriye barışına olumlu katkı yapması açısından zaruridir. Bu

sınır tadilatında şu anda Türkiye'nin kontrolünde olan bölge ile hem Hatay'ın güvenliği, hem de Türkiye stratejik olarak üstünlüğünün sağlanması için Bayır, Bucak bölgesi de mutlaka dahil edilmelidir. Abdullah Öcalan Türkiye'den Suriye'ye Ayn el-Arap (Kobani) den girmiştir, Menbiç Osmanlı döneminde bir Çerkez yerleşim birimi olma özelliği, sistematik olarak nüfusun zorla göç ettirilmesi ile farklı demografik yapıya dönüştürülmüştür. II. Abdülhamit Han'ın özel mülkiyeti olan Halep'in kuzeyi El Bab Fransa ile yapılan anlaşma ile Suriye'de kalması Türkiye'ye zorla dayatılmıştır.

KAYNAKÇA

Oytun, Orhan., *Suriye İç Savaşı ve Türkmenler*. Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika. Ed. H. Mustafa Eravcı. Türk Tarih Kurumu. 2018. Ankara.

Athoğlu, Yasin., *Fransız Manda Yönetimi Altında Suriye*. Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika. Ed. H. Mustafa Eravcı. Türk Tarih Kurumu. 2018. Ankara.

Goldsmith, Leon T., *Bütünleşme ve Parşalanma Arasında: Suriye'de Heterodoks ve Ortodoks islami kimliklerin uzlaştırmak*. Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika. Ed. H. Mustafa Eravcı. Türk Tarih Kurumu. 2018. Ankara.

Saltık, Nuri., *Baas Rejiminin Patikası*. Suriye Krizine Tarihsel Sosyolojik bir yaklaşım. Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika. Ed. H. Mustafa Eravcı. Türk Tarih Kurumu. 2018. Ankara.

Öztirkler, Harun., *Suriye'nin Politik Ekonomisi*. Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika. Ed. H. Mustafa Eravcı. Türk Tarih Kurumu. 2018. Ankara.

Bilgin, Mustafa Sıtkı., *Türkiye-Suriye ilişkilerinin Tarihsel Arka Planı*. Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika. Ed. H. Mustafa Eravcı. Türk Tarih Kurumu. 2018. Ankara.

Lesch, David. W., *Ayaklanmanın Başında Karar Verici Bir Söylev*. Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika. Ed. H. Mustafa Eravcı. Türk Tarih Kurumu. 2018. Ankara.

TÜDEV DENGE

ALPTEKİN, Cahit “Ülkemizde Tatarlar ve Kökenleri”
TÜDEV Denge. 2020/10: 153-170.

ÜLKEMİZDE TATARLAR VE KÖKENLERİ

Cahit ALPTEKİN*

Özet: Bir kavim adı olarak “Tatar” kelimesi ilk defa Orhun Yazıtları’nda geçmektedir. Tatar adı, çeşitli tarihlerde Türk ve Moğol kabileleri için müşterek bir ad olarak kullanılsa da başlangıçta Moğolları ifade etmiştir. Moğol kabilelerinden Tatarlar, en kalabalık ve güçlü kabileydiler. Bu durum birçok Moğol ve Türk kabilesinin (boyunun) yabancılarla münasebetlerinde kendi adları yerine Tatar adını kullanmalarına neden olmuştur.

Moğollar arasındaki “Tatar” adı bir Moğol boyunu ve Moğolistan sahasındaki Türk- Moğol boylarını ifade etmekten ziyade Türk dünyasında, özel olarak Kıpçak bozkırlarında, ortaya çıkan “Tatar” adı ise Kıpçak Türklerini ifade etmektedir. Artı olarak bugünkü Moğolistan sahasında ise, geçmişte Tatar olarak adlandırılmış Otuz Tatar, Dokuz Tatar gibi Türk kabilelerinin yaşamış oldukları bilinmektedir.

Kıpçak sahasını fetheden Batu Han’ın ordusunun büyük bir kısmını yine Türkler oluşturmuşlardır ve orduda çok az sayıda bulunan Moğollar, Deşt-i Kıpçak sahasındaki Türklerle karışarak kısa sürede eriyip gitmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Tatar, Moğol, Türk, Rus, Rusya, Kıpçak.

*Tarihçi, yazar

Tarih bilmek, insanlara yaşadığı zamanı anlamak ve gelecek hakkında öngörülerde bulunmak şansı vermektedir. Yani, tarih bilmek ve tarih şuuruna sahip olmak, bir milletin milli vasıflarını koruması ve nereden geldiğini bilip nereye gideceğine karar vermesi için olmazsa olmaz gereksinimlerden biridir. Büyük tarihçi İbn Haldun: “*Suyun suya benzediği gibi, hal de geçmişe benzer*” sözü ile ne kadar büyük gerçekleri ifade eder. Hali değerlendirmek, geleceğe ümit ve güvenle bakabilmek için, geçmişin iyi bir şekilde süzgeçten geçirilmesi gerekir¹. Tarih, aynı zamanda, geçmişini ve nereden geldiğini unutan halkların mezarlığıdır.

Öncelikle bu makaleyi neden yazdığımı siz sevgili okuyucularıma anlatmak isterim. Ülkemizde AB ve ABD ile bunlara bağlı sivil toplum örgütlerinin yürüttüğü faaliyetlerin bulunmakta olduğu herkes tarafından bilinen bir husustur. Bu faaliyetlerden bir tanesi de ülkemiz insanlarını mozaiklik olgusuna alıştırmak ve onlara Türk olmadıkları, farklı etnik kökenlerden geldikleri fikrini benimsetmektir. Ne yazık ki hükümet destekli faaliyetlerle Türklük olgusu bir üst kimlik konumuna yerleştirilmeye çalışmakta ve bu çalışmalar başarı sağlamaktadır. Hâlbuki bu çalışmalara kaynak ayıran emperyalist devletler kendi ülkelerinde sıkı bir ulusçuluk göstermekte, tersi yöndeki her yönelişi olması gerekeni yaparak, boğmaktadır. Ülkemizde özellikle Türkmen, Tatar, Alevi, Yörük, Karakeçili... vs. gibi öz Türk unsurlar ayrı birer etnisiteymiş gibi gösterilmekte, ne yazık ki insanlarımız bu hiçbir ilmi delile dayanmayan iddiaları gerçek gibi kabul edip gafflete düşmektedirler. Lakin biz, ufak makalemizde bu Türk unsurlardan sadece Tatarları inceledik.

Türkmen, Yörük, Alevi, Karakeçili, Tahtacı gibi unsurların Türklüğünün vatandaşlarımız tarafından iyice öğrenilmesi gerektiğinin farkında olarak ve bu konuda yapılmış ilmi çalışmaların daha da arttırılması ile vatandaşlarımıza hitap eden yayınlarında yapılması gerektiğini bilerek, şimdilik sadece Karadeniz’in kuzey sahasındaki Tatarların kökenlerini, çeşitli kaynaklardan, ortaya koyduk ki bilgisizlik nedeniyle kendini kesin olarak Moğollukla ilişkilendiren ya da “*Ne Türk’üz, ne de Moğol’uz, biz ayrı bir milletiz*” diyen vatandaşlarımız köklerinin ne kadar öz Türk olduklarını bir nebze fark edebilsinler.

Öncelikle bilinmesi gerek ilk husus gerçek Tatarların kimler olduğu ve nerelerde faaliyet göstermiş olduklarıdır. (Daha sonra örnek olarak koyduğumuz kaynaklarda Karadeniz’in Kuzey sahasındaki “Tatar” adı

¹ Oğuz Turan, *Türklerde Stratejik ve Taktik Düşünceler*, İstanbul 1986, Belge Yayınları, s. 286.

verilmiş Türkleri de göreceğiz.)

Bir kavim adı olarak “Tatar” kelimesi ilk defa Orhun Yazıtları’nda geçmektedir. Bu yazıtları ilk defa okumuş olan Thomsen, bu kavmi Moğol asıllı olarak saymaktadır. Thomsen ve Rene Giraud bu kavmin yerleşme alanını Baykal Gölünün güney doğusuna yerleştirirler. Orhun Yazıtlarında “Dokuz Tatar” ve “Otuz Tatar” isimleri geçmektedir ve bir daha hiçbir yerde rastlanmayan “Otuz Tatarlar”, Bahaeddin Ögel’e göre günümüz Moğolistan’daki Moğollarla akrabadırlar². Tatar adı, çeşitli tarihlerde Türk ve Moğol kabileleri için müşterek bir ad olarak kullanılsa da başlangıçta Moğolları ifade etmiştir. Geçmişte, günümüz Moğolistan’ının doğu kısmında yaşayan kabilelerin büyük bir kısmı Moğol olup, bunlar Moğol adını sonradan benimsemişlerdi. O dönemde bu kabilelerin başında Kereyit, Nayman ve Tatar kabileleri gelmekteydi. Bu arada özellikle Naymanların Türk mü Moğol mu olduğu konusunda da tartışmaların devam ettiğini söylememiz gerekir. Saydığımız kabilelerden Tatarlar, en kalabalık ve güçlü kabileydi. Bu durum birçok Moğol ve Türk kabilesinin (boyunun) yabancılarla münasebetlerinde kendi adları yerine Tatar adını kullanmalarına neden olmuştu. Tarihte bu tür örneklerle sık sık rastlanmaktadır. Mesela Reşideddin’de Moğol adının sadece Cengiz Han’ın mensup olduğu boyun adı olup, sonradan diğer boyların da kendini Moğol olarak adlandırmaya başladığına dair şöyle bir örnek bulunmaktadır: “*Diğer kavimlere o zaman Moğol demezlerdi. Çünkü şekil, heyet, lakap, lehçe ve gelenekleri birbirine yakın olmakla beraber eskiden farklı idiler.*” Yine Reşideddin, Tatar adının nasıl ve hangi şartlarda meşhur olduğu üzerinde durarak şöyle demektedir: “*Onların çok büyümeleri ve saygıdeğer bir yerleri olması sebebiyle değişik boylara mensup olan ve değişik isimleri bulunan diğer Türk kabileleri de onların isimleriyle tanınmaya ve hepsine Tatar denilmeye başlandı. Ve bu değişik boylar kendilerini onlara intisap ettirerek ve onların ismini kullanarak şöhret ve ihtişam kazandılar*”³.

Çin kaynakları 842 yılından sonra “Ta-ta” ismiyle Tatarlardan bahsetmeye başlar. Bu kaynaklar Moğolistan’daki kuzey Tatarlarına “Kara Tatarlar”, Alaşan bölgesindeki güney Tatarlarına ise “Ak Tatarlar” derler. Çin kaynaklarına göre, asıl Moğollar, en eski Moğollar (20 Kabile), Kara Tatarlar (9 Kabile), Ak Tatarlar (15 Kabile), Vahşi Tatarlar olmak üzere dört kısma

²Kamuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1981, Karacan Yayınları, s. 222, 223.

³Sercan M. Ahincanov, *Türk Halklarının Katalizör Boyu KIPÇAKLAR*, İstanbul 2009, Selenge Yayınları, s. 153-154.

ayrılmaktaydı. Bunlardan Ak Tatarlar bir Türk kabilesi olan Öngütleri ifade etmektedir ki bunlar Sha-t'o Türklerinin Cengiz devrindeki torunlarıdır⁴. Aynı zaman da Ak Tatarlar, 9 kabileden oluşmaları sebebiyle, Orhun Yazıtlarındaki “Dokuz Tatar”lar da olabilirler. (Çinli seyyah Wang Yeng-te, bu Dokuz Tatarları, Tatarların en önemli kabilesi olarak görür.⁵) Çin kaynaklarının da Türk olan Ak Tatarlar konusunda hataya düştüğünü söyleyebiliriz.

Tatar kelimesinin etimolojisine gelirsek karşımıza bu ismin Türkçe olduğu çıkmaktadır. “Tatar” sözü Türkçe asıllı olup Türkçe olan “-ar” ekiyle türetilmiştir. (Tatar, Avar, Hazar, Bulgar, Macar.vs. gibi) “Ar”, “Ir”, “Er” kişi anlamına gelmektedir. Mesela Kazan Tatarcasın da (Türkçe) “İr” sözcüğü “erkek kişi” anlamına gelmektedir.

“Tatar” kelimesinin kökü Tat- Kaşgarlı Mahmud’a göre “Müslüman olmayan, Uygur” manalarını verir. “Tatar” kelimesinin kökü Tat’da Tad, dat, yat kökündeki d-y seslerinin değişimi görülür. Bu değişim Türk dillerinde olağandır. “Tat” sözü Yat/Yad (yabancı) sözünün değişmiş bir şekli olup Tat-ar adı da “Yabancı kişi” anlamına gelmektedir. Böylece Tatar adı ilk olarak Asya’da, daha sonra da Avrupa’da yaygın hale geldi. Daha sonra Arap ve Ermeni tarihçileri bu tabiri Moğol ve Türkler için kullandılar. Örnek olarak Memluklar Timur’u “Tatar” olarak isimlendirdiklerini ve Gürcü yazarların ise Türk olan Ak Koyunlular ile Kara Koyunluları “Tatar” olarak isimlendirdiklerini belirtebiliriz ⁶.

A. ÇEŞİTLİ KAYNAKLARDA KARADENİZİN KUZEYİNDEKİ TATARLARIN TÜRKLÜĞÜNE DAİR BİLGİLER (Çeşitli Satırlar Verilmiştir)

Bu bölümde Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlarda, bir süredir, “Tatar” olarak anıla gelen ve ülkemizde de yaşayan insanlarımızın Moğol değil Kıpçak Türkü kökenli olduklarına dair çağımızın en önemli otoritelerinin bazılarının tespitlerini veriyoruz. Bu konudaki bütün kaynakları, bu makalenin çapını aşacağı fıkırdan hareketle, buraya koymadık. Gerçekten de bu konuda faydalanılabilecek kaynaklar pek çoktur ve biz sadece bir kaçından örnek

⁴Sha-t'o (Şato) Türkleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Cahit Alptekin, *Sha-t'o Türkleri Siyasi ve Kültürel Tarih*, İstanbul 2008, IQ Kültür Sanat Yayınları.

⁵Gülçin Çandarlıoğlu, *Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri (9-11. Asırlar)*, İstanbul 2004, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, s. 14.

⁶İlyas Kamalov, *Avrasya Fatih Tatarlar*, Ankara 2007, Kaknüs Yayınları, s. 19-22

kısımlar vermekle konunun ilgisinin merakını cezp etmeye gayret ettik.

1. George VERNADSKY:

“(Batu’nun Ordusu) Moğol subayların kumanda ettiği güçlü ve iyi talimli bir Türk ordusu elinin altındaydı. Orta Asyalı Türkmenlere ilaveten birçok Kuman (Kıpçak) ve Alan savaşçısı Batu’nun kuvvetlerine katılmışlardı⁷.

Moğollar, ırk olarak Altın Ordu toplumunda küçük bir azınlık teşkil ediyorlardı. Ordu’nun büyük kitlesi Türklerden meydana geliyordu.

Altın Ordu’daki Moğolların ekserisi Çingiz Han’ın Cuci’ye tahsis ettiği 4 bin askerin soyundan geliyorlardı; Kuşin, Kıyat, Kinkit ve Saycut kabilelerine mensuptular. Altın Ordu’nun batı kısmında (Volga’nın batısında) Türk unsuru ekseriyetle Kıpçaklar (Kumanlar) temsil ediyorlardı, ama Hazarlarla Peçeneklerin bakiyeleri de vardı. Volga’nın orta kesiminin doğusunda, Kama Nehri havzasında Bulgarların bakiyeleri ile yarı yarıya Türkleşmiş Ugorlar yaşıyorlardı. Aşağı Volga’nın doğusunda Mangıtlar ve diğer Moğol klanları, ekserisi İranî yerlilerle karışmış olan Kıpçak ve Oğuz gibi birçok Türk kabilesine hükmediyorlardı. Türklerin sayıca çokluğu Moğolların Türkleşmesini tabi kalmıştı ve hakim sınıflar arasında bile Moğol dilinin yerini Türkçe almıştı. Yabancı devletlerle diplomatik yazışma Moğolca yapılıyordu, ama iç meselelerle ilgili 14. ve 15. yüzyıl belgelerinin çoğu bizim bildiğimiz kadarıyla Türkçe (genelde Çağatay Türkçesi) idi. Saray şehrinde kendilerine ayrılmış mahalleleri bulunan Ruslar, Alanlar ve Çerkezler siyasi bakımdan Türklerden aşağı bir seviyededirler⁸.

Markizi, Tatar derken muhtemelen sadece Kumanları değil, bilakis Altın Ordu’nun bütün Türk tebaasını kastetmektedir⁹.”

2. Akdes Nimet KURAT:

“Moğol-Tatar istilası sırasında Kuman-Kıpçakların bozkırlarda yaşayan zümrelerinin, yani göçebelerin kitle halinde yerlerinden oynatıldığını görmüştük. Fakat Kırım’da artık yerleşik hayata geçmiş olan köyler ve

⁷George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, İstanbul 2007, Selenge Yayınları, s. 82.

⁸Vernadsky, *A.g.e.*, s. 254.

⁹Vernadsky, *A.g.e.*, s. 338

şehirlerde yaşayan Kıpçak ahalinin bu istiladan fazla müteessir olmadığı anlaşılmaktadır. Moğolların, yerleşik ahaliyi imhadan ziyade onları belli bir vergiye bağlamayı tercih ettikleri de biliniyor. Bu suretle eski Kuman-Kıpçakların birçoğu kendini muhafaza edebilmişti¹⁰.

Mamafih onlar da etnik bakımdan epey karışmışlardı. Kırım'da Hazar kalıntıları da vardı. Bunlardan biri de Karaimlerdi¹¹.

1235'te toplanan Büyük Kurultay'da Doğu Avrupa'nın istilası kararlaştırılmıştı. Bu maksatla bilhassa Türklerden olmak üzere büyük bir ordu toplandı. Miktarı katiiyetle bilinmeyen bu Moğol-Türk ordusunun en az birkaç yüz bin kişiden ibaret olduğu muhakkaktır¹².

Kumanda zümresi bilhassa Moğollardan, daha doğrusu Tatarlardan(Moğollaşmış Türk) ibaret olmakla beraber, askerlerin çoğunluğunu Orhon-Yayık ve İrtiş aralarında yaşayan Türk urukları teşkil ediyordu¹³.

Netice itibarıyla Moğol istilasından sonra da Kıpçak ilinin etnik durumunda bir değişiklik olmadı. Diğer yandan da yukarıda da belirtildiği gibi Kama boyundaki Kıpçak ve galiba onlarla beraber olan Kimeklerin gelmesi ile Orta İdil boyundaki Türk unsuru artmış ve İdil Bulgarları da Kıpçaklaşmışlardı. Böylece Moğol istilasının bir neticesi Orta İdil boyundaki Türk ahalisinin daha da Türkleşmesini mümkün kılmasıdır. Bugünkü Kazan Türklerinin(Tatar) kavmi teşekkülleri işte bu tarihi olaylarla izah olunmaktadır¹⁴.

Batu Han'ı kumandasında fütuhât yapan kuvvetlerin 600 bin kişiden ibaret olduğu söylenmektedir; bunun ancak 60 bin'i Moğol'du. Kalan kısmı muhtelif Türk kavimlerinden toplanmıştı. Kumanda heyetinin ve bazı memuriyetlerin başında Moğollar, bilhassa bunların Tatar zümresi bulunmakta

¹⁰ Akdes Nimet Kurat, *IV- XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 2002, Murat Kitabevi Yayınları, s. 99.

¹¹ Kurat, *A.g.e.*, s. 100.

¹² Kurat, *A.g.e.*, s. 120.

¹³ *A.g.e.*, 121.

¹⁴ *A.g.e.*, 122.

idi. Tatar adının menşeinin Türk olması lazım geldiğini söylemiştik. İşte bu sebeptendir ki Moğol istilasını yapan kuvvetlerin hepsine Moğol ve Türk fark etmeksizin “Tatar” adı verilmişti. Tarihin mislini bir daha görmediği bu hayret verici seferler, kazanılan meydan muharebeleri hep “Tatar” kumandanlar tarafından idare edilen Moğol ordusunda herkesin “Tatar” olmakla iftihar ettiğine şüphe yoktur. Aynı zamanda “Tatar” olarak adlandırılmak Moğol-Türk Kağanlığında imtiyazlı bir zümreye aidiyeti göstermekte idi. Bu sebepleydi ki Moğol ordularındaki Türk kavimleri kendilerini böyle tesmiye etmeseler bile yabancılar karşısında böyle görünmeye başlamışlardı. Çok geçmeden İdil boyunda yerleşen Moğol-Tatarlar, kalabalık Türk unsuru arasında eriyip gitmişlerse de, bu sahanın ahalisi Türk olmasına rağmen, “Tatar” adı ile anılmaya başlanılmışlardır¹⁵.

(Altın Ordu Devletinin Türk Karakteri) Bu devlet, ahalisinin büyük bir kısmı-Rus yurdu müstesna- halis Türk idi. Ancak üst tabakada Moğol unsuru mevcuttu. Moğolların yine Türklerle kardeş olmaları hasebiyle bu unsur kısa bir zaman içerisinde Türkleşmiştir. Devlet teşkilatı Cengiz’den çok önce teşekkül eden nizamdan ibaretti. Gök-Türk ve Uygur teşkilatının mühim unsurlarının Altın Ordu’da da mevcut olduğu muhakkaktır. Hele teşkilat sözlerinde Uygurca terimlerin kullanıldığı görülmektedir.

Bunun içindir ki Altın Ordu ve sonraki Hanlıkların devlet ile iktisadi ve içtimai teşkilatlarını öğrenmek ancak önceki Türk devletlerinin durumlarını bilmeğe bağlıdır¹⁶.

(Tatar Adına Dair) (Kazan Hanlığı Bahsi) Bu İdil boyu Türklerine “Tatar” adı verilmesinin sebebi: Moğol istilasını zamanında askeri teşkilatın ve istila bitip Altın Ordu Devleti kurulduktan sonra, idari teşkilatın başında bulunan “Tatar”lara izafeten verilen bir isimdir. Ruslarla temas edenler, bilhassa Tatarlardan tayin edilen Tatar “Baskak”ları ve askerleri taht ilinde (Saray şehri) Tatar zümreleri olduğundan, Ruslar alelumum Altın Ordu’daki bütün ahaliyi “Tatar” tesmiye etmişlerdir; bu cümleden olarak eski Bulgar Devleti ahalisi de sırf Altın Ordu hâkimiyetinde bulunması hasebiyle bu isimle anılmaya başlanmıştır. Tatarların çok eskiden bir Türk kabilesi olduğu kuvvetli bir ihtimal olmakla beraber, 13. yüzyılın başında artık tamamıyla Moğollaştığı malumdur. “Tatar” adının İdil boyunda Moğol istilasından önce

¹⁵A.g.e.,128.

¹⁶A.g.e.,132.

de kullanıldığına dair öne sürülen görüşler ciddi delillere dayanmıyor. Bu suretle Kama mansabındaki Türk ahali tamamıyla Türk olduğu halde, bilhassa Ruslar tarafından verilen bir Moğol adı ile tanınmışlardır. Mamafih bu “Tatar” adı İdil boyu Türklerince hiçbir zaman benimsenmemiş; ancak Rus siyasi baskısı altında kabul ettirilmiştir. Yani göçler ve değişmelerin neticesinde İslam olmayan Bulgar ahalisinin bir kısmının Suru Nehri mansabındaki ormanlık sahaya gittiği ve bir kısmının da eski dinlerine yani şaman olarak Bulgar memleketindeki ormanlar arasında kaldığı anlaşıyor. Müslüman kısmı da bilhassa Kuman (Kıpçak) ve diğer Türklerle karışmışlardır¹⁷. İşte bu sebeptendir ki bugünkü Kazan Türkçesinin (Tatarcasının), esasını Kıpçak Türkçesi teşkil etmiştir¹⁸. ”

3. A. Yü. YAKUBOVSKİY:

(Altın Ordu’nun, Tatar’ın Türklüğü) “Güneydoğu Avrupa’nın ve özellikle Kıpçak bozkırlarının etnik karakteri konusunda şimdiye kadar yanlış bir fikir hüküm sürüyordu. Deşt-i Kıpçak adı Moğol devrinde muhafaza edilmekle kalmayarak, o zamanki kültür âleminde Çin’den Endülü’s’e kadar yayılmıştı. Batu ile beraber Deşt-i Kıpçak’a önemli bir Moğol kitlesinin geldiği ve göçebe halk arasında Moğolların çokluğu teşkil ettiği ileri sürülüyordu. Aileleri ve bütün malları, özellikle hayvanları ile beraber Cuci ulusuna gelen Moğolların sayıca az olmadıkları şüphesizdir. Lakin bu toprakların işgaliyle sıkı sıkıya bağlı olan bu hareket, hiçbir suretle bir göç gibi telakki edilemez. Moğolların esas kitlesi Moğolistan’da kalmıştı. Bu durum karşısında işgal olunan memleketlerin, Kıpçak bozkırlarının Moğollaşmasından söz edilemeyeceği tabidir. Güneydoğu Avrupa’da eski Türk unsurlarının kuvvetli oldukları, Kıpçakların Deşt-i Kıpçak’ta esas göçebe kitlesini teşkil ettikleri Al-Omari’nin aşağıdaki ifadesinden anlaşıyor: ‘Bu devlet eskiden Kıpçakların yurdu idi. Lakin Tatarlar tarafından işgal edilince, Kıpçaklar onlara tabir oldular. Sonra (Tatarlar) onlarla (Kıpçaklar) karıştılar ve akraba oldular. Toprak, onların (Tatarların) tabiat ve soylarına galip geldi. Tatarlar tamamıyla Kıpçaklaştılar. Çünkü Moğollar (ve Tatarlar) Kıpçak topraklarına yerleştiler, onlardan kız aldılar ve onların (Kıpçakların) yurtlarında kaldılar.’

Al- Omari’nin ifadesi Moğol fatihlerin Türkleşmesi olayının çağdaş aydınlar tarafından çok güzel müşahade edildiğini gösteriyor. Moğolların,

¹⁷A.g.e.,153.

¹⁸A.g.e.,154.

Kıpçak bozkırlarında yaşayan esas halk kitlesine nispetle sayıca pek fazla olmadıkları görülüyor. Esasen bunun başka türlü olmasına da imkân yoktu. Bu Türkleşme olayının ne kadar süratli ve geniş olduğu 16. yüzyılda Cuci Ulusunda (Altın Ordu) Moğolca yerine Türkçe edebi bir dilin teşekkül etmesinden anlaşılıyor. Bu dil, Kıpçak ve Oğuz lehçelerinin özelliklerini taşıyordu. Oğuzlar, Aşağı Sır Derya alanında ve Harizm'de yerleşmişlerdi. Hâlbuki Altın Ordu şehirlerinde, hatta Aşağı Volga havzasında bile Türkler hâkim unsur olmaktan uzaktı. Buna karşılık bozkırlarda Kıpçaklar hâkim unsuru teşkil ediyordu. Burada Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci Hanedanına mensup hanların yönetiminde bulunan ve aileleriyle beraber gelen Moğol fatihler, 20-30 bin kişilik bir askeri zümre oluşturuyordu¹⁹. Güneydoğu Avrupa'nın sonraki tarihi gösteriyor ki Moğolların, daha doğru tabirle Tatarların yalnız adı kalmış, dilleri unutulmuştur. 15. yüzyılda artık hiç kimsenin Moğolca konuşmadığı anlaşılıyor. Fazla olarak hanların Yarlık diye anılan resmi fermanları bile 15. yüzyıl Orta Asya edebi Türk dilinde yahut da "yerli Kıpçak dilinde" yazılmıştır. Fakat diğer taraftan 13. yüzyılda diplomatik muhabereelerde Moğol dilinin kullanıldığını da biliyoruz²⁰.

Al-Omari'ye göre, Tatarların gelişine kadar Cuci ulusunun geniş bozkırlarında Kıpçaklar yerleşmişti. Tatarlar buraya geldikleri zaman, Kıpçaklar onlara tabi oldular. Tatarlar sayıca az olduklarından Kıpçaklarla karışarak 'tamamıyla Kıpçaklaşmışlar. Tatarlar yavaş yavaş kendi Moğol dillerini unutmuşlar ve toplu olarak Kumanca (Kıpçak) yani Türkçe konuşmaya başlamışlar. Tatar ve Moğol fatihleri hakkındaki bu çok önemli gözlem, bütün sonraki olaylarla doğrulanmıştır. Deşt-i Kıpçak'ta, gerek Don ile Volga arasındaki güney Rus bozkırlarında gerek daha doğuda, Ural Irmağı havzasında, Aral Gölünün kuzeyindeki bozkırlarda ve Aşağı Sır Derya havzasında Moğol kabilelerinin Türkleşmesi process'üyle karşılaşılıyor. Burada esas itibarıyla Yedisu ve Maverâünnehir'deki olay gerçekleşmiştir. Moğol kabilelerinden 13. yüzyılın son yarısında Yedisu'dan Hocend alanına göç eden Celayirlerle, Kaşkaderya vadisine göç eden Barlasların mukadderatını hatırlayalım. Bu iki büyük Moğol kabilesi(bizce Barlaslar Türk'tür. C.A.) Yedisu'da artık dil bakımından kısmen Türkleşmiş olarak çıkmışlardı. Yeni yerlerinde bu Türkleşme o kadar derinleşmişti ki 14. yüzyılda, herhalde yüzyılın son yarısında Türk dilini kendi ana dilleri sayıyorlardı.

¹⁹ A., Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Ankara 2000, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 34.

²⁰ Yakubovskiy, A.g.e., 35

Deşt-i Kıpçak'a dönelim. Kıpçakların eski özelliklerini tamamıyla kaybettiklerini sanmak yanlış olurdu. Cuci Ulusu sınırları içindeki ordunun teşekkülünü kaynaklardan öğrenirken, Kıpçaklara ayrı bir askeri birlik şeklinde 14. yüzyılın sonunda bile tesadüf edebiliriz. Şerefeddin Ali Yezdi, Timur'un 1391'de Toktamış'a karşı yaptığı seferi anlatırken, bu sonuncunun askerlerinden²¹ şöyle söz eder: 'Ruslardan, Çerkezlerden, Bulgarlardan, Kıpçaklardan, Alanlardan, Kırım'da Kefe ve Azak ahalisinden, Başkurtlardan ve Mordvalardan oldukça büyük bir ordu topladı.' Aynı yazar Timur ve Toktamış orduları arasında 1391'de Kunduzça mevkiinde yapılan muharebeyi tasvir ederken Timur ordusunda Osman bahadır'ın birliğinde bir Kıpçak koşunu bulunduğunu yazıyor. Onun buna benzer birçok koşunları bulunduğu anlaşılıyor. Batu'nun seferi dolayısıyla ve bundan sonra Deşt-i Kıpçak'a gelen Moğollar birkaç kabileden oluşuyorlardı. Lakin Deşt-i Kıpçak'taki şartlar altında sadece iki büyük Moğol kabilesi Konguratlar ve Mangıtlar, yalnız kabile birliklerini muhafaza etmekle kalmamışlar, ayrıca önemli birer grup teşkil etmişlerdi. Fakat birliklerini muhafaza ettikleri halde kendi Moğol dillerini unutarak Türkleşmişlerdi. Sonradan 15. yüzyılın son yarısında Mangıtlar adlarını değiştirerek Nogay adını almışlardı. (Bu yoruma da katılmaktayız! Emir Nogay'ın halkına bakınız. C.A.) Kazan kronikçisine göre 15. yüzyılın seksenli yıllarında Volga'nın doğu kıyısına geçerek Yayık'a kadar yayılmışlardı. Kongratlar ve Mangıtlar yavaş yavaş göçebe Türk toplumuna girmişler ve kendilerini Türk saymaya başlamışlardır²²."

4. René GROUSSET:

"Moğol Avrupa'sı uçsuz bucaksız bozkırları ile bir boşluktu. Rubruck'un orası hakkında yazdıkları bize fikir vermektedir: 'Yolumuz üzerinde gök ve topraktan ve bazen sağ tarafımızda deniz ve şurada burada iki fersah mesafeli Kuman kurganlarından başka hiçbir şey göremeden daima doğuya ilerliyorduk.'

Bu bozkırda Moğol aşiretleri, daha doğrusu Moğol unsurlarının hakim olduğu Türk orduları göçebe hayatı yaşıyordu; zira, Reşideddin'in bize aktardığı Cengiz Han'ın 'vasiyetnamesine' göre Büyük Kağan, Batu'ya ancak dört bin esas Moğol veriyor, geri kalan ordular ise müttefik Türkler olan Kıpçaklar, Bulgarlar, Oğuzlar..vs.den meydana geliyordu. Bu da Cuci

²¹Yakubovskiy, A.g.e.,132.

²²Yakubovskiy, A.g.e.,133.

Hanlığının neden bu kadar Türkleştiğini açıklamaktadır²³. ”

5. Jean Paul ROUX:

“Yine 1236 güzünde üçte biri Moğol üçte ikisi Türklerden oluşan 150 bin kişilik dev bir ordu doğu Avrupa’ya saldırıyordu²⁴.

Ne olursa olsun, onlara (Kıpçaklar) bağlı boyların 1237 ilkbaharında teslim olmaya başladıkları ve 1238’de de her türlü direnişi durdurdukları bir gerçektir. Moğollarla birleşip onlara bağlandılar ve bunu o kadar iyi başardılar ki içlerine karıştılar; daha doğrusu onları sindirdiler. Doğu Avrupa’da Moğol İmparatorluğu kısa süre içinde yalnızca Türkçe konuşulan bir Türk İmparatorluğuna dönüştü. Önünde Karadeniz’in kuzey bozkırlarında uzun bir hayat olan Cuci’nin ulusu Kıpçak Hanlığı kadar Altın Ordu adıyla da tanınmaktadır²⁵. ”

“Moğolların Mısır ile ittifak kurmaları ve hükümdarların İslamiyet’i benimsemeleri pek çok değişikliği beraberinde getirirken bu dinin özellikle 14. yüzyılda kitlelere yavaş yavaş sızmasını sağladı. Bu kitleler aynı zamanda tüm Moğol geçmişlerini unuttular ve aristokrasi Türkleşti. Ulusal dillerin ve özellikle de Bulgarcanın aleyhine olarak önce Cengiz Hanlıkların kültür aracı Uyğurca, sonra da Kıpçak Türkçesi yayılmaya başladı. Türkçe Konuşan Tüm Müslümanlar doğal bir süreçle Tatar asıyla anılmaya başladılar²⁶. ”

6. İlyas KAMALOV:

“Ele geçirilen bölgedeki nüfusun çoğunu göçebe Kıpçaklar oluşturduğu için bu bölgeye Deşt-i Kıpçak, yani Kıpçak Bozkırları adı verildi²⁷. Aileleri ve bütün malları, özellikle hayvanları ile beraber Cuci Ulusuna gelen Moğolların sayısı azdı. Ancak bu toprakların işgaliyle sıkı sıkıya bağlı olan bu hareket bir göç olarak düşünülmemelidir. Moğolların çoğunluğunu oluşturan esas kitle Moğolistan’da kaldı. Bu durum karşısında

²³ René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, İstanbul 2006, Ötüken Neşriyat, s. 432..

²⁴ Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul 2001, Kabalıcı Yayınları, s. 278.

²⁵ Roux, *A.g.e.*, 280.

²⁶ Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz’e 2000 Yıl*, İstanbul 2007, Kabalıcı Yayınları, s. 286.

²⁷ İlyas Kamalov, *Avrasya Fatih Tatarlar*, Ankara 2007, Kaknüs Yayınları, s. 22.

işgal edilen memleketlerin (Kıpçak Bozkırlarının) Moğollaşmasından söz etmek mümkün değildir²⁸.”

“...Hatta Fars kaynakları Cuci ulusundan bahsederken, ‘Deşt-i Kıpçak’ tabirini kullanmışlardır. Yine Arap kaynaklarında devletin adı, kroniklerin kaleme alındığı döneme göre değişmektedir...” “....Altın Orda Devletini başından sonuna gezen P. Carpini ve W. Rubruck ‘Kumanlar Ülkesi’ tabirini kullanmışlardır ki, bu Arapların kullandıkları ‘Deşt-i Kıpçak’ tabiri ile eş anlamlıdır. Çünkü Avrupalıların ‘Kuman’ diye zikrettikleri kavim, Müslüman müellifler tarafından ‘Kıpçak’ diye anılmıştır. 1017 yılında Doğu Avrupa’ya göç eden Kumanlar, Ruslara yenilince yerlerini doğudan gelen Kıpçaklara terk ettiler. Kıpçak adı altında birleşen bu iki Türk kavmi de bundan sonra Kuman olarak anılmaya devam etti. Muhammediyev’in Reşidüddin’e dayanarak verdiği bilgiye göre, Kıpçaklar yeni kurulan ulus için ‘Kıpçak Başı’ tabirini kullandılar²⁹.”

7. Sercan M. AHİNCANOV:

“El-Ömeri’nin bu konudaki açıklaması da dikkat çekicidir. ‘Eskiden bu ülke Kıpçakların topraklarıydı; ama Tatarlar tarafından zapt edilince Kıpçaklar, onların tebaası oldular. Daha sonra onlar (Tatarlar), Kıpçaklarla karışıp kaynaştılar. Toprak onların önceki ırkı görünümünün üzerine örttü ve hepsi tam birer Kıpçak oldu³⁰.’ Gördüğümüz gibi, Kıpçakların etnik tipi, Tatarlara özgü Mongoloid tipten bariz şekilde farklıdır. Nitekim Plano Caprini de Moğol Hanı’nın otağına varmak için Deşt-i Kıpçak’ta yaptığı yolculuk sırasında onların fiziki görünümünün diğer tüm insanlardan farklı olduğunu belirterek Kıpçaklardan ayırır. Şöyle der Caprini: ‘Kıpçak, Sarasen ve benzeri gibi onlarla (Moğollarla) beraber yaşayan tüm halklar saçlarını aynı şekilde keserler, ama hiçbirisinin çehresi Tatar (Moğol) çehresine benzemez³¹.’

²⁸Kamalov, A.g.e., s. 23.

²⁹İlyas Kamalov, Altın Orda ve Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi, İstanbul 2009, Ötüken Neşriyat, s. 71-72.

³⁰Sercan M. Ahincanov, Türk Halklarının Katalizör Boyu KIPÇAKLAR, İstanbul 2009, Selenge Yayınları, s. 40.

³¹Ahincanov, A.g.e., s. 88.

B. GÜNÜMÜZDE TATARLAR

Günümüze Kırım Yarımadası, Bulgaristan'da, Romanya'da ve Kuzeyindeki Moldovya'da ufak kalıntılar halinde Tatar Türkleri (Kıpçak-Kumanlar) mevcuttur. En büyük grup ise Türkiye'dedir. Türkiye'de, Bulgaristan'da, Romanya'da ve Kuzeyindeki Moldovya'da yaşayan Tatarların hemen tamamı Kırım'ın Rusya'ya kaybediliş sürecinde Kırım Hanlığından kaçıp Osmanlı Devletine sığınanlardır.

Meseleyi açacak olursak: 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından itibaren, özellikle de 1783'ten sonra, Kırım'dan Balkanlara doğru bir Tatar muhacereti vardır. Osmanlı Devleti, Tatarları önce Romanya Sahasına, daha sonra ise Bulgaristan ve Makedonya bölgesine yerleştirmiş. Hatta 1856 ve 1878'de Tatarlar Anadolu'ya da nakledilmişlerdir. Eskişehir, Edirne, Yozgat, Kırklareli, Konya, Çorum ve çevresine yerleştirilmişlerdir.

Anadolu'ya göç etmeyip Balkanlarda kalanlar hakkında şu bilgileri verebiliriz: Günümüzde Romanya Tatarları, Romanya'da ve Bulgaristan'da Dobruca bölgesinde yaşayan Kıpçak ve Oğuz grubundan Kırım Tatarlarının bir kolu olan Sünni Müslüman Türk halkı olarak tabir edilir. Romanya, Macaristan, Moldovya sahasına yerleşen Tatarların bir kısmı yerli halkla karışıp asimile olmuşlardır. Asimile olmayıp günümüzde de varlığını sürdürenler Lehçe bazında da ayrılan 3 ana gruptan oluşur:

*Dobruca Nogayları, Köstence'nin yakın ve uzak kuzeyinde Tulça'da yaşarlar ve dilleri Kıpçak Türkçesinin öğelerini korumakta en başarılı olanıdır.

*Dobruca Tatarları, genellikle Köstence'nin güneyinde ve merkezinde yaşarlar ve dilleri Oğuz Türkçesinden önemli ölçüde etkilenmiştir.

*Dobruca Tatları, Pazarcık (Hacıoğlu) şehirleri civarında yaşarlar ve dilleri Oğuz Türkçesine en yakın olanıdır. Bunlar Kırım yarımadasının güney yalıboyundan ve Bahçesaray şehrinden göçüp gelenlerdir.

Türkiye'deki Kırım Tatarları "Kırım Tatarcası" konuşurlar. Kırım Tatarcası ise 3 şiveye ayrılır. Kırım'ın güney sahilinden gelenler Yalıboyu şivesi, Bahçesaray civarında Tat şivesi, steplerden gelenler ise çöl şivesi'ni kullanırlardı. Karayca (Karaimce) artık Türkiye'de kullanılmamaktadır. Türkiye'deki Kırım Tatarları'nın büyük bir bölümü "çöl şivesi" konuşmaktadırlar.

Sonuç

Moğollar arasındaki “Tatar” adı bir Moğol boyunu ve Moğolistan sahasındaki Türk- Moğol boylarını ifade etmekteyken Türk dünyasında, özel olarak Kıpçak bozkırlarında, ortaya çıkan “Tatar” adı ise Kıpçak Türklerini ifade etmektedir. Tatar adlı Moğol Boyu, Cengiz Han tarafından mağlup edilerek sağ kalanlar mevcut boylar arasında dağıtılmıştır. Cengiz Han’ın, babası Yesugey’i öldüren Tatarlara duyduğu kin ve aldığı intikam meşhurdur.

Artı olarak bugünkü Moğolistan sahasında, geçmişte Tatar olarak adlandırılmış Otuz Tatar, Dokuz Tatar gibi Türk kabilelerinin yaşamış oldukları da bilinmektedir ³². Anonim bir eser olan Hududu’l Âlem’de Otuz Tatar ve Dokuz Tatarlar Türk kabileleri olarak tanıtılır. Kaşgarlı Mahmud da Divan-ı Lügati’t-Türk isimli eserinde Tatarları Türk Boyu olarak tanıtır.

Kıpçak sahasını fetheden Batu’nun ordusunun büyük bir kısmını yine Türkler oluşturmuşlardır, Moğolların esas kitlesi Moğolistan’da kalmıştır ve orduda çok az sayıda bulunan Moğollar, Deşt-i Kıpçak sahasındaki Türklerle karışarak kısa sürede eriyip gitmişlerdir. Ele geçirilen ülkede de, ele geçiren orduda da azınlıkta olan bir grubun sayıca ve kültürce üstün olanlar arasında Türkleşmesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Kıpçak Bozkırlarının Moğollaşmasından söz etmek mümkün değildir.

Kazan’daki, Kırım’daki Türkler Kıpçak Türkçesiyle anlaştılar, anlaşırlar ve Karadeniz’in kuzey sahasında yaşayan Türklere “Tatar” adı Ruslar tarafından verilmiştir.

Çarlık devrinde Ruslar, ele geçirdikleri bütün “Türk” boyları için “Tatar” sözünü kullanmışlardı. Ancak Ruslar, bu dönemde bu adı hiçbir zaman “Moğol” anlamında kullanmamışlardı. Ruslar, bu Türklere “Tatar” demekle beraber “Türk” kökenli olduklarını inkâr edemediklerinden, onlara “Türkî” (Türkler) de demişler. Türkiye Türkleri için ise “Turok” adlandırmasını kullanmışlardır. Bu tabirler İngiliz ve Amerikan eserlerine de geçerek Rusya Türkleri “Turkic”, Türkiye Türkleri ise “Turkish” olarak adlandırılmıştır ³³.

Sovyet devrinde ise “Tatar” sözünün Türk manasında kullanılması terk

³²Kamalov, A.g.e., 25.

³³Kamalov, A.g.e., s. 26.

edilerek, bunun yerine her Türk boyunun kendi adını kullanması, her boyun adının ayrı birer millet adymış gibi öğretilmesi sistemi kabul edilmişti. Bu sistem, siyasi amaçlarla tatbik edilen bir sistemdi ve amaç: “Türk camiasından olmadıklarına inanan Başkurt, Kazak, Kırgız, Özbek gibi suni milletlerin yaratılmasıydı.”

Türk boyları için ayrı ayrı alfabeler ve yazı dilleri geliştirildi. Ayrıca onlara tarihi bakımdan birbirleriyle ilişkisi olmayan ayrı milletler oldukları fikri aşılanmaya çalışıldı. Amaç Türkiye Türkleri ile Rusya’da ki kardeşlerinin bağlarını koparmak ve bu kardeşlerimizde “*biz Türk değiliz*” inancını yerleştirmektir. Türkiye’deki Tatar kardeşlerimizin bir kısmı da, kendilerine empoze edilen bu düşüncenin sonucu olarak, “*Biz Türk değil Moğol’uz, Tatarız*” gibi tarihi temeli olmayan düşüncelere saplandılar.

Bu makalemiz de gerçekleri yazmaya, otorite kabul edilen araştırmacıların yazdıklarından örnekler vermeye çalıştık. Umarım okuyana faydası olur; çünkü Rusya Türkü: “*Men Kazanga baramen*”³⁴ derken Türkiye Türkü “*Ben Kazana varamam*” demekle ne kadar yakın olduklarını ifade etmektedirler. Aradaki tek fark Kıpçak lehçesi ile Oğuz lehçesi arasındaki farktır.

KAYNAKÇA

Alptekin, Cahit, *Sha-t’o Türkleri Siyasi ve Kültürel Tarih*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

Alptekin, Cahit, *Sha-t’o Türklerinin Tarihi & Çin Tahtında Bir Türk Boyu*, Cinius /Net Yayınları, İstanbul 2017.

Ahincanov, Sercan M., *Türk Halklarının Katalizör Boyu KIPÇAKLAR*, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.

Cebeci, Dilaver, *Men Kazanga Baramen (Tataristan Seyahati Notları)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınevi, İstanbul 2000.

Çandarlıoğlu, Gülçin, *Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri* (9-11. Asırlar), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.

³⁴ Aynı isimli esere bakınız: Dilaver Cebeci, *Men Kazanga Baramen (Tataristan Seyahati Notları)*, İstanbul 2000, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınevi.

Grousset, René, *Bozkır İmparatorluğu, Ötüken Neşriyat*, İstanbul 2006.

Gürün, Kamuran, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi I*, Karacan Yayınları, İstanbul 1981.

Kamalov, İlyas, *Altın Orda ve Rusya Üzerindeki Türk Tatar Etkisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.

Kamalov, İlyas, *Avrasya Fatihî Tatarlar*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2007.

Kurat, Akdes Nimet, *IV- XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.

Roux, Jean Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2007.

Roux, Jean Paul, *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2007.

Turan, Oğuz, *Türklerde Stratejik ve Taktik Düşünceler*, Belge Yayınları, İstanbul 1986.

EKLER

Kıpçak Savaşçısı

Bir Kıpçak-Rus Savaşı Canlandırması

Temsili Bir Kıpçak Beyi